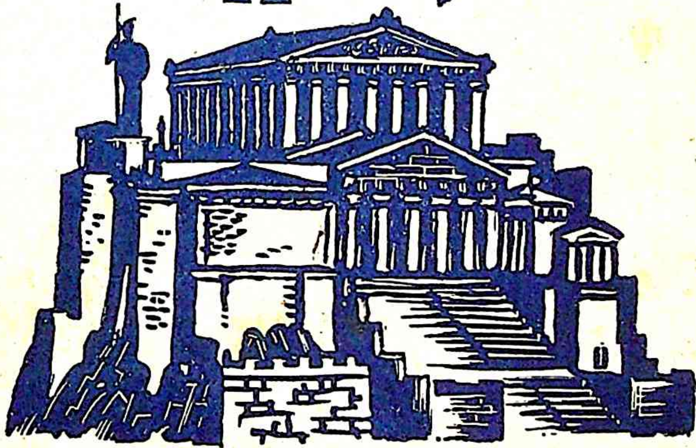
FUSTEL DE COULANGES

SENOVĖS MIESTAS

II D

1934

ŠKLK

M. Dobužinskis

ŠVIETIMO·MINISTERIJOS·KNYGŲ·LEIDIMO·KOMISIJA
1934

FUSTEL DE COULANGES

SENOVĖS MIESTAS

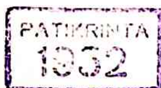
STUDIJA APIE GRAIKIJOS IR ROMOS KULTĄ, TEISĘ IR INSTITUCIJAS

II DALIS

IŠ ORIGINALO VERTĖ
D. J. BLYNAS

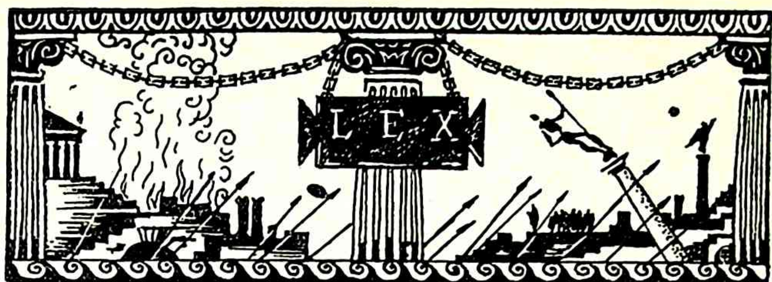
REDAGAVO PRIV. DOC. M. RAČKAUSKAS

KALBĄ TAISĖ ST. DABUŠIS

KAUNAS, 1934 M.

ŠVIETIMO MINISTERIJOS KNYGŲ LEIDIMO KOMISIJOS LEIDINYS. 380

KETVIRTOJI KNYGA

REVOLIUCIJOS.

Negalima įsivaizduoti ko kito, kas būtų stipriau sulieta į vieną daiktą, kaip senųjų laikų šeima, nes joje buvo tilpę jos dievai, jos kultas, jos kunigija ir jos magistratas. Ar galėjo būti kas nors tvirčiau pastatyta, kaip anųjų amžių valstybė, su kuria tampriais ryšiais buvo susieti ir savoji tikyba, ir savieji dievai globėjai, ir savoji nepriklausoma kunigija. Ši paskutinė mokėjo įsakinėti žmogaus sielai ne mažiau, kaip žmogaus kūnui; būdama daug galingesnė už dabartinę valstybę, ji jungė savyje dvejopą galybę, kuri dabartiniais laikais yra padalinta tarp valstybės ir tikybos. Jei kuri visuomenė patvari, ji yra gera. Tačiau ir ji, kaip ir viskas, kas yra žmogaus padarinys, pergyveno ištisą revoliucijų eilę.

Sunku būtų pasakyti, kurią epochą tos revoliucijos yra pradėjusios reikštis. Nėra reikalo aiškinti, kad revoliucijų epochos nebuvo tos pačios įvairiuose Graikijos ir Italijos miestuose. Viena aišku, kad pradedant septintuoju šimtmečiu prieš mūsų erą ta socijalinė santvarka kėlė daug ginčų, ir beveik visur su ja buvo kovojama. Nuo to laiko šiai santvarkai jau sunku buvo besilaikyti; ji tesilaikė mažiau ar daugiau sumaniu pasipriešinimo ir nusileidimo kaitaliojimuosi. Tokiu būdu ji daugel šimtmečių, nuolatos kovodama, stengėsi išlikti, bet, galiausiai, žuvo.

Ji, kaip manoma, žuvo dėl dviejų priežasčių: viena, kad žmogaus dvasia, amžiais bereikšdama savo nusiteikimą, ilgainiui vis tik jį keičia ir kad tas *nuotaikos kitimas,* ištrindamas žmogaus sieloje senovinius tikybinius įsitikinimus, kartu verčia griūti ir socijalinį tų tikybinių įsitikinimų pastatytą rūmą, kurį jie vieni tegalėjo išlaikyti; antra, kad buvo toks žmonių

sluoksnis, kuris nebuvo įleistas į valstybės organizaciją ir kuris dėl to buvo skriaudžiamas; jam buvo naudinga ši santvarka griauti, ir jis, iš tikrųjų, jai buvo paskelbęs kovą be pasigailėjimo.

Kai tik tikybiniai įsitikinimai, kuriais ši socijalinė santvarka buvo paremta, pašlijo ir kai tik daugumos žmonių reikalai pradėjo nebesutapti su ta santvarka, ji turėjo žlugti. Jokiam miestui nepavyko išlikti nepaliestam šio persitvarkymo įstatymo: nei Atėnams, nei Spartai, nei Romai, nei galiausiai visai Graikijai. Įsitikinę, kad žmonės, gyveną ir Graikijoje, ir Italijoje, seniau turėjo tuos pačius tikybinius įsitikinimus ir kad juose buvo įsigyvenusi visa eilė tokių pat institucijų, patirsime, kad visi tie miestai yra patyrę tokias pat revoliucijas.

Lieka patyrinėti, kodėl ir kaip žingsnis po žingsnio žmonės atsitolino nuo to senovinio susitvarkymo ir ėjo ne atgal, bet į priekį, į geresnę ir platesnę socijalinę santvarką. Kiekvienas jų santvarkos kitėjimas, pasireiškiąs netvarka, o kaikada ir socijaliniu susmukimu, vis dėlto juos artino prie tikslo, kurio ir jie patys nenumanė.

I skyrius.

PATRICIJAI IR KLIJENTAI.

Ligišiol dar nekalbėjome apie žemesniuosius žmonių sluoksnius, bet ir neturėjome reikalo apie juos kalbėti. Pirmiau reikėjo atvaizduoti pirmapradis miesto organizmas, bet šiame organizme žemesnieji sluoksniai buvo laikomi nieko nereiškiančiais. Miestas buvo susitvarkęs taip, kad sluoksnių, tartum, nė nebuvo. Todėl, netirdami, galėjome laukti, kol ateisime į revoliucijos laikotarpį.

Senovės mieste, kaip ir kitoje kurioje žmonių visuomenėje, buvo ir diduomenės, ir įvairių skirtingumų, ir nelygybių. Atėnuose esminis skirtingumas buvo žinomas tarp *eupatridų* ir *titų*. Spartoje susiduriame su luomais: pilnateisių ir žemesnių; Eubėjoje — su raitininkais ir liaudimi. Romos istorija, kaip juodu siūlu, perpinta kova tarp patricijų ir plebėjų, kova, kurią randame visuose sabiniečių, lotynų ir etruskų miestuose. Galima čia dar pažymėti, kad juo toliau betyrinėdami Graikijos ir Italijos istoriją į senuosius laikus, juo aiškiau pastebime, kad tarp tų luomų yra buvę gilesnių skirtingumų. Tai yra aiš-

kiausias įrodymas, kad nelygybė pasireiškė ne begyvenant, bet kad ji buvo jau pačioje pradžioje ir ryški buvo ir tuo metu, kai kūrėsi miestas.

Svarbu susekti, kuriais pradais remdamasi visuomenė dalijosi į luomus. Einant šiuo tyrimo keliu lengviau seksis suprasti, dėl kurių idėjų ir dėl kurių reikalų kilo kovos, ko žemesnieji klodai pradėjo reikalauti ir kurių pradų vardu aukštesnieji luomai gynė savo galingumą.

Aukščiau matėme, kad miestas susidarė iš šeimų ir tribų konfederacijos. Beje, dar prieš miesto įsikūrimą šeimoje jau buvo luominio susiskirstymo užuomazga. Iš tikrųjų, šeima nesiskaldydavo; ji buvo tokia nedaloma, kaip pirmapradė tikyba. Vyresnysis sūnus, būdamas vienintelis tėvo įpėdinis, imdavo į savo rankas ir kunigiškumą, ir nuosavybę, ir viršenybę, o jo broliai patekdavo į tokią pat būklę, kokioje buvo jis pats, tėvui gyvam esant. Keitėsi kartos, vyresnysis gyvasis stojo į vyresniojo mirusiojo vietą, bet vis tebuvo vienas šeimos galva; jis vadovaudavo darant aukojimus, jis vienas kalbėdavo maldas, jis teisdavo ir valdydavo. Iš pradžių jam vienam tepriklausė ir vardas *pater*. Šis žodis anuomet neturėjęs gimdytojo sąvokos, bet rodydavęs tiktai šeimininko asmens galingumą; todėl vadinti „pater“ galima buvo tiktai šeimos galva. Tuo vardu jį vadindavo ir sūnūs, ir broliai, ir tarnai, ir visi.

Štai pirmas nelygybės pasireiškimas šeimos susitvarkymo viduje. Vyresniajam priklausė pirmoji vieta šeimoje ir kultą atliekant, ir turtą paveldint, ir jį valdant. Kelioms kartoms taip begyvenant, kiekvienoje tų didžiulių šeimų savaime susidarė jaunesniųjų šakų, kurių ir tikyba, ir papročiai buvo laikomi žemesnėje būklėje, kaip vyresniųjų šakų, ir kurios gyveno vyresniosios šakos globojamos ir jos klausydamos.

Toliau, šeima turėjo tarnų, kurie nuo jos atsipalaiduoti negalėjo, o buvo surišti iš kartos į kartą: juos *pater*'is ar *patronas* valdė trejopu būdu: kaip valdovas, kaip magistratas ir kaip kunigas. Tarnai įvairiais vardais buvo vadinami, pagal tai, kuris vardas kuriuo atveju labiau tikdavo; daugiausia žinomi jų vardai šie — klijentai ir tėtai.

Štai dar vienas žemesnysis klodas. Klijentas buvo žemesnis ne tiktai už vyriausią šeimos vadą, bet ir už jaunesniųjų šakų narius. Tarp paskutinių ir anojo luomo buvo tas skirtumas, kad jaunesnės šakos narys, išsisėmus visai pirmtakūnų

eilei, visada tapdavo pater'iu, t. y. šeimos galva, arba vienu tų dievinamųjų prosenolių, kuriuos šeima minėdavo savo maldose. Kas tiktai buvo gimęs iš pater'io, tas lotynų kalba buvo vadinamas *patricijus*. Klijento sūnus, priešingai, niekados netapdavo kuo kitu, kaip klijentu arba vergu, nors jis savo kilimą vesdavo iš tolimiausiųjų kartų. Savo prosenolių eilėse jis nesurasdavo pater'io. Čia ir glūdėjo pažemintas likimas, ir nebuvo kam jo iš tos būklės ištraukti.

Skirtingumas tarp tų dviejų luomų buvo ypač ryškus medžiaginiuose reikaluose. Šeimos nuosavybė priklausė tik šeimos galvai; ją valdydamas jis dalijosi su jaunesniųjų šakų nariais, o kartais ir su klijentais. Tuo tarpu, kai jaunesnioji šaka būtų turėjusi teisę į nuosavybę nors atsitiktinai, jei būtų išnykusi vyresnioji šaka, klijentas niekados negalėjo tapti žemės savininku. Jo dirbamoji žemė jam būdavo duota tiktai naudotis; jam mirus, ji grįždavo patronui. Paskesniųjų laikų romėnų teisė išlaikė ir tų senovinių taisyklių pažymį, dabar vadinamą *ius**) *applicationis*.[1]

Ir klijento pinigai ne klijentui priklausė; tikrasis jų savininkas būdavo patronas; juos jis galėjo imti saviesiems reikalams. Atmindama šią senovišką taisyklę, romėnų teisė skelbia, kad klijentas turi patrono dukteriai sukrauti kraitį, kad jis turi mokėti už patroną pabaudas ir privalo mokėti duoklę arba, patronui einant magistrato pareigas, turi padėti pakelti su tomis pareigomis surištas išlaidas.

Dar ryškesnis skirtingumas yra tikyboje. Tik *pater'io* įpėdinis tegali atlikti šeimos kulto apeigas. Klijentui tiktai reikia būti, apeigas atliekant; auka už jį duodama, bet ne jis pats duoda. Tarp klijento ir dievybės visados yra tarpininkas. Klijentas negali stoti į išmirusios šeimos vietą. Šeimai išmirus, ***klijentai nepalaiko kulto,*** bet iškrinka. Taip daroma todėl, kad tikyba ne klijentams priklauso; ji ne iš jų kraujo kilusi, ji ne iš jų veda ir savo pirmtakūnus. Klijentų tikyba — skolintoji tikyba; jie ją naudojasi, bet ji jiems nepriklauso, ji ne jų nuosavybė.

Atsiminkime, kad senųjų kartų teisė turėti dievą ir jam melstis buvo paveldima. Ir šventieji padavimai, ir apeigos, ir paslaptingosios formulės, ir galingieji žodžiai, verčią ir pa-

---

*) I-me tome, a. a. vertėjui prisispyrus reikalaujant, buvo prisilaikoma prancūziškos rašybos su j. Red.

čius dievus veikti teriančiojo naudai, buvo perduodami tiktai to paties kraujo giminaičiams.

Visai todėl aišku, kodėl tik laisvoji ir taurioji kiekvienos šeimos dalis, tikrai kilusi iš pirmojo pirmtakūno, turėjo kunigišką pobūdį. Vieni patricijai ir eupatridai teturėjo lengvatų būti kunigais ir tikybą laikyti per savo nuosavybę.[2] Tuo būdu visuomenė buvo pasidalijus į luomus, dar prieš pradėdama eiti iš šeimyninės santvarkos rėmų, nes senoji tikyba kiekvienam jos nariui buvo nurodžiusi jo vietą.

Besikuriant miestui, nieko nebuvo keičiama vidiniame šeimos sutvarkyme. Jau kalbėjome, kad seniau miestas buvo ne paprastas pavienių asmenų susibendravimas, bet tribų, kūrijų ir šeimų konfederacija ir kad šiame alijanse kiekvienas narys liko toks pat savarankis, koks jis buvo ir prieš tai. Tų mažų kuopų vadai susijungė, tačiau kiekvienas jų liko visišku viešpačiu savo mažoje visuomenėje, kaip buvo ligi tol. Dėl to romėnų teisė taip ilgai laikė pavedusi pateri'ui visą valdžią į savuosius, bekraštį galingumą ir teisę teisti savo klijentus. Luomų skirtingumai, gavę pradžią šeimoje, liko ir mieste.

Miestas pirmuoju savo augimo laikotarpiu buvo tiktai šeimų vadų susivienijimas. Yra liudijimų iš tų laikų, kada tiktai vadai tegalėjo būti piliečiais. Šios taisyklės pėdsakų galime užtikti dar ir senoviniame įstatyme, skelbiančiame, kad noris būti piliečiu turi turėti namų dievą.[3] Aristotelis pažymi, kad kaikuriuose miestuose yra veikusi taisyklė, sakanti, kad sūnus nėra pilietis už gyvos tėvo galvos ir kad tiktai vyresnysis sūnus tesinaudoja politinėmis teisėmis.[4] Įstatymai todėl nekalbėdavę nei apie jaunesniąsias šakas, nei apie klijentus. Tas pats Aristotelis dar pažymi, kad anuomet tikrųjų piliečių buvo labai nedaug.

Susirinkimuose bendrus miesto reikalus anais laikais svarstė tik šeimų vadai, *patres*. Tesie leista paabejoti apie Cicerono pranešimo teisingumą, kuriame jis sako, kad Romulas senatorius pavadinęs *patres,* tuo pačiu kaip ir pareikšdamas tėviškus jausmus visai tautai. Savaime suprantama, kad senojo senato nariai mėgdavę šiuo vardu būti vadinami, nes jie buvo *gensų* viršininkai. Atstovaudami miestui susirinkimuose, tie žmonės kartu likdavo pilni viešpačiai savajame gense, kaip kaip kokioje atskiroje valstybėje. Romai įsikūrus, buvo imta rinkti kiti, daug gausingesni, susirinkimai, būtent: kūrijų susi-

rinkimai; bet šis susirinkimas mažai tesiskiria nuo patrų susirinkimų. Kūrijų susirinkimuose tie patys „patres" būdavo pagrindiniai susirinkimų dalyviai; čia buvo vienas skirtumas, kad kiekvienas pater'is eidavo į susirinkimą, savo šeimos apsuptas; jo giminaičiai ir klijentai buvo jo palydovai, pažymėdami tuo pačiu patrų galingumą. Kiekviena šeima tuose pasitarimuose vis dėlto teturėdavo vieną balsą.[5] Galima visai tvirtai manyti, kad vadas apie savo giminaičių, o gal ir savo klijentų nusistatymą, teiraudavosi, bet taip pat aišku, kad balsuodavo tik jis vienas. Beje, įstatymai draudė būti klijentui kitaip nusiteikusiam, kaip jo patronas.[6] Jei vis dėlto klijentai buvo priklausomi nuo miesto, tai tat galėjo įvykti, tik jų viršininkui patricijui tarpininkaujant. Klijentai dalyvauja viešajame kulte, stoja tribunole, eina į susirinkimus, bet tik savo patrono vedami.

Nereikia vaizduoti senųjų amžių miesto kaip kokios atsitiktinai susitelkusios gyvų žmonių minios, mūro sienų apsiaustos.

Pirmaisiais amžiais miestas buvo ne tiek vieta gyventi, kiek šventoji vieta, kurioje buvo bendruomenės dievai; jis buvo dievų buvimu pašvęsta tvirtovė, sauganti gyventojus nuo priešų; jis buvo susibendravimo širdis, karaliaus ir kunigų būstinė, vieta, kurioje atliekamas teisingumas. Žmonės tokiame mieste negyvendavo. Dar ištisus šimtmečius žmonės gyveno ne mieste, bet kaimuose atskiromis šeimomis, pasidaliję laukus. Kiekviena tokia šeima valdė savą kantoną, kuriame ji turėjo savo naminę šventavietę ir kuriame ji sudarė savo paterio globojamą nedalomą kuopą.[7] Toliau tam tikromis dienomis, kada ateina miesto reikalų tenkinimo pareiga arba kada ateina bendrojo kulto pasireiškimo prievolė, šeimų vadai keliauja į miestą, susirenka apie savo karalių su juo tartis ar dalyvauti aukas aukojant. Kada sprendžiamas karo reikalas, kiekvienas toks vadas atvyksta su savo šeima ir savo tarnais (*sua manus*); jie pasiskirsto fratrijomis ir kūrijomis ir sudaro karaliaus vadovaujamą miesto kariuomenę.

Pastabos:

[1] Ciceronas, *De oratore*, I, 39; Aulas Gelijus, V, 13.

[2] Dijodoras, I, 28; Poluksas, VIII, 3; *Etymologicum magnum*, p. 395. Dijonizas iš Halikarnaso, II, 19; Titas Livijus, X, 6—8s IV, 2; VI, 41.

[3] Harpocration, V, Ζεὺς ἑρκεῖος pagal žodžius Kiperido ir Demetrijaus iš Falero.

[4] Aristotelis, *Politika*, V, 5, 3.

[5] Aulas Gelijus. XV, 27. Matysime, kad klijentija ilgainiui pakitėjo; dabar kalbame tiktai apie pirmųjų Romos gyvenimo amžių klijentiją.

[6] Dijonizas, II, 10; οὔτε ὅσιον οὔτε θέμις ψῆφον ἐναντίαν φέρειν.

[7] Tukididas, II, 15—16, aprašo senovinius papročius, kurie išbuvo Atėnuose ligi jo laikų: τῇ κατὰ χώραν αὐτονόμῳ οἰκήσει μετεῖχον οἱ Ἀθηναῖοι ἐν τοῖς ἀγροῖς πανοικησίᾳ οἰκήσαντες. Tiktai Peloponeso karo pradžioje jie paliko οἰκίας καὶ ἱερὰ ἃ διὰ παντὸς ἦν αὐτοῖς ἐκ τῆς κατὰ τὸ ἀρχαῖον πολιτείας.

II skyrius.

PLEBĖJAI.

Dabar eilė kalbėti apie kitą gyventojų dalį, buvusią pastatytą žemiau už pačius klijentus; ši gyventojų dalis, iš pradžių nieko nereiškusi, mažu pamažu įgauna tiek jėgos, kad suskaldo senovinę socijalinę santvarką. Šis klodas, Romoje buvęs gausingesnis kaip kitame kuriame mieste, buvo vadinamas „plebs“. Tiktai patyrinėję šio klodo kilmę ir jo pobūdį, suprasime, kokį vaidmenį jis vaidino senaisiais laikais miesto ir šeimos istorijoje.

Plebėjai — ne tas pat, kas klijentai; senovės istorikai tų dviejų klasių nededa į vieną. Titas Livijus, be kitko, sako: „Plebsas“ nepanorėjo dalyvauti konsulo rinkimuose; todėl konsulai buvo vienų patricijų ir klijentų išrinkti“. Kitur vėl: „Plebsas skundžiasi, kad patricijai turi komicijose perdaug įtakos“, nes už juos balsuoja *klijentai*. Pas Dijonizą iš Halikarnaso, yra pasakyta: „Plebsas išėjo iš Romos ir susispietė šventajame kalne; mieste liko vieni patricijai su savo klijentais“. Ir toliau dar: „nepatenkintas plebsas atsisakė stoti į kariuomenę, kada patricijai kartu su klijentais griebėsi ginklo ir pradėjo karą“.

Šis plebsas, gerai atskirtas nuo klijentų, nesudarydavo, ypač pirmaisiais šimtmečiais, dalies to vieneto, kurį vadindavo romėnų tauta. Vienoje senovinėje formulėje, kalbėjote dar pūnų karų laikais, buvo reikalaujama iš dievų, kad jie būtų maloningi ir tautai, ir plebsui. Iš to — aišku, kad plebso sąvoka neglūdėjo *tautos sąvokoj*, ypač iš pradžių. Tautą sudarė tik patricijai ir klijentai; plebėjai prie tautos nepriklausė.

Senoliai labai mažai tenušviečia plebso kūdikystės laikus. Turime pagrindo manyti, kad jį sudarė senieji nukariautieji ir pavergti krašto gyventojai. Tačiau nustembame skaitydami Tito Livijaus, gero senovės padavimų žinovo, raštus, kur parašyta, kad patricijai darydavo priekaištų plebėjams ne

už tai, kad jie kilę iš nukariautųjų gyventojų, bet kad jie neturi tikybos ir šeimos.

Šis priekaištas, jau nebeturėjęs pagrindo Licinijaus Stolono laikais ir vargu bebuvęs suprantamas Tito Livijaus vienamžių, praskleidžia uždangą į labai seną epochą ir atkelia mus į pirmuosius po miesto įkūrimo laikus. Ir tikrai, pačioje senųjų tikybinių idėjų užuomazgoje pastebime daug priežasčių, padėjusių susidaryti žemesniajam luomui.

Naminė tikyba nebūdavo skelbiama, bet šeimoje atsiradusi, šeimos slenksčio ir neperžengdavo; reikėjo, kad kiekviena šeima sudarytų savo tikybinius įsitikinimus, savus dievus ir savą kultą Bet galėjo būti, kad kaikurios šeimos neturėjo savyje dvasios jėgų savo dievybei sudaryti, kultui įsteigti, giesmėms ir maldų ritmui sudėti. Šios šeimos jau tuo pačiu pateko į žemesnį padėjimą, kaip turinčios savo tikybą, nes negalėjo eiti į visuomenę kartu su jomis.

Atsitikdavo, be abejo, kartais ir taip, kad šeimos, pirma turėjusios naminį kultą, jo netekdavo iš apsileidimo, ar apeigas pamiršdamos, ar nusikalsdamos, ar susiteršdamos tiek labai, kad joms buvo draudžiama artintis prie židinio ir bepalaikyti kultas.

Atsitikdavo galiausiai ir taip, kad klijentai, kurie laikėsi savo viešpaties kulto ir neturėjo jokio kito, buvo išmesti iš šeimos arba iš jos patys pasišalino. O tai yra tas pat, kas atmesti tikyba.

Turime dar pridurti, kad sūnus, kurio motina buvo susituosusi be sutuoktuvių apeigų, buvo vadinamas pāvainikiu, kaip buvo vadinamas vaikas, gimęs iš sugulovės; naminės tikybos jie neturėdavo. Visi išskirti iš šeimos ir pasilikę be kulto žmonės buvo priskiriami į betikybį luomą. Aišku iš to, kad plebsas buvo neišvengiama savotiško senovinės visuomenės susitvarkymo išdava.

Šį luomą randame beveik visuose senovės miestuose, bet visados atskirtą nuo kitų luomų savotiška demarkacijos linija. Graikų miestas buvo dvejopas: miestas tikrąja to žodžio prasme, vadinamas πόλις įkurtas k a l n o v i r š ū n ė j e, atlikus visas tikybos nusakytas apeigas; tarp jo sienų buvo šventovė su daugybinėmis dievybėmis. Kalvos apačioje stovėjo namai,

statyti be tikybinių apeigų ir neturį šventosios aptvaros; tai *plebso* gyvenamosios vietos, kuris neturėjo teisės gyventi šventajame mieste.

Skirtumas tarp tų dviejų gyventojų luomų Romoje buvo labai didelis. Patricijų ir jų klijentų miestas — tai miestas, Romulo įkurtas Palatino viršukalnyje, atliekant nustatytas tikybines apeigas. Plebsas gyveno prieglaudoje: tai aptverta vieta Kapitolijaus kalno atšlaime, į kurią karalius priimdavo žmones, neturinčius nei savo židinio, nei gyvenamosios vietos, ir kurių jis negalėdavo leisti įeiti į savąjį miestą. Vėliau, naujoms plebėjų minioms atplūdus į Romą, jie, kaip svetimi miesto tikybai, buvo įkurdinti Aventine, t. y. už *pomeriumo* ir tikybinio miesto sienų.

Plebėjus vadino kulto neturinčiais žmonėmis; bent patricijai jiems prikaišiodavo, kad kulto jie neturį. „Jie neturi pirmtakūnų"; tai buvo sakoma tąja prasme, kad jie neturi visų pripažintų ir teisėtai priimtų pirmtakūnų. „Jie neturi tėvų", t. y., kad eidami nuo vieno prie kito pirmtakūno, jie niekados nerastų savo tarpe tikybinės šeimos galvos, pater'io. „Jie neturi šeimos, *gentem non habent*", t. y., kad jie turį tiktai gimtąją šeimą, bet tokios, kurią sudaro ir tvarko tikyba, tikrojo genso, jie neturį.

Šventų sutuoktuvių jiems nebuvo; apeigos jų sutuoktuvių nešventinusios. Neturint židinio, jiems buvo draudžiamas ir ryšys, židinio sudaromas. Patricijus, todėl, nežinąs kitokio tvarkingai sudaryto tarp vyro ir žmonos ryšio, kaip tiktai tą, kuris juos jungia naminės dievybės akyvaizdoje, drąsiai galėjo sakyti plebėjui: *connubia promiscua habent more ferarum*. Neturint šeimos, juose negalėjo pasireikšti ir tėvų galingumas. Jie galėjo turėti įtakos savo vaikams tiek, kiek leido jiems jų jėga arba įgimtas jausmas, bet jie neturėjo to švento galingumo, kurio suteikdavo tėvui tikyba.

Nuosavybės teisė jiems nebuvo žinoma, nes nuosavybė turėjo būti surišta su židiniu ir pašvęsta kaip židinio, taip ir kapų bei ežių dievų, t. y. visų naminį kultą sudarančių elementų. Jei plebėjas valdė žemę, tai ta žemė neturėjo švento pobūdžio, ji *profana* (tikybos nepripažinta) ir neturėjo nustatytų ežių.

Čia kyla klausimas, ar plebėjas pirmaisiais laikais aplamai galėjo valdyti žemę? Žinoma yra, kad Romoje negalėjo naudotis nuosavybės teise tas, kas nebuvo pilietis; plebėjai pir-

maisiais Romos gyvenimo laikais nebuvo laikomi piliečiais. Juriskonsultas sako, kad savininku galis būti tiktai turis kviritų teises; plebėjai iš pradžių nebuvo laikomi *kviritais.* Romos gyvenimo pradžioje *ager romanus* buvo išskirstytas triboms, kūrijoms ir gensams; todėl plebėjai neįskaitomi į jokią šių grupių, ir, suprantama, nedalyvaudavo šiame paskirstyme.

Plebėjai, neturėdami tikybos, neturėjo ir teisės savo skolinamų pinigų drausti žeme ir paskui padaryti jos nuosavios. Žinoma yra, kad jie ilgiau gyveno Aventine ir buvo tenai pasistatę namų, bet, tiktai trims šimtmečiams praslinkus ir visą tą laiką nuolatos kovodami, galiausiai gavo nuosavybės teises į šią žemę.

Plebėjai negalėdavo įstatymais remtis, o taip pat teisingumo ieškoti, nes įstatymai — tai tikybos įsakymai ir teismo procesas — tai apeigų visuma. Klijentas naudojosi miesto teisėmis ir lengvatomis, patronui tarpininkaujant; plebėjas šios teisės neturėjo. Vienas senovės istorikas stačiai sako, kad tiktai šeštasis Romos karalius pirmas išleido keletą įstatymų plebso reikalu, tuo tarpu patricijai jų turėjo iš labai senų laikų. Beveik tikra, kad šie įstatymai, išleisti plebso reikalams tvarkyti, buvo paskui iš jų atimti arba kad, neturint atramos tikyboje, patricijai atsisakė juos pripažinti, nes tas pats istorikas toliau sako, jog, įvedus tribūnus, reikėjo leisti tam tikras įstatymas — plebso gyvybei ir laisvei saugoti. Šis įstatymas skelbė taip: „Tenebūnie tokio, kuris įžeistų arba užmuštų tribūną, kaip tai buvo elgiamasi su žmogumi iš plebso". Atrodo, kad turėta teisė įžeisti ar užmušti plebėjas arba bent kad panaši nedorybė, padaryta žmogui, kurio neglobojo įstatymai, įstatymų nebūdavo baudžiama.

Plebėjai neturėjo politinių teisių. Jie, pirmiausia, nebuvo piliečiai, ir niekas jų negalėjo būti magistratu. Ištisu du šimtmečiu susirinkimai Romoje buvo tiktai kūrijomis; kūrijas sudarydavo tiktai patricijai ir klijentai. Plebsas nepapildydavo ir karių eilių, nes kariuomenė buvo sudaroma kūrijomis.

Plebėją nuo patricijaus ryškiausiai skyrė tai, kad plebėjui nepriklausė miesto tikyba. Buvo negalima, kad plebėjas įgautų kunigiškumą. Beveik galima patikėti, kad pirmaisiais šimtmečiais ir melstis plebėjui buvo draudžiama, o apeigų negali-

ma buvo jam ir rodyti. Taip pat buvo ir Induose, kur „sudra" niekados neturėjo žinoti šventų formulių. Jis buvo laikomas svetimšaliu, todėl pats jo buvimas teršė aukojimą. Jis — dievų atstumtasis.

Tarp patricijaus ir plebėjo buvo toks skirtingumų tarpas, kokį tik tikyba sugebėjo pastatyti tarp dviejų asmenų. Plebsas tai paniekintas ir užuitas gyventojas, neturįs nei tikybos, nei įstatymų, nesudaręs nei visuomenės, nei šeimos. Patricijus jo gyvenimą galėjo lyginti su gyvulių gyvenimu, *more ferarum*. Turėti santykių su plebėju buvo netauru. Decemvyrai pirmoje įstatymų lentų dešimtyje buvo pamiršę uždrausti tuoktis dviem luomam; taip atsitiko todėl, kad šiems pirmiesiems decemvyrams, kurie visi buvo patricijai, nebuvo ir į galvą atėjusi mintis apie tokių sutuoktuvių galimumą.

Iš to matome, kaip anais pirmaisiais amžiais vienas luomas buvo labai išaukštintas, o kitas pažemintas. Priešakyje stovėjo šeimų galvų aristokratija, būtent tų, kuriuos oficijalinė Romos kalba vadino *patres*, kuriuos klijentai vadindavo *reges* ir kuriuos Odisėjas vadino βασιλεῖς, arba ἄνακτες.

Jaunesniosios šeimos šakos stovėjo žemiau, dar žemiau buvo klijentai, galiausiai, žemiausiasis luomas, laikomas visai toli nuo kitų, plebsas.

Šitoks luomų skirtingumas gavo pradžią iš tikybos, nes tais laikais, kada graikų, italų ir indų pirmtakūnai gyveno drauge vidurinėje Azijoje, tikyba jiems sakydavo: „Vyresnysis kalbės maldas". Iš čia kilo vyresniojo pirmenybė visuose dalykuose; vyresnioji kiekvienos šeimos šaka buvo valdančioji ir atliekančioji kunigiškas pareigas.

Tikyba, vis dėlto, skaitydavosi ir su jaunesniosiomis šakomis; jos buvo kaip ir atsarga, kuri būtų turėjusi stoti į išmirusios vyresniosios šakos vietą ir išgelbėti kultą. Ji dar šiek tiek vertino ir klijentą ir galiausiai vergą, nes ir jie dalyvaudavo tikybiniuose veiksmuose. Plebėjas, visai nedalyvaująs kulte, jai jokios vertės neturėjo. Tuo būdu atsirado luomai. Tačiau, jokis žmogaus sugalvotas ir įgyvendintas socijalinis susitvarkymas nėra amžinas. Taip ir kalbamasis turėjo savy ligos ir mirties užuomazgą; tai buvo sakytoji didelė luomų nelygybė. Daugumai žmonių buvo naudinga versti tokia socijalinė santvarka, kuri neteikė jai nieko gero.

Pastabos:

[1] Titas Livijus, II, 64.

[2] Titas, Livijus, II, 64.

[3] Dijoniz., VI, 46; VII, 19; X, 27.

[4] Titas Livijus, XXIX, 27: Ut ea mihi populo plebique romanae bene verruncent. Ciceronas, pro Murena, I: Ut ea res mihi magistratuique meo, populo plebique romanae bene atque feliciter eveniat. Makrobijus (Saturn., I, 17) atpasakoja seną spėjiko Marcijaus patarimą, kuris sako: Praetor qui ius populo plebique dabit. Senovės rašytojai ne visados turėjo galvoje esminį skirtumą tarp sąvokų populus ir plebs: tai mūsų nestebins, jei turėsime galvoje, kad to skirtingumo, jiems rašant, nebebuvo. Cicerono laikais jau nuo seniai *plebs'as* buvo *populi'o* dalis. Tačiau senieji posakiai liko, kaipo žymės, jog buvo laikai, kad tos dvi gyventojų dalys buvo visai skirtingos.

[5] Aulas Gelijus, XIII, 14; Titas Livijus, I, 33.

[6] Plebėjiškosios *gentes* pastebimos tiktai trijuose paskutiniuose respublikos gyvenimo šimtmečiuose. Plebs'as tada jau buvo persitvarkęs ir, įgydamas patricijų teises, savinosi taip pat jų įpročius ir tvarkėsi jų pavyzdžiu.

[7] Varonas, de lingua latina, V, 55. Dijonizas, II, 7.

[8] Dijonizas, X, 32; Palyg. Tito Livijaus, III, 31.

[9] Dijonizas, IV, 43.

[10] Dijonizas, VI, 89: *ὡς ἕνα τῶν πολλῶν*. Žodį *οἱ πολλοί* Dijonizas dažnai ima plebs'o sąvokai reikšti.

III skyrius.

PIRMOJI REVOLIUCIJA.

1. Iš karių atimama politinė galia.

Jau sakėme, kad seniau karalius buvo miesto tikybos galva ir vyriausiuoju viešojo židinio kunigu ir kad prie tos kunigiškos valdžios jis prijungė politinę valdžią, nes, iš tikrųjų, rodėsi, gerai suprantama, kad žmogus, atstovaująs tikybai, būtų taip pat ir susirinkimo pirmininkas, ir teisėjas, ir kariuomenės vadas. Tąja kryptimi einant, atsitiko, kad visa valdžia valstybėje buvo suimta į vienas karaliaus rankas.

Greta karaliaus susidarė labai galinga aristokratija iš šeimų galvų, patres, ir dar už juos aukštesnių fratrijų ir tribų vadų. Nė vienas karalius nebuvo galingas; kiekvienas pater'is savo gense buvo toks pat karalius; Romoje net buvo įprasta vadinti karaliumi kiekvienas galingas patronas; Atėnuose kiekviena fratrija, kiekviena triba turėjo savo vadą ir greta miesto karaliaus buvo tribų karaliai φυλοβασιλεῖς. Tai buvo hierarchija vadų, kurie vienas didesnėje, kitas mažesnėje plotmėje turėjo tas pačias pareigas ir tokią pat neliečiamybę.

Miesto karalius neturėjo galios į visus gyventojus; šeimų vidaus gyvenimas ir visa klijentija jo valdžiai nepriklausė. Kaip feodalų laikais karalius turėdavo reikalų tiktai su keliais galingais vasalais, taip senovės miesto karalius galėdavo įsakyti tiktai tribų ir gensų vedams, kurie kiekvienas savo srityje buvo tokie pat galingi, kaip ir miesto karalius, ir kurie, susijungę į krūvą, reiškė kur-kas daugiau negu karalius. Visai galima patikėti, kad karaliui nelengva būdavo priversti savęs klausyti. Žmonės jį labai gerbė, nes jis buvo kulto vadas ir židinio sergėtojas, tačiau nuotaikos jo klausyti buvo mažai, nes jis mažai teturėjo jėgos. Ir valdantieji, ir valdomieji netrukus pastebėjo, kad karaliui reiškiama permaža priklausomybės jausmo ir kad toji priklausomybė nesuderinta su tuo,

kas turėtų būti. Karaliai norėjo būti galingi, tėvai geidė, kad jie tokie nebūtų. Iš to kilo kova visuose miestuose tarp aristokratijos ir karalių.

Kovos galas visur buvo vienokis; karaliai pralaimėjo. Tačiau, visados reikia turėti galvoje, kad pirmapradė karalybė visados buvo laikoma šventa. Karalius buvo žmogus, kuris maldas kalbėjo, kuris aukas aukojo, galiausiai paveldėjimo keliu buvo gavęs teisių dievų globą kreipti į miestą. Negalima buvo, todėl, ir svajoti apseiti be karaliaus; jis buvo reikalingas tikybai ir miesto gerovei. Todėl, visuose miestuose pastebime vieną dalyką, būtent, kad iš pradžių kunigiškoji karaliaus valdžia nebuvo liesta; buvo pasitenkinta tiktai tuo, kad buvo atimta iš jo politinė valdžia. Politinė valdžia buvo kaip ir koks priedėlis, kurį karaliai buvo prikergę prie savo kunigiškumo, bet toji valdžia neturėjo šventumo ir neliečiamybės pažymio, kurį, priešingai, turėjo kunigiškumas. Todėl galima buvo ta valdžia iš karaliaus atimti, visai nestatant į pavojų tikybos.

Karališkumas išliko, bet, netekęs savo galingumo, tereiškė kunigiškumą. „Labai senais laikais", sako Aristotelis, „karaliai turėję visišką galią taiką daryti ar karą skelbti, bet ilgainiui vieni jų patys atsisakė nuo šios galios, iš kitų ji buvo atimta jėga, ir karaliams galų gale buvo telikęs vienas rūpestis — aukas aukoti".

Plutarchas irgi taip pat sako: „Kadangi karaliai pasirodė išdidūs ir valdydami elgėsi žiauriai, tai dauguma graikų atėmė iš jų valdžią ir paliko jiems tiktai rūpintis tikybos reikalais". Herodotas, kalbėdamas apie Sirenos miestą, sako: „Karalių įpėdiniui Batui buvo palikta rūpintis kultu ir valdyti šventąsias žemes, bet buvo atimta visa valdžia, kurią buvo turėję jo tėvai".

Susiaurinus karališkumo galią ligi vienų kunigiškųjų pareigų, jas ilgą laiką paveldėdavo šventoji šeima, kuri kitados buvo pastačiusi židinį ir pradėjusi tautinį kultą. Romėnų imperijos laikais, t. y. septyni ar aštuoni šimtai metų po revoliucijos, Efeze, Marselyje ir Tespije dar buvo šeimų, tebevartojusių senoviško karališkumo titulą ir ženklus ir tebesinaudojusių pirmenybe, atliekant tikybines apeigas". Kituose miestuose šventosios šeimos jau buvo išmirusios, ir karaliai buvo renkami, paprastai, vieneriems metams.

2. Šitos revoliucijos eiga Spartoje.

Spartoje visados yra buvę karaliai, tačiau kalbamoji revoliucija ir čia savo darbą atliko taip gerai, kaip tai buvo atlikta kituose miestuose.

Rodosi, kad pirmieji dorėnų karaliai karaliavo kaip visagaliai viešpačiai, bet jau trečioje kartoje kilo nesusipratimų tarp karalių ir aristokratijos.

Ištisu du šimtmečiu ėjo kova, kuri iš Spartos padarė vieną neramiausių graikų miestų; yra žinoma, kad vienas jos karalius, Likurgo tėvas, žuvo, sužeistas vidaus kovose.

Paslaptingiausia yra Likurgo istorija; senolis jo bijografas jo istoriją pradeda šiais žodžiais: „Nieko negalima pasakyti apie tą, kuriam prieštaravimai nebuvo pastoję kelio". Vis dėlto yra žinoma, kad Likurgas gimė, nesantaikai klestint, t. y. tuo būtent laiku, kada valdžia „plūduriavo nuolatinių riaušių bangose". Visos, pasiekusios mus, žinios apie jį ryškiai nurodo, kad jo reformos sudarė karališkumui tokį didelį smūgį, nuo kurio jis niekados nebeatsigavo. Karilajo laikais, sako Aristotelis, „monarchija užleido savo vietą aristokratijai". Šis Karilajas karaliavo tuo laiku, kuriuo Likurgas darė savo reformas. Iš Plutarcho, tačiau, sužinome, kad Likurgas tapo įstatymų leidėju per sukilimą, kuriame Karilajas buvo priverstas pasislėpti šventovėje. Likurgas vieną laiką turėjo galimumo panaikinti karališkumą; bet jis to nepadarė, laikydamas jį reikalingu ir valdančią šeimyną neliečiama. Jis vis dėlto padarė taip, kad karaliai valdymo reikaluose tapo priklausomi nuo senato ir kad tame susirinkime jie tiktai pirmininkaudavo, o paskui vykdydavo senato nutarimus. Per artimiausiąjį šimtmetį karališkumas buvo dar labiau nusilpnintas, vykdomoji valdžia buvo iš jo atimta ir pavesta vieneriems metams renkamiems magistratams, pavadintiems eforais.

Karaliams tebuvo palikti tik valdžios trupiniai; apie tai galima spręsti iš to, kokių teisių gavo eforai. Eforai spręsdavo civylines bylas, tuo tarpu senatui buvo paliktos spręsti kriminalinės bylos. Eforai senato nutarimu skelbdavo karą ir tardavosi dėl taikos sutarčių sudarymo. Karo metu du eforai būdavo prie karaliaus ir prižiūrėdavo jo veiksmus; jie nustatydavo karo žygių planą ir vadovaudavo visoms operacijoms. Kaip mažai valdžios tebuvo likę karaliams, atėmus iš jų teisingumo

vykdymą, reikalus su užsieniais ir karo operacijas! Jiems buvo belikęs tiktai kunigiškumas.

Herodotas rašo apie jų pirmenybes: „darydamas aukojimus, miestas karaliams suteikdavo pirmąją vietą viešuosiuose pokyliuose; jiems pirmiausia patiekiamas ir duodamas dvigubas kiekis. Jie pirmieji atlikdavo nulaistymus, ir jiems priklausė atnašautųjų gyvulių odos. Kiekvienam karaliui buvo duodama du kartu per mėnesį aukoti Apolono garbei". „Karaliai, sako Ksenfontas, — atlieka viešuosius aukojimus, ir jiems tenka geriausioji aukų dalis". Jie nebeteisė nei civylinėse, nei kriminalinėse bylose, tačiau jiems buvo palikta daryti teismas tikybą liečiančiuose reikaluose.

Karo metu vienas dviejų karalių visados žygiuodavo priešakinėse kariuomenės eilėse, kasdien aukodamas aukas ir stebėdamas pasireiškimus, nuotykiams atspėti. Jis aukodavo priešo akivaizdoje ir, gavęs palankių žymių, duodavo ženklą pradėti kovą. Pačių kautynių metu apie jį susiburdavo žyniai, kurie ir kreipdavo jo dėmesį į pasireiškiančią dievų valią, ir fleitininkai, kurie savo dūdomis išvedžiodavo šventų giesmių garsus. Spartiečiai sakydavo, kad karalius vadovauja kariuomenei, nes jo rankose yra tikyba ir būrimas; eforai ir polemarchas tvarko kariuomenės žygius. Todėl drąsiai galime tvirtinti, kad Spartos karaliai — tai tikri paveldintieji kunigai. Tokia pat revoliucija, atėmusi politinį karaliaus galingumą visuose miestuose, nuvertė jį ir Spartoje. Iš tikrųjų, galingas buvo senatas, kuris duodavo nurodymų, ir eforai, kurie tuos nurodymus vykdydavo gyvenime. Visuose dalykuose, kurie neliečia tikybos, karaliai priklausė eforų. Ar todėl Herodotas neturėjo pagrindo sakyti, jog Sparta nežinojo monarchiškos santvarkos, ir Aristotelis, kad Spartos valdžia aristokratiška.

3. Tokia pat revoliucija Atėnuose.

Aukščiau matėme, kaip buvo susitvarkę pirmykščiai Atikos gyventojai. Visa šalis buvo gyvenama tam tikro skaičiaus šeimų, nepriklausančių viena kitos ir neturinčių jokių tarp savęs ryšių; kiekviena šeima buvo sudariusi kaip ir mažą visuomenę, paveldinčiojo vado valdomą. Paskiau šios šeimos ėmė telktis į krūvą ir iš jų susitelkimo iškilo atėniškojo miesto santvarkos pavyzdys. Manoma, kad Teziejus yra baigęs didelį Atikos susivienijimo darbą. Padavimai, kartu su čia iš-

dėtomis žiniomis, nusako, ir mums nesunku patikėti, kad Teziejus turėjo nugalėti daug kliūčių. Nei klijentai, nei išsiblaškę po miestelius neturtėliai ir ne γένη buvo sudarę tų kliūčių. Šie žmonės nekartą yra pasinaudoję iš santvarkos keitimų, kuriuos vadas darė ir kurie laiduodavo jiems jo pagalbą ir globą. Iš santvarkos kitėjimo nukentėdavo tiktai šeimų, miestelių ir tribų vadai, βασιλεῖς, φυλοβασιλεῖς, tie eupatridai, kurie paveldėjimo teisėmis laikė savo rankose vyriausiąją valdžią savo gense arba savo triboj. Jie visomis galiomis kovojo už savo nepriklausomybę; jos netekę, jie apgailestaudavo savo smūgį.

Vis tiktai jie išlaikė visa, kas galima buvo išlaikyti iš savo senojo galingumo. Kiekvienas liko galingas savo triboj ir savo γένος'o vadu. Teziejus negalėjo nuversti galingumo, kurį buvo sudariusi tikyba, kuri jį buvo padariusi neliečiamą. Dar daugiau. Jei tirsime šios epochos padavimus, tai sužinosime, kad tie galingieji eupatridai buvo sutikę jungtis ir sudaryti vieną valstybę, tiktai išsiderėję, kad bus valdoma federaciniais pagrindais ir kad tame valdyme jie patys dalyvautų. Tiesa, buvo vyriausias karalius, bet kai tik bendrieji reikalai buvo statomi į pavojų, turėjo būti šaukiamas vadų susirinkimas; kas nors svarbaus būdavo daroma, tiktai gavus šios rūšies senato sutikimą.

Sakytieji padavimai paskesniųjų kartų nuotaika buvo reiškiami beveik taip: Teziejus pakeitė valdymą Atėnuose ir iš monarchijos padarė respubliką. Taip sako Aristotelis, Isokratas, Demostenas, Plutarchas. Šiuose kiek klaidinguose žodžiuose yra ir tiesos. Teziejus, kaip sako padavimai, suvereninę valdžią grąžino į žmonių rankas. Tiktai žodis „δῆμος," , kurį išlaikė padavimai, Teziejaus laikais neturėjo tos plačios prasmės, kurią jis buvo įgavęs Demosteno laikais. Tautai, arba politiniam kūnui, atstovavo tiktai aristokratija, kitaip sakant γένη vadų visumos susirinkimai.

Įvesdamas tuos susirinkimus, Teziejus neįvedė kokios naujovės. Didžiulis atėniečių vienybės sudarymas savaime pakeitė valdymo sąlygas. Eupatridai, kurių galingumas šeimose liko neužgautas, susijungdami į vieną valstybę, buvo sudarę galingą kūną, turintį savo teisių ir galintį statyti savų reikalavimų. Mažo Kekropų plynakalnio karalius tapo visos Atikos

karalium; mažame savo miestelyje jis buvo visas viešpats, o čia tapo tiktai federacinės valstybės vadu, kitaip sakant, tapo pirmuoju lygių tarpe.

Neteko ilgai laukti, kad kiltų ginčas tarp aristokratijos ir karališkumo. Eupatridai gailėjosi to tikrai karališkojo galingumo, kuris kiekvienam jųjų priklausė savajame miestelyje. Rodosi, kad šie kariai-kunigai buvo išstūmę į priekį tikybą ir buvo reikalavę, kad vietinių kultų galingumas būtų sumažintas. Jei tai tiesa, ką sako Tukididas, kad Teziejus daręs pastangų panaikinti miestelių pritanėjus, tai nenuostabu, jei tikybinis jausmas buvo kreipiamas prieš jį. Negalima apsakyti, kiek daug kovų jis turėjo pakelti, kiek sukilimų numalšinti, ar gudrumu, ar jėga; viena aišku, kad galų gale jis buvo nugalėtas, kad jis buvo ištremtas iš Atėnų ir mirė ištrėmime. Tada viešpačiais tapo eupatridai, bet karališkumo jie nepanaikino; jie tiktai pakėlė į karalius savo parinktąjį — Menestėją. Jam mirus, Teziejaus giminė atgavo valdžią ir ją laikė per tris kartas. Paskui jos vietoje įsigalėjo Melantidų giminė. Visa ši epocha turėjo būti labai nerami, bet pilietinio karo atsiminimai neduoda mums viso jo vaizdo.

Kodraus mirtis sutapo su visišku eupatridų įsigalėjimu; tačiau jie dar nepanaikino karališkumo, nes padaryti tai draudė tikyba, bet jie atėmė politinį galingumą. Keliautojas Pauzanijas, gyvenęs daug vėliau po šių įvykių, bet atidžiai tyrinėjęs padavimus, sako, kad karališkumas jau tada buvo netekęs didelės savo ypatumų dalies ir tapęs priklausomas. Tie žodžiai pažymi, kad nuo to laiko jis priklausė eupatridų senato.

Naujųjų laikų istorikai šį perijodą vadina archontiniu Atėnų istorijos perijodu, tačiau nenutyli, kad karališkumas tuo laiku buvo nuverstas. Tai ne visai teisinga. **Kodro įpėdiniai paveldėdavo iš tėvo sūnus** per 13 kartų. Jie buvo vadinami archontais, bet yra ir tokių senovinių dokumentų, kuriuose jie vadinami karaliais. Aukščiau sakėme, kad abudu tie titulai buvo tikri sinonimai. Atėnai per visą tą ilgą laikotarpį tebeturėjo paveldinčiuosius karalius, bet iš jų buvo atimtas jų galingumas ir paliktos jiems tiktai tikybinės pareigos.

Štai kas buvo padaryta Spartoje.

Baigiantis trečiam šimtmečiui, eupatridai pastebėjo, kad tikybiškasis karališkumas yra daug tvirtesnis, negu jie buvo pageidavę, ir jie jį susilpnino. Buvo nustatyta, kad tas pats

asmuo neitų aukštų kunigiškų pareigų ilgiau, kaip dešimtį metų. Tačiau vis tiktai nebuvo paliauta tikėti, kad tiktai viena senovinė karališkoji šeima (giminė) yra skirta archonto pareigoms.

Taip praėjo keturiasdešimt metų. Vieną dieną karališkoji šeima nusikalstamai susiteršė. Buvo nusistatyta, kad ji toliau nebegali eiti kunigiškųjų pareigų; nutarta, kad ateityje archontai nebebus imami iš jos ir kad šiai pareigai tinka kiekvienas eupatridas. Besilpninant karališkumą per tolimesnius keturiasdešimt metų arba bedalijant jį tarp kelių asmenų, buvo prieita ligi to, kad jis buvo pavestas eiti tiktai venerius metus ir padalytas į dvi skirtingas magistratūras. Ligi tol archontas buvo kartu ir karalius; nuošiol šiedu titulai buvo atskirti. Vienas magistratas archonto vardu, antras karaliaus vardu pasidalijo pareigomis, kurias pirmiau apimdavo vienas senovinis karališkumas.

Archontui teko šios pareigos: sergėti, kad šeima neišnyktų, leisti arba drausti įsūnyti, laikyti savo žinioje palikimo raštai, daryti teismas nekilnojamojo turto reikalu, ir aplamai archontui pavesta buvo rūpintis visais reikalais, kuriuos tikyba laikė reikalingu daiktu globoti. Karaliui beliko tik iškilmingi aukojimai ir teisti netaurumo atsitikimais. Tokiu būdu karaliaus vardas, tas tikybai reikalingas titulas, visados buvo surištas su apeigomis ir tautos kultu. Karalius ir archontas, drauge su gal iš labai senų laikų išlikusiais polemarchu ir šešiais tesmotetais, sudarė kaip tik devynis magistratus, kurie įprasta buvo vadinti devyniais archontais, t. y. visus devynis ėmus vadinti pirmutinio vardu.

Revoliucija, atėmusi iš karališkumo politinį jo galingumą, pasireiškė įvairiais pavidalais visuose miestuose. Karališkumas Arge, pradedant nuo antrosios kartos dorėnų karalių, buvo susilpnintas ta kryptimi, kad „Teneno įpėdiniams buvo paliktas tik pats karaliaus vardas be jokio su tuo vardu buvusio sujungto galingumo“; vis dėlto ir šis karališkumas apkarpytomis teisėmis daugelį šimtmečių išbuvo paveldimas. Bato įpėdiniai Sirėnoje savo rankose laikė sujungę ir kunigiškumą, ir galingumą; tačiau, pradedant ketvirtąja kartą, jiems tebuvo paliktas vienas kunigiškumas. Korinte paveldimasis karališkumas seniau buvo tekęs Bakchijadų giminei; revoliucija padarė, kad karališkumas, neišeidamas iš tos pačios giminės,

buvo kas metai įduodamas kitam asmeniui, taip kad šios giminės nariai, pakeisdami vieną asmenį kitu, laikė šį vardą ištisą šimtmetį.

4. Tokia pat revoliucija Romoje.

Karališkumas buvo Graikijoje toks, koks pirmiau buvo Romoje. Karalius buvo didžiuoju miesto kunigu: tuo pačiu laiku jis buvo ir vyriausiu teisėju; karo metu jis vadovavo ginkluotiems piliečiams. Be to, buvo dar šeimų vadai, *patres,* kurie sudarydavo senatą. Buvo tiktai vienas karalius, nes tikyba reikalavo tarp valdžios ir kunigiškumo vienybės. Bet kartu reikia įsidėmėti, kad karalius visais svarbiaisiais reikalais turėjo klaustis susibūrusiųjų šeimų vadų patarimų. Istorikai spėlioja, kad šį laikotarpį prasidėjo *tautos susirinkimai.*

Bet reikia čia paklausti, kokia tuo laiku buvo žodžio *populus* sąvoka, t. y. kas pirmųjų karalių laikais sudarydavo politinį kūną. Visi liudijimai, kaip susitarę, rodo, kad *populus* visados rinkdavosi *kūrijomis,* o kūrijos buvo *gensų* susirinkimai; kiekvienas gensas atvykdavo visas, ir visi sudarydavo vienui vieną balsą. Čia dalyvaudavo ir klijentai, susispietę apie savo *paterį,* gali būti, teikdami patarimų, gali būti, reikšdami savo nuomonę, padėdami sudaryti vieningą balsą, viso genso vardu pareiškiamą; tas balsas, vis dėlto, negalėdavo būti kitoks, kaip yra nusiteikęs pats *pater'is.* Šis kūrijų susirinkimas buvo ne kas kita, kaip miesto patricijų sueiga, karaliui dalyvaujant.

Iš to matome, kad Romoje buvo tokios pat sąlygos, kurios buvo ir kituose miestuose. Karalius stovėjo labai gerai susitvarkiusios aristokratijos priešakyje ir savo galingumą ėmė iš tikybos. Tokių pat susirėmimų, kurių patyrėme graikuose, nestigo ir Romoje. Septynių karalių istorija nusako šio ilgo ginčo eigą. Pirmasis nori padidinti savo galingumą ir atsipalaiduoti nuo senato įtakos. Jis daro pastangų įsiteikti žemesniesiems sluoksniams, bet *patres* jam priešingi. Jis lieka nužudytas senato susirinkime. Aristokratija svajoja tuojau panaikinti karališkumą, ir *patres* pakaitomis eina karaliaus pareigas. Tiesa, žemesnieji sluoksniai bruzda; jie nenori būti *gensų* vadų valdomi; jie reikalauja grąžinti karališkumą.

Patricijai to nepaiso, nustatydami, kad karaliai nuošiol bus renkami; jie kartu nuostabiai vikriai parenka rinkimo būdą:

senatas turi parinkti kandidatą; patricijų susirinkimas kūrijomis tvirtina šį parinkimą ir, galiausiai, patricijai augūrai pasako, ar naujai išrinktasis patinka dievams.

Šiomis taisyklėmis buvo išrinktas Numa. Jis buvo labai tikįs žmogus, daugiau kunigas, negu karys, labai uolus visų kulto apeigų saugotojas ir dėl to labai uolus šalininkas tikybos siūlomo šeimos ir paties miesto sutvarkymo. Jis buvo patricijams tinkamas karalius ir mirė ramiai savo lovoje.

Išeina, kad, Numai karaliaujant, karališkumui bebuvo likusios tiktai kunigiškosios pareigos, lygiai taip, kaip tai buvo graikų miestuose. Vis dėlto yra tikra, kad tikybinė karaliaus valdžia buvo visai atskirta nuo politinės jo valdžios ir kad viena valdžia įgyti dar nereiškė ir antra turėti. Šitai patvirtina buvę dveji rinkimai. Vienais rinkimais karalius tapdavo tiktai tikybos vadu; jei jis norėdavo prie turimosios valdžios prijungti ir politinę galią, *imperium*, tai reikėdavo, kad miestas ją jam pavestų tam tikru nutarimu. Šis dalykas bus aiškus, jei žinosime, ką sako Ciceronas apie santvarką senovėje. Tokiu būdu kunigiškumas ir galingumas nebuvo glaudžiai susiję; jie galėdavo patekti į vienas rankas, bet tam reikalingi būdavo du susirinkimai ir dveji rinkimai.

Trečiasis karalius abi pareigas tvirtai sujungė savo rankose. Jis buvo kartu ir kunigas, ir vadas; jis buvo daugiau karys, kaip kunigas; jis nekentė tikybos ir norėjo nusilpninti tikybos įtaką, iš kurios a r i s t o k r a t i j a sėmėsi jėgas.

Matome, kaip jis sutraukia į Romą daugybę svetimšalių, tuo lyg pasityčiodamas iš tikybos pradmens, reikalaujančio juos išskirti; jis galiausiai išdrįsta pats apsigyventi jų tarpe Celijaus kalne. Jis dar ima dalyti plebėjams žemes, kurių pelnas ligišiol eidavo atnašavimo išlaidoms. Patricijai jį kaltino, kad jis paneigęs apeigas ir dar didžiau nusidėjęs, jas iškraipydaja kuo mažiausiai, visą gyvenimą praleidžia šventovėse. Patridievų žaibas jį užmuša kartu su jo sūnumis.

Ši nelaimė valdžią įteikė senatui, kuris skiria karalių savo pasirinkimu. Ankus labai uoliai laikosi tikybos nuostatų, kariauja kuo mažiausiai, visą gyvenimą praleidžia šventovėse. Patricijų mylimas, jis miršta savo lovoje.

Penktasis karalius Tarkvinijus karališkumą įgyja prieš senato norą, žemesniųjų sluoksnių palaikomas. Jis nelabai dievotas, aiškus mažatikys; jam įtikinti augūrų žinių tikrumu, rei-

kėjo ne mažiau, kaip setbuklo. Jis senovinių šeimų priešas; jis skiria patricijus; jis, kiek gali, keičia senovinę tikybinę miesto santvarką. Tvarkvinijus miršta ne savo mirtim, o nužudomas.

Šeštasis karalius įgijo valdžią netikėtai; rodos, kad ir senatas niekados jo nebuvo pripažinęs teisėtu karaliumi. Jis pataikauja žemesniesiems sluoksniams, dalija jiems žemes, tuo neigdamas senuosius nuostatus apie nuosavybės teises; jis duoda jiems vietas kariuomenėje ir mieste. Servijus nužudomas ant senato rūmų laiptų.

Nesantaika tarp senato ir karalių įguna socijalinį pobūdį. Karaliai remiasi liaudimi, klijentai ir plebėjai tampa jų rėmėjais. Prieš taip puikiai organizuotus patricijus jie pastatė žemesniuosius sluoksnius, kurie Romoje jau buvo gausingi. Aristokratija pasijuto patekusi į dvejopą pavojų, ir didžiausias pavojus buvo ne tas, kad aplinkybės verste vertė nusilenkti karaliui. Jie matė, kad už karalių pečių įsigali jų nekenčiamieji sluoksniai. Jie jautė, kad įsigali plebėjai, žmonės be tikybos ir židinio. Jie pasijuto esą bepuolami savo klijentų, savo šeimos, kurios sutvarkymas, teisės ir tikyba radosi ginčijami ir statomi į pavojų. Todėl karaliai tapo jų nekenčiamais priešais, kurie, norėdami padidinti savo galingumą, stengėsi nuversti šventą šeimos ir miesto santvarką.

Į Servijaus vietą stojo Tarkvinijus Antrasis; jis užvylė jį išrinkusius senatorius, jis nori būti galingas viešpats, *de rege dominus exstitit*. Jis, kiek tiktai gali, kenkia patricijams; jis žemina puikiuosius; jis valdo nesiklausdamas *tėvų* patarimo; jis skelbia karą ir daro taiką, jų nepritartas. Rodėsi, kad patricijai jau galutinai nugalėti.

Galiausiai patricijams pasitaikė gera proga. Romoje nėra Tarkvinijaus, nėra nei jo paties, nei jį palaikančios kariuomenės. Vieną gražią dieną miestas patenka į patricijų rankas. Miesto prefektas, t. y. asmuo, kuriam priklauso civylinė valdžia, karaliui nėsant namie, buvo Lukrecijus, patricijus. Raitininkų vadas buvo patricijus, Junijus. Kariuomenėje jis buvo pirmas po karaliaus asmuo. Šiedu patricijai paruošia sukilimą. Jų sąmokslininkai buvo kiti patricijai, kaip Valerijus ir Tarkvinijus Kolatietis. Susirinkimus jie darė ne Romoje, bet mažame Kolatijos miestelyje, kuris priklausė vienam sąmokslininkų. Tenai jie parodo miniai kažkokios moteriškės lavoną, sakydami, kad ji nusižudžiusi, bausdama save už karaliaus sū-

naus nusikaltimus. Kolatijos gyventojai subruzda. Romoje pakartojamas tas pats vaizdas. Gyventojų nuotaika pakrinka: karaliaus šalininkai kaip išmušti iš vėžių; tuo laiku teisėtoji valdžia Romoje priklauso Junijui ir Lukrecijui.

Sąmokslininkai vengia šaukti susirinkimą. Jie vyksta į senatą. Senatas skelbia, kad Tarkvinijus nuverstas ir kad karališkumas panaikintas.

Vis tik senato nutarimą turi patvirtinti miestas. Lukrecijus, kaipo miesto prefektas, turi teisę sušaukti susirinkimą. Susirenka kūrijos; jos nusiteikusios taip pat, kaip senatas; jos skelbia, kad Tarkvinijus laikomas nuverstu, ir kad renkami du konsulai. Išsprendus pamatinį klausimą, einama prie konsulų paskyrimo, renkant centūrijomis.

Bet ar susirinkimas, kuriame yra ir dalis plebėjų, ne protestuoja prieš tai, ką patricijai padarė senate ir kūrijose? Jis to padaryti negali, nes kiekviename romėnų susirinkime pirmininkauja magistratas, kuris nustato balsavimo taisykles, ir niekas neturi teisės siūlyti svarstyti kitokių taisyklių. Dar daugiau, tuo laiku niekas kitas negali kalbėti, kaip tiktai vienas pirmininkas. Sakysim dalykas liečia kurį nors įstatymą; centūrijos gali paduoti balsą tiktai už ar prieš, taip ar ne. Vadovaudamas rinkimams, pirmininkas stato kandidatus, ir niekas negali duoti savo balso už kitus, bet tiktai už pasiūlytuosius.

Sakytame atsitikime senatas paskyrė pirmininkauti vieną sąmokslininkų, Lukreciją. Jis duoda balsuoti tik vieną reikalą, rinkti du konsulu. Jis siūlo balsuoti centūrijomis tiktai du vardu, Junijaus ir Tarkvinijaus Kolatiečio. Šiedu asmenys noromis nenoromis buvo išrinkti. Senatas paskui rinkimams pritaria ir, galiausiai, augūrai dievų vardu patvirtina rinkimus.

Ši revoliucija Romoje ne visiems patiko. Dauguma plebėjų susijungė su karaliumi ir savo likimą surišo su jo likimu. Vienas turtingas patricijus iš Sabino, galingas, gausingo genso vadas, išdidus Attus Clausus, įsitikinęs, kad naujoji valdžia tinka jo siekiams, persikėlė gyventi į Romą.

Šiaip ar taip kalbėsime, bet turime pasakyti, kad buvo panaikintas tik politinis karališkumas; o tikybinis buvo šventas ir turėjo likti. Skubėta ir karalius išrinkti, bet tas karalius buvo tiktai aukojimams vykdyti, *rex sacrorum*. Nebuvo pamirštos jokios atsargumo priemonės, kokios tik galima įsivaizduoti, kad

naujasis karalius-kunigas negalėtų kada nors panaudoti galingos savo įtakos, surištos su jo pareigomis, ir pagrobti valdžios.

Pastabos:

[1] Aristotelis, Politika, III, 9, 8. Plutarchas, Quaest. rom., 63.

[2] Strabonas, XIV, 3. Diodoras, IV, 29.

[3] Tukididas, I, 18. Herodotas, I, 65.

[4] Strabonas, VIII, 5. Plutarchas, Likurgas, 2.

[5] Plutarchas, Likurgas, 5 ir 8.

[6] Aristotelis, Politika, V, 10, 3. Didot leid. p. 589. Heraklido fragm. apie graikų istorikus, Didot rink. t. II, p. 210.

[7] Aristotelis, Politika, III, 1, 7.

[8] Ksenofontas, Resp. Lac., 8, 11, 15; Hellenica II, 4, 36; VI, 4, 1. Eforai pirmininkaudavo susirinkimuose, Tukididas, I, 87. Jie nustatydavo kareivių šaukimus, Ksenofontas, Resp. Lac., II; VI, 4, 17. Jie turėjo teisę teisti karalius, juos dėti kalėjiman, juos baudomis apkrauti. Herodotas, IV, 85, 82. Tukididas, I, 131; Plutarchas, Likurgas, 12; Agis, II; Apophth. Lac., 221. Aristotelis eforotą vadina *ἀρχὴ κυρία τῶν μεγίστων* (Polit., II, 6, 14). Karaliams buvo dar likę keli kariškieji požymiai; tačiau matome daug kartų, kaip eforai jiems vadovauja jų kariškuose žygiuose arba kaip juos atšaukia Spartoje (Ksenofontas, Hell. VI, 4, 1;). Tukididas, V, 63; Plutarchas, Agezilajus, 10, 17, 23, 28; Lizandras, 23.

[9] Herodotas, VI, 56, 57; Ksenofontas, Resp. Lac., 14. Aristotelis, Politika, III, 9, 2: *τὰ πρὸς τοὺς θεοὺς ἀποδέδοται βασιλεῦσι.*

[10] Ksenofontas, Resp. Lac., 13—15. Herodotas, VI, 56.

[11] Herodotas, V, 92; Aristotelis, Polit., V, 10. Isokratas, Nikoklis, 24. Plutarchas, De unius in rep. dominatione, 3.

[12] Plutarchas, Teziejus, 25; Plutarcho mintys apie Aristotelį ten pat: Isokratas, Helena, 36; Demostenas, in Neaeram, 75. Legenda apie Tezėjų, nėra abejonės, ilgainiui pakitėjo ir, būtent, įvedant demokratinių minčių.

[13] Plutarchas, Teziejus, 25 ir 32. Diodoras, IV, 62.

[14] Pauzanijas, I, 3; 2; IV, 5, 10; VII, 2, 1; Platonas, Meneksen., 238 p Elijonas, V, 13.

[15] Pauzanijas, IV, 5, 10.

[16] Heraklidas iš Ponto, fragm. II t., 208 p.; Mikalojus iš Damasko fragm.; Dijodoras, fragm., VIII kn.

[17] Pauzanijas, II, 9.

[18] Herodotas, IV, 161. Dijodoras, VIII, fragm.

[19] Dijodoras, VIII; Herodotas, V, 92; Pauzanijas, II, 3 ir 4. Bakchiadų gens turėjo beveik 200 narių.

[20] Ciceronas, De republ., II, 8.

[21] Titas Livijus, I, 15: multitudini gratior quam patribus.

[22] Titas Livijus, I, 17: Fremere plebs multiplicatam servitutem, centum pro uno dominos factos, nec ultra nisi regem et ab ipsis creatum videbantur passuri. Ciceronas, De rep., II, 12: Senatus tentavit, ut ipse gereret sine rege rempublicam; populus id non tulit et regem flagitare non destitit.

[23] Ciceronas, De rep., II, 13: Quanquam populus eum curiatis comitiis regem esse iusserat, tamen ipse de suo imperio curiatam legem tulit. Palyg. ten pat, II, 17: Tullus Hostilius, rex creatus, populum de imperio consuluit curiatim; II, 20: Cunctis populi suffragiis rex est creatus L. Tarquinius, isque de suo imperio legem tulit. Jei žmonės, tapę karaliais, dar turi reikalo siūlyti išleisti įstatymą, kuris suteiktų jiems imperium, tas rodo, kad imperium ir karališkumas dalykai skirtingi. Reikia pažymėti, kad žodis imperium nereiškė vienos sąvokos — turėti išimtinas teisės vadovauti kariuomenei, bet juo buvo apimtas ir civilinis, ir politinis galingumas; žiūrėk šios sąvokos taikymo pavyzdžius: Titas Livijus, I, 17; I, 59; XXVI, 28; XXVII, 22; XXXII, 1; Ciceronas, De rep., II, 13; Tacitas, Annales, VI, 10; Dionas Kasijus XXXIX, 19, LII, 41.

[24] *Iunia* šeima buvo patricijų šeima. Dijonizas, IV, 68. Junijai, kurios vėliau randame, buvo plebėjai.

[25] Dijonizas, V, 26, 53, 58, 59, 63, 64. Titas Livijus nenurodo fakto, bet jis apie tą primena sakydamas, kad patricijai buvo priversti padaryti plebėjams lengvatų: inservire plebi (II, 21).

IV skyrius.

MIESTUS VALDO ARISTOKRATIJA.

Tokia pat revoliucija, tiktai kiek kitokiu būdu įvykusi, buvo ir Atėnuose, ir Spartoje, ir Romoje ir, galiausiai, visuose miestuose, kurių istorija mums žinoma. Visur tai buvo aristokratijos darbas, visur ji turėjo tikslą panaikinti politinį karališkumą, paliekant karaliams tiktai tikybinį karališkumą. Šia epocha pradedant, bet labai įvairų laiką įvairiuose miestuose, valdžia priklausė aristokratijai.

Aristokratija rėmėsi savo gimimu ir savo tikyba. Jos galios pradas buvo pačiame šeimos sutvarkyme. Šaltinis, iš kurio ji sėmė jėgų, buvo taisyklės, apie kurias kalbėjome ir kuriomis buvo tvarkomas naminis kultas, privatinė teisė, būtent: židinio paveldėjimo įstatymai, vyresniojo lengvatos ir surišta su gimimu teisė maldas kalbėti.

Paveldimoji tikyba buvo aristokratijos, linkusios pati viena valdyti pažymys. Toji tikyba davė aristokratijai teisių, kurios rodėsi esančios šventos. Senoviniais tikybiniais įsitikinimais žemės savininkas tegalėjo būti tiktai tas, kuris turėjo naminį kultą; tiktai tas buvo laikomas miesto piliečiu, kuris tame mieste buvo *tikybinio* pobūdžio asmuo, nes tiktai tas pažymys duodavo piliečio teises; tiktai tas tegalėdavo būti kunigu, kas buvo kilęs iš turinčios kultą šeimos; tiktai tas galėjo būti magistru, kas turėjo teisę aukoti dievams. Asmuo, neturįs paveldimojo kulto, turėjo būti kito asmens klijentas arba, jei jis nepasiryžęs buvo to daryti, turėjo likti nepriklausąs jokiai visuomenei. Ilgus šimtmečius žmonėms neateidavo į galvą mintis, kad tokia santvarka neteisinga; niekas ir nemanė žmonių tvarkyti kitais pagrindais.

Atėnuose nuo Kodro mirties ligi Solono visa valdžia priklausė eupatridams. Tiktai jie vieni buvo kunigais ir jie vieni tegalėjo būti archontais; jie vieni tedarė teismą ir jie vieni

težinojo įstatymus; rašytų įstatymų nebuvo visai ir įstatymų galią turinčios šventos formulės buvo perduodamos žodžiu iš tėvo sūnui.

Sakytosios šeimos kiek galėdamos saugojo senovines laukuojas tos patrijarchalinės santvarkos išraiškas. Jos negyveno susispietusios mieste. Jos gyveno išsiblaškiusios įvairiose Atikos dalyse, kiekviena savo erdvioje tėvynainėje, aptarnaujamos gausingų tarnų, valdomos savo vado eupatrido ir vykdė visai nepriklausomai nuo kitų savo paveldimąjį kultą.[1] Atėniečių valstybė ištisus 400 metų buvo tų galingų šeimų vadų konfederacija; susikonfederavusieji tam tikromis dienomis susirinkdavo atlikinėti bendrojo kulto arba tvarkyti bendrų savo reikalų.

Dažnai pastebima, kodėl istorija taip ir nutyli tą ilgą Atėnų gyvenimo laikotarpį ir iš viso graikų miestų gyveniman. Verčia stebėtis, kad Atėnai turėdami atsiminimų apie tiek daug nuotykių iš senovės karalių laikų, neužrašė beveik nieko, kas nusakytų aristokratijos valdymo laikus. Tai buvo, be abejo, todėl, kad tuo laiku labai retas įvykis teturėjo bendrą reikšmę. Grįžimas į patrijarchalinę santvarką beveik visur nuslopino tautinį gyvenimą. Žmonės gyveno kiekvienas atskirai ir mažai turėdavo bendrų reikalų. Žmogaus reikalai apimdavo tiktai mažą akiratį ir mažą vietelę, kurioje gyveno kaip eupatridas arba eupatrido tarnas.

Ir Romoje kiekviena patricijų šeima gyveno savo sodyboje, savo klijentų apsuptą. Į miestą teatvykdavo tiktai viešojo kulto švenčių švęsti arba į susirinkimus. Įvairių karalių laikais aristokratijos galingumas buvo neaprėžtas. Tik patricijus galėjo eiti kunigiškąsias pareigas; tik iš šventosios kartos tegalima buvo imti vestalių, vyriausiųjų kunigų, salijėnų, flaminų, augūrų ir t.t. Tik vieni patricijai tegalėjo būti konsulais; iš jų vienų tesusidarydavo ir senatas. Nors nebuvo panaikinti susirinkimai centūrijoms, kurose ir plebėjai dalyvaudavo, tačiau teisėtu ir šventu buvo laikomas tiktai vienas susirinkimas kūrijomis. Centūrijos turėdavo rinkti konsulus; bet jau matėme, kad jos galėdavo duoti savo balsą tik už patricijų pasiūlytus vardus; be to, dar jų nutarimas reikalingas buvo trejopo pritarimo: senato, kūrijų ir augūrų. Vieni patricijai teteisė ir težinojo įstatymų formules.

Romoje ši politinė santvarka išbuvo labai nedaug metų. Graikijoje, priešingai, aristokratijos viešpatavimo amžius buvo ilgokas.

Odisėjas atskleidžia tikrą paveikslą tos socijalinės būklės vakarų Graikijos kraštuose. Iš tikrųjų matome, kad buvęs tenai patrijarchalinis susitvarkymas buvo labai panašus į buvusią Atikoje santvarką. Kelios didesnės ir turtingesnės šeimos pasidalija visą kraštą; gausingi tarnai dirba žemę ir gano bandas; gyvenimas neištaigingas; prie vieno stalo sėdasi ir šeimininkas, ir tarnai. Vadai vadinami vardais, kurie kitose visuomenėse tapo labai garbingi, kaip antai: ἄνακτες, βασιγεῖς. Tokiu būdu atėniečiai iš pradžių βασιλευς vadino γένος'o vadą, o Romos klijentai *rex'u* buvo pratę vadinti genso vadą. Šeimų vadai turėjo šventą pobūdį; poetai juos vadindavo dieviškaisiais karaliais.

Itaka — labai maža šalis, tačiau joje buvo labai daug karalių. Jųjų tarpe, tiesą sakant, buvo ir vyriausias karalius, bet jis neturėjo įtakos ir nerodė savo pirmenybės kitais atvejais, kaip tik pirmininkaudamas vadų taryboje. Kaikurie ženklai duoda pagrindo manyti, kad jis buvo renkamas; matome, kad Telemakas tiek tebuvo vyriausias visos salos vadas, kiek ir kiti vadai, jo draugai, kurie norėjo jį išrinkti. Odisėjas, grįždamas į savo tėvynę, rodos, teturėjo tiktai tarnų, sudariusių jo nuosavybę. Nukovus jam kaikuriuos vadus, jų tarnai griebėsi už ginklo ir kovojo toliau; tos kovos poetas nesmerkia.

Alkinojui Feakuose priklausė vyriausioji valdžia; patiriame, kad jis buvo nuvykęs į vadų susirinkimą, ir įsitikiname, kad ne jis tą pasitarimą buvo sukvietęs, bet kad tame pasitarime buvo paskirtas karalius. Poetas aprašo feakų miesto susirinkimą; daug trūksta, kad šis susirinkimas galima būtų vadinti daugumos gyventojų susirinkimu; buvo susirinkę vieni vadai, heroldo kviesti kiekvienas atskirai, taip kaip Romoje buvo kviečiama į *comitia calata.* Jie susėda ant akmeninių suolų; karalius ima žodį ir savo klausytojus vadina turinčiais savo rankose karališkojo galingumo lazdas.

Akmeningoj Askroj, Hezijodo mieste, mes randame žmonių luomą, kurį poetas vadina vadais, arba karaliais; tai tie, kurie teikia teisingumą tautai. Pindaras taip pat rodo vadų luomą Kadmėjuose; Tėbuose jis aukštai kelia šventąjį spartiečių luomą, iš kurio paskui gimė ir Epaminondas.[2] Ir neskaičius Pin-

daro veikalų, galima įsivaizduoti, kokia stipri tebebuvo aristokratiškoji dvasia graikų visuomenėje mediškųjų karų laikais; iš to spėjama, kokia galinga buvo aristokratija dar prieš vieną ar du šimtmečiu. Poetas savo eiliuotame kūrinyje labiausiai aukština herojų šeimas; iš to turime pagrindą spėti, kad tos rūšies šeimos aukštinimas buvo anuomet labai branginamas ir kad kilmė buvo laikoma aukščiausia gerove.

Pindaras pasakoja apie galingas šeimas, buvusias to laiko miestų pažibomis. Tik apie vieną Egino miestą kalbėdamas, jis sako apie kelias šeimas: Midilidų, Teandridų, Euksenidų, Blepsijadų, Charijadų ir Balichidų. Sirakūzuose jis aukština kunigiškąją Jamidų šeimą, Agrigente giria Emenidus ir taip pat daro, kalbėdamas apie kitus miestus.

Epidaure piliečių, t. y. asmenų, turėjusių politinių teisių, ilgą laiką buvo ne daugiau, kaip 180; visi kiti nebuvo miesto piliečiai.[3] Dar mažesnis tikrųjų piliečių skaičius buvo Heraklėjoje, kur galingųjų šeimų jaunesnieji neturėjo politinių teisių.[4] Ilgai buvo taip pat Knide, Istruose ir Marselyje. Tėre visą valdžią laikė savo rankose kelios šeimos, apšauktos šventomis. Kaip tik taip pat buvo ir Apolonijoje.[5] Eritrijoje buvo vienas aristokratų luomas, vadinamas Bazilidais.[6] Eubėjoj valdantysis miestų klodas vadindavęs save raitininkais. Prie progos reikia pastebėti, kad senaisiais laikais, kaip ir viduriniais amžiais, buvo laikoma garbingu dalyku kovoti raitam.

Korinte jau nebebuvo monarchijos, kada iš ten vyko kolonistai Sirakūzų kurti. Todėl ir naujasis miestas nežinojo karališkumo, ir iš pačios pradžios jį valdė *aristokratija.* Šis gyventojų sluoksnis buvo vadinamas geomorais, t. y. žemės savininkais. Jį buvo sudariusios tos šeimos, kurios, kuriant miestą atlikus visas tinkamas apeigas, buvo gavusios pašvęstąsias krašto teritorijos vietas. Ilgus metus šitoji aristokratija buvo viešpačiais; ji išlaikė savo „savininkų" vardą, ir tai tikrai įrodo, kad žemesnieji sluoksniai neturėjo žemės nuosavybės teisių.[8] Panašios rūšies aristokratija ilgai buvo viešpačiais Milete ir Same.

Pastabos:

1 Tukididas, II, 15—16.

2 Pindaras, Ist., 41; Pauzanijas, VIII, 11; IX, 5.

3 Plutarchas, Quaest. gr. 1.

[4] Aristotelis, Politika, V, 5, 2.

[5] Aristotelis, ten pat, III, 9; VI, 3, 8.

[6] Tas pats ten pat, V, 5, 4.

[7] *Ἱππόβοται*, Herodotas, V, 77. Plutarchas, Periklas, 23, Strabonas, X, 1, 8: *ἡ τῶν ἱπποβοτῶν καλουμένη πολιτεία ἐπεκράτει, προέστησαν γὰρ ἀπὸ τιμημάτων ἄνδρες ἀριστοκρατικῶς ἄρχοντες.* Aristotelis, Politika, IV, 3, 2: *ἐπὶ τῶν ἀρχαίων χρόνων ὅσαις πόλεσιν ἐν τοῖς ἵπποις ἡ δύναμις ἦν, ὀλιγαρχίαι παρὰ τούτοις ἦσαν.*

[8] Herodotas, VII, 155. Dijodoras, VIII, 5. Dijonizas, VI, 62.

V skyrius.

ANTROJI REVOLIUCIJA; ŠEIMOS SUDARYMAS KINTA; VYRESNIOJO TEISĖ NYKSTA; GENSAS KRINKA.

Revoliucija, nuvertusi karališkumą, pakeitė viršinį valdymo pavidalą, bet nepalietė visuomenės santvarkos. Toji revoliucija buvo darbas ne žemesniųjų sluoksnių, kuriems būtų buvę naudinga sunaikinti senosios institucijos, bet aristokratijos, norėjusios jas išlaikyti. Ji todėl buvo padaryta ne tam tikslui, kad būtų pakeista senovinės šeimos santvarka, bet tikriau, kad toji santvarka būtų išlaikyta. Karaliai dažnai mėgindavo paaukštinti žemesniuosius sluoksnius ir pažeminti gensus; to išdavoje karaliai buvo nuversti. Aristokratija buvo padariusi politinį perversmą, kliudydama socijalinei ir naminei revoliucijai. Ji buvo paėmusi valdžią į savo rankas ne tiek norėdama viešpatauti, kiek gindama nuo užpuolimų savo senąsias institucijas, senuosius pradus, naminį kultą, tėvų galingumą, gens'o santvarką ir, galiausiai, privatinę, pirmapradės tikybos nustatytą, teisę.

Šios didelės ir vispusiškos aristokratijos pastangos vis dėlto atitiko grėsusį pavojų. Ir tikrai, nors jie labai stengėsi ir nugalėjo, buvo, aišku, kad pavojus nepašalintas. Senovinės institucijos ėmė braškėti, ir buvo laukiama įvedant didelių pakeitimų į šeimų vidaus sudarymą.

Senoji genso santvarka, pagrįsta šeimos tikyba, nebuvo panaikinta, kada žmonės pradėjo gyventi, miestiškai tvarkydamiesi. Nenorėta ar negalėta nuo viso to atsisakyti; gal dėl to, kad vadai stengėsi išlaikyti savo galingumą, o žemesniuose sluoksniuose tuo laiku dar nebuvo įsigalėjęs pasiryžimas atsipalaiduoti. Todėl genso santvarka buvo suderinta su miesto santvarka; tačiau, iš esmės, tai buvo dvi viena antrai priešingos santvarkos, kurių sujungti visiems laikams nebuvo vilties ir kurios anksčiau ar vėliau turėjo skelbti viena antrai karą. Nedalijama ir gausinga šeima buvo perdaug stipri ir ne-

priklausoma, kad socijalinė jėga nejaustų pagundos ir beveik reikalo jos silpninti. Arba miesto gyvenimo dienos turėjo eiti galop, arba miestas turėjo ilgainiui suskaldyti šeimą.

Senovinis gensas kartu su vienatiniu savo židiniu, savo galinguoju vadu, savo nedalomąją turto nuosavybe, labai gerai suprato, kad jam tarpti dirva yra tol, kol liekti vieno nuo kito šalinimosi būklė ir kol nėra kitos visuomenės, o tik jis vienas; bet kai tik žmonės susijungė ir miestai pradėjo tvarkytis, senovinio vado galingumas pradėjo aiškiai mažėti; jau vien dėl to, kad būdamas vadu savųjų tarpe, jis tuo pačiu laiku buvo ir bendruomenės nariu. Bendrieji reikalai jį vesdavo pasiaukoti, o bendrieji įstatymai reikalavo iš jo paklusnumo. Jojo paties akyse, o ypačiai žemesnių už jį akyse jo didingumas sumažėjo.

Toliau, bendruomenėje, kad ir aristokratiškai ji būtų sudaryta, žemesnieji vistiek šį tą reiškia ir reiškia bene daugiausia savo skaičiumi. Šeima, susidedanti iš kelių šakų ir į *comitia* einanti daugelio klijentų apsupta, bendruose pasitarimuose turi, savaime aišku, daugiau įtakos, kaip negausinga šeima, turinti mažiau rankų ir mažiau kareivių.

Neilgai teko laukti, kol žemesnieji sluoksniai pradėjo suprasti, kokio svarbumo jėgą jie turi savyje; juose gimsta tam tikras pasididžiavimo jausmas ir geresnio būvio troškimas. Prie to dar pridėkime šeimų vadų lenktyniavimą, kovojant už įtaką ir ieškant priemonių vienas kitam nusilpninti.

Dar pridurkime, kad juose kyla noras gauti miesto magistratūrą, kad, tenkindami tą norą, jie stengiasi pasidaryti žinomi ir kad, bevadovaudami magistratūrose, jie paneigia arba pamiršta šiokį tokį vietinį savo suverenumą. Šios priežastys pamažu atpalaiduoja g e n s o santvarkos ryšius; tie, kuriems buvo reikalo ši santvarka palaikyti, ją palaiko mažiau; tie, kuriems norėjosi į šią instituciją įvesti pakeitimų, tampa atkaklesni ir stipresni. Šeimos nedalomumas, kuris buvo tapęs senovinės šeimos jėga, ilgainiui vis mažiau ir mažiau buvo besaugomas. Vyresniojo teisė, toji šeimos vieningumo sąlyga, nyksta. Tenka vis dėlto atsižiūrėti ir į tai, kad jokis rašytojas apie senovę nenusako tikro šio pakitėjimo laiko. Reikia manyti, kad tikros tokio pakitėjimo dienos ir nebuvo, nes jis neįvyko vienais metais. Tai ėjo palengva, pirma vienoje šeimoje,

paskiau kitoje, o ilgainiui ir visose. Viso šio įvykio ir pastebėti nepastebėta.

Lengva patikėti, kad žmonės vienu žygiu nepakeitė tėviškės nedalomumo prado į lygų jos tarp brolių pasidalijimo pradą. Tarp tų dviejų santvarkų buvo, savaime suprantama, pereinamasis laikas. Gali būti, kad Italijoje ir Graikijoje dėjosi taip, kaip buvo senovinėje indų visuomenėje, kurioje tikybos įstatymas, pareiškęs tėvynainės nedalomumą, vis dėlto buvo palikęs tėvui laisvas rankas duoti kurią dalį jos jaunesniesiems savo sūnums; paskui jis buvo pareikalavęs, kad vyresnysis gautų bent dvigubą dalį, bet buvo leidęs padalinti tėvynainę lygiai ir, galiausiai, ėmė skatinti padalinimą.[1] Bet apie visa šitai mes neturime tikslių parodymų; viena tik tėra tikra, kad vyresniojo teisė ir tėvynainės nedalomumas senovėje buvo pagrindinis dėsnis, o paskui išnyko.

Šis pakitėjimas įvyko ne staiga ir ne tuo pačiu visuose miestuose būdu. Kaikuriuose miestuose įstatymai gana ilgai rėmė tėvynainės nedalomumą. Tėbuose ir Korinte nedalomumo įstatymas galiojo dar aštuntajame šimtmetyje. Solono įstatymai Atėnuose dar žymėjo kaikurių lengvatų vyresniojo naudai. Buvo miestų, kuriuose vyresniojo teisė buvo panaikinta tik revoliucijos keliu. Heraklėjoje, Knide, Istruose, Marselyje jaunesniosios šakos pakėlė ginklus ir tėvo galingumui ir vyresniojo lengvatoms iš karto panaikinti. Pradedant tais laikais, graikų miestas, pirmiau tepriskaičiuodavęs vieną šimtą žmonių, turinčių politines teises, dabar galėjo tokių žmonių priskaičiuoti ligi penkių šešių šimtų. Visi aristokratų šeimų nariai tapo piliečiais, ir jiems atsidarė kelias į magistratūras.

Negalėtumėm pasakyti, kuriuo laikotarpiu išnyko vyresniojo lengvatos Romoje. Tačiau tikėtina, kad karaliai, bekovodami su aristokratija, darė visa toms lengvatoms panaikinti ir tuo keliu *gensams* išsklaidyti. Matome, kad įsigalint respublikai, šimtas keturiasdešimt naujų narių įeina į senatą. Titas Livijus sako, kad jie buvo parinkti iš pirmųjų raitininkų dalių.[3] Bet mes žinome, kad pirmosios šešios raitininkų šimtinės buvo sudaromos iš vienų patricijų.[4] Todėl šį kartą tiktai patricijai užpildė tuščiąsias senato vietas.

Čia Titas Livijus paduoda labai reikšmingą smulkmeną: nuo šio laiko atsiranda dvi senatorių kategorijos: vieni buvo vadi-

nami *patres*, kiti *conscripti.*[5] Ir vieni ir kiti buvo patricijai, bet *patres* buvo dar tebėsančių 160 gensų vadai, o *conscripti* buvo rinkti iš jaunesniųjų šių *gensų* šakų. Iš tikrųjų, galima manyti, kad šis gausingas ir judrus sluoksnis rėmė Bruto ir *patrų* veikimą tik su sąlyga, kad gaus civilinių ir politinių teisių. Jis, tapęs reikalingas, gavo tokiu būdu tai, ką Heraklėjoje, Knide ir Marselyje įgijo ginklu.

Galiausiai vyresniojo teisė visur išnyko: tai žymi revoliucija, pradėjusi keisti visuomenę. Itališkasis gensas ir graikiškasis γένος neteko pirmapradžio vieningumo. Atskiros šakos atsidalijo; nuošiol kiekviena šaka turėjo savo dalį nekilnojamajame turte, savo namus, savo atskirus reikalus, savo savitumą. *Singuli singulas familias incipiunt habere,* sako teisininkas. Lotynų kalboje yra senovinis posakis, kilęs, matyti, iš anų laikų: *familiam ducere* buvo sakoma apie tą, kas, atsipalaidavęs iš gens'o, ruošėsi kurti savo lizdą; lygiai buvo sakoma: *Coloniam ducere* apie tą, kas, prigrįžęs metropoliją, rengėsi toli nuo jos kurti nausėdiją. Tuo būdu, atsidalijęs nuo vyresniojo brolio, jaunesnysis brolis turėjo nuo to laiko savąjį židinį, kurį, suprantama, uždegdavo nuo bendrojo genso židinio, kaip lygiai ir kolonija uždegdavo savišką iš metropolijos pritanėjo. Gensas išlaikė tikybinę įtaką atsiskyrusioms nuo jo įvairioms šeimoms tiktai viena kryptimi. Pagrindinės šeimos kultas buvo laikomas viršesniu kaip kitų šeimų kultas. Jam buvo neleistina pamiršti, kad visi jie yra kilę iš to paties genso: jie tuo pačiu vardu buvo tevadinami; nustatytomis dienomis visos šeimos susirinkdavo prie bendrojo židinio ir pagerbdavo senąjį pirmtakūną arba dievybę-globėją. Jos liko tebeturinčios tikybinį vadą ir, taip pat beveik tikras dalykas, išlaikė savo lengvatas į kunigiškumą, kuris dar ilgai buvo paveldimas. Neskaitant šito, jos buvo visai nepriklausomos.

Genso susiskaldymas turėjo gilių pasėkų. Senovinė kunigiškoji šeima, kuri buvo sudariusi tokį vieningą, tokį stipriai sutvarkytą ir tokį galingą žmonių susibūrimą, visiems laikams buvo nusilpninta. Perversmas paruošė dirvą ir palengvino padaryti kitokių pakeitimų.

Pastabos:

[1] Jau V šimtmetyje tėvynainės dalijimas buvo taisyklė Romoje ir dvylikos lentelių įstatymas pritaria *actio familiae erciscundae* (Gajus, X, 2, 1).

[2] Aristotelis, Politika, V, 5, 2, Didot leid. p. 571.

[3] Titas Livijus, II, 1: primoribus equestris gradus lectis.

[4] Žiūr. Belot, Romėnų raitininkų istorija, 1 kn.

[5] Titas Livijus, II, 1: qui patres quique conscripti essent, Festus, Müllerio leid. p. 41: conscripti dicenbantur qui ex equestri ordine patribus ascribebantur. Daug šimtmečių skirdavo patres nuo conscripti. Žiūr. Plutarcho, Romėnų reikal." 58.

VI skyrius.

ATSIPALAIDUOJA KLIJENTAI.

1. Kas buvo iš pradžių klijentija ir kaip ji kitėjo?

Štai dar viena revoliucija, kurios dienos nurodyti negalima, bet kuri labai aiškiai pakeitė ir šeimos ir visuomenės santvarką.

Senovinę šeimą sudarė du nelygaus paveldėjimo sluoksniai, abu klausą to paties vado: vienas — jaunesniosios šakos, t. y. perdaug laisvi žmonės; antras —tarnai arba klijentai, gimimo atžvilgiu žemesni, bet artimi vadui dėl dalyvavimo naminiame kulte. Matėme, kaip pirmasis išsivaduoja iš pažeminto padėjimo; antrasis jau seniai geidžia išsivaduoti. Ilgainiui tikslas pasiekiamas. Klijentija kinta ir galiausiai nyksta.

Senovės rašytojai apie tas žymias permainas nieko nesako, kaip nieko nesako vidurinių amžių metraščiai, kuriuo būdu kaimo gyventojai pamažu persitvarkė. Žmonijos gyvenime buvo daug revoliucijų, bet jų atminimas neparemtas jokiais dokumentais. Rašytojai tų revoliucijų nepastebėjo, nes jos vystėsi pamažu, nepastebimos, be regimųjų kovos ženklų; jie nepastebėjo ir gilių, bet neregimų revoliucijų, kurios iš pašaknių išjudino žmonių visuomenę, visai nepasireikšdamos viešumoj; jų nepastebėjo ir tos kartos, kurios jas pačios vykdė. Istorija apie jas galėjo patirti tiktai daug vėliau, kada jos buvo baigtos, būtent, kai, belygindama du tautos gyvenimo laikotarpiu, pastebėjo, kad tarp jų yra didelių skirtumų, ir kada buvo jau visai aišku, kad tas epochas skiriančiame tarpe yra įvykusi didelė revoliucija.

Norėdami spręsti apie Romos klijentiją iš rašytojų mums nupieštų vaizdų, prieitumėm išvadą, kad tai buvo aukso amžiaus institucija. Ar galima įsivaizduoti kas nors žmoniškesnio, kaip patrono elgsena, kada jis gina savo klijentą teisme, kada jis šelpia jį neturtėlį savo pinigais, kada jis sielojasi dėl jo vai-

kų išmokymo? Ar gali kas labiau jaudinti, kaip tai, kad klijentas iš savo pusės remia nelaimės ištiktą patroną, mokėdamas jo skolas arba atiduodamas visą savo turtą, kad susidarytų reikalinga suma jam išpirkti iš nelaisvės?[1] Bet tiek jausmingumo nėra senovės įstatymuose. Tauraus prisirišimo ir atsidavimo niekados nebuvo visuomenės santvarkos taisyklėse. Buvusių tarp klijentų ir patronų santykių pateisinimo reikia ieškoti kur kitur.

Apibūdindami klijento sąvoką, nedaug apsiriksime, jeigu pasakysime, kad klijentas patrono negalėjo pamesti ir ieškoti kito ir kad jis iš tėvo į sūnų buvo pririštas prie vienos šeimos.[2] Ir nieko daugiau nežinodami, galėtumėm įsitikinti, kad jo būklė turėjo būti nelabai lengva. Prisiminkime, kad klijentas neturėjo žemės nuosavybės, nes žemė priklausė patronui, kuris vienas, kaip naminio kulto vadas ir kaip miesto narys, teturėjo teisę būti savininku. Klijentas, dirbdamas žemę, ją dirbo savo viešpaties vardu ir jo naudai. Jo gyvenimo daiktai, jo pinigai, jo darbo vaisius nebuvo visiška jo nuosavybė. Tam įrodyti pakanka žinoti, kad patronas galėjo iš klijento atimti viską ir pamokėti savo skolas arba išsipirkti iš nelaisvės. Tokiu būdu jis nieko nuosavaus neturėjo. Ir tikrai, nuo patrono priklausė jo paties ir jo vaikų gyvybė ir gyvenimas; atsimokėdamas klijentas turėjo dirbti patronui. Negalima sakyti, kad jis būtų buvęs visiškas vergas, bet jis turėjo viešpatį, kuriam priklausė ir nuo kurio valios viskas jam priderėjo. Ir jis pats, ir jo vaikai visados pasiliko klijentais.

Yra kiek panašumo tarp senųjų laikų klijentų ir vidurinių amžių baudžiauninkų. Tikrumoje ne tas pats pradmuo verčia klijentą ir baudžiauninką klausyti. Baudžiauninkui šis pradmuo — tai nuosavybės teisė kartu ir į žemę, ir į žmogų; klijentui — tai naminė tikyba, su kuria jis surištas per patroną, kaipo kunigą. Galiausiai, ir klijento, ir baudžiauninko priklausomumo pasireiškimai buvo tie patys: vieno būklė priderėjo nuo patrono taip, kaip kito nuo valdovo; klijentas negalėjo pamesti gens'o, kaip baudžiauninkas jam pavesto dirbti žemės sklypo. Ir klijento, ir baudžiauninko priklausomybė ėjo iš tėvo į sūnų. Vienas Tito Livijaus posakis duoda progą spėti, kad klijentui buvo draudžiama tuoktis su svetimo genso žmogumi, kaip baudžiauninkui buvo draudžiama tuoktis su ne to paties kaimo žmogumi.[3] Visai tikrai žinoma, kad daryti sutuoktuvių su-

tarties be patrono sutikimo buvo negalima. Patronas galėjo atimti iš klijento žemę, kurią jis dirbo, ir turtą, kurį jis turėjo; taip pat galėjo pasielgti ir ponas su baudžiauninkū. Mirus klijentui, visa, kuo jis naudojosi, grįždavo patronui; ir visas baudžiauninko turtas priklausė ponui.

Patronas — tai ne paprastas šeimininkas; jis kartu ir teisėjas; jis galėjo pasmerkti klijentą mirti. Dar daugiau, jis buvo ir tikybos vadovas. Klijentas ir medžiaginiais, ir moraliniais reikalais buvo tekęs vienai valdžiai, kuri buvo paėmusi į savo žinią ir jo kūną, ir jo sielą.

Tiesa, toji pati tikyba patronui buvo uždėjusi ir pareigų, bet tų pareigų teisėju buvo jis pats ir nebuvo, kas tų pareigų vykdymą prižiūrėtų. Nėra, kas klijentą ima globoti; pats jis ne buvo piliečiu; jei jis norėjo padaryti pareiškimą tribunolui, tai reikėjo, kad patronas eitų kartu ir už jį kalbėtų. Ar gali jis remtis įstatymais? Jis nežino šventųjų jo formulių: jei žinotų, tai patirtų, kad vyriausias jį liečiąs įstatymas — niekados nereikšti ir nekalbėti nieko prieš savo patroną. „Be patrono nerasi teisingumo; prieš patroną nerasi pasigailėjimo".

Klijentų buvo ne vienoje tiktai Romoje; jų randame ir pas sabiniečius, ir pas etruskus; ten jie sudarydavo kiekvieno vado manus.[1] Klijentų buvo ir senoviniam graikų γένος'e ir italiečių gens'e. Tiesa, jų netenka ieškoti dorėnų miestuose, nes tenai genso santvarka anksti išnyko, nugalėtieji buvo surišti ne su savininko šeima, bet su žemės sklypu. Klijentų randame ir Atėnuose, ir jonijiečių ir eolijiečių miestuose, kurie tenai buvo vadinami *tėtais, arba palatais.* Kol aristokratiškoji santvarka vyravo, tol tėtas nedalyvavo miesto santvarkoje; įterptas į vieną šeimą, iš kurios negalėjo išeiti, jis ištisai yra eupatrido rankose; eupatridas atatinka romėnų patroną.

Galima spėti, kad labai anksti kilo neapykanta tarp patrono ir klijento. Galime įsivaizduoti, koks buvo klijento gyvenimas šeimoje, kurioje vienas asmuo pilnas galingumo, o kitas neturi jokių teisių, kurioje paklusnumas be sąlygų ir be jokios vilties stovi greta palaidos visagalybės, kurioje geriausias šeimininkas gali rodyti savo piktumą ir savo užsispyrimą, kurioje ir labiausiai palankus tarnas gali auklėti savyje kerštą, turi už ką nusiskųsti ir rūstauti.

Odisėjas geras ponas: reikia stebėtis, kokią tėvišką meilę jis rodo Eumėjui ir Filėtijui. Tačiau jis moka pasmerkti mirti

savo tarną, kuris jį įžeidė, jo nepažindamas, ir savo tarnaites, nusikaltusias dėl jo nebuvimo namie. Už pretendentų mirtį jis atsako prieš miestą, bet už tarno mirtį niekas jo neklausia atsiskaityti.

Taip ilgai gyvenant atskiru gyvenimu šeimomis, klijentija galėjo susidaryti ir laikytis. Tuo laiku naminė tikyba turėjo visišką įtaką sielai. Žmogų, kuris tikyboje ėjo kunigo pareigas paveldėjimo teisėmis, laikė šventa būtybe. Būdamas daugiau, negu žmogus, jis buvo tarpininkas tarp dievų ir žmogaus. Iš jo lūpų išeidavo galingoji malda, žodžiai, prieš kuriuos niekas neatsispirdavo ir kurie atkviesdavo dievybės palaimą arba užtraukdavo rūstybę. Prieš tokią jėgą reikėjo lenktis, ypač, kad tikyba patardavo klausyti.

Beje, kas gi klijentą būtų gundęs išsivaduoti. Jis nieko daugiau nematydavo, kaip tiktai šeimą, prie kurios jį viskas rišdavo. Tiktai toje vienoje šeimoje jis rasdavo ramų gyvenimą, užtikrintą pragyvenimą; joje buvo jo valdovas, bet joje buvo ir jo globėjas; joje vienoje jis rasdavo aukurą, prie kurio galėdavo artintis, ir dievus, kurių jis galėjo maldauti. Pamesti ši šeima būtų tas pat, kas atsidurti be jokios socijalinės santvarkos ir be jokių teisių, o tai lygu netekti savo dievų ir atsisakyti nuo teisės melstis.

Įsikūrus miestui, įvairių šeimų klijentai turėdavo galimybę susieiti, pasipasakoti savo troškimus, lyginti įvairius šeimininkus ir jausti, kad ateis geresni laikai. Paskui jų akys pradėjo žvilgčioti ir per šeimos tvorą. Jie matė, kad už tos tvoros yra visuomenė, taisyklės, įstatymai, aukurai, šventovės, dievai. Išėjimą iš šeimos jie pamažu nustojo laikę nepataisoma nelaime. Pagunda kas kartas darėsi didesnė; būti klijentu darėsi vis sunkiau ir sunkiau, ir vis mažiau betikėta, kad valdovo viršenybė yra teisėta ir šventa. Žmonių sielų gelmėse kilo karštas noras būti laisvais.

Suprantamas daiktas, kad jokio miesto istorija neduoda atsiminimų apie visuotiną to sluoksnio sukilimą. Jei ir buvo ginkluotų kovų, tai jos buvo paslėptos už šeimos aptvaros. Matome, kad ten ne vienos kartos gyvenimo laikotarpiu buvo stengiamasi iš vienos pusės būti nepraklausomiems, iš antrosios žiauriomis represijomis tą troškimą slopinti. Visuose namuose buvo kilusi ilga nuotykių virtinė, kurios šiandieną nebegalime ir apibūdinti. Viena tiktai galime pasakyti: žemes-

niojo sluoksnio pastangos neliko tuščios. Nenugalimas reikalas vertė ir privertė valdovus šiek tiek užleisti klijentams iš savo visagalybės. Pavaldiniams nustojus laikyti valdžią teisėtai valdant, dar daug reikėjo laiko, kad ir patys valdovai nustotų laikę ją teisėta; valdovas, nustojęs tikėti savo valdymo teisėtumu, blogai jį begina ar pasiruošęs yra nuo jo atsisakyti. Pridėkime dar, kad be to žemesniojo sluoksnio negalima buvo apseiti, kad jo rankomis dirbama žemė didino valdovo turtą, kad, šeimoms belenktyniuojant, jis su ginklu rankose rodydavo savo galią ir kad, todėl, pravartu buvo jis patenkinti; galiausiai, apčiuopiamoji nauda, žmoniškumo jausmui padedant, patardavo nusileisti.

Buvo aišku, kad klijentų būklė eis geryn ir geryn. Iš pradžių jie gyvendavo šeimininko namuose, kartu dirbdami bendrame ūkyje. Paskiau kiekvienam buvo pavestas atskiras žemės sklypas. Klijentas turėjo jaustis laimingesnis. Suprantamas daiktas, jis dirbo šeimininko naudai; žemė ne jam priklausė, o, tiksliau sakant, jis priklausė žemei. Svarbu, kad jis ilgus metus ją dirbo ir ją pamilo. Tarp jo ir žemės sklypo buvo susidaręs ryšys, bet ne toks ryšys, kokį nuosavybės tikyba buvo sudariusi tarp žemės ir jos šeimininko, bet toks ryšys, kurį tiktai darbas ir vargai tegali sudaryti tarp žmogaus, vargą vargstančio ją bedirbant, ir žemės, duodančios savo vaisius.

Galiausiai atėjo naujas pažangos etapas. Klijentas nebedirba savo ponui, bet dirba tiktai sau pačiam. Mokėdamas duoklę, kuri iš pradžių buvo labai nepastovi, o paskui tvirtai nusistovėjo, jis naudojosi derliumi. Jo vargai tokiu būdu buvo kaip ir atlyginti ir jo gyvenimas tapo ir laisvesnis, ir kilnesnis.

„Šeimų vadai", sako vienas senolis, „paskyrė savo žemesniesiems nariams žemės sklypus, lyg jie būtų buvę tikri jo vaikai".[5] Panašiai pasakyta ir Odisėjoj: „Geras ponas duoda savo tarnui ir namus ir žemės", o Eumėjas priduria: „ir norimąją žmoną", nes klijentas be pono leidimo negalėjo susituokti, ir jis jam parinkdavo draugę.

Tasai laukas, kuriame praėjo visas jo gyvenimas ir kuriame jis vargą vargo ir patyrė linksmų valandėlių, vis dėlto nebuvo dar jo nuosavybė. Tai buvo todėl, kad klijentas neturėjo savyje to švento pāžymio, kuris vienas tepadaro, kad žemė gali tapti to žmogaus nuosavybe. Klijento dirbamas sklypas tebeturėjo šventąją sieną, dievą-ežią, kurią kitados buvo nustačiusi pono

šeima. Ta neperžengiamoji siena reiškė, kad šventu ryšiu surištas su pono šeima laukas niekados negalėtų priklausyti atpalaiduotam klijentui. Italijoje patrono klijento, *villicus,* naudojamame lauke ir gyvenamuose namuose buvo židinys, *Lar familiaris,* tik jis nepriklausė lauko valdytojui ir namų gyventojui, bet ponui.[6] Šitas ir liudijo patrono nuosavybės teises ir klijento priklausymą nuo tikybos; klijentai, kad ir kaip toli jie būtų nuo patrono, vistiek priklauso jo kultui.

Gavęs žemės, klijentas apgailestaudavo, kad nėsąs jos savininkas, ir pageidaudavo juo tapti. Jo sielos gelmėse brendo nuotaika, kad šventoji lauko ežia, lauko, kuris, jo dirbamas, berods, turėjo jam priklausyti, išnyktų ir nebeprimintų apie jo pirmykštę priklausomybę patronui.

Žinome, kad Graikijoje klijentai atsiekė savo tikslą; nesvarbu, kuriomis priemonėmis. Kiek jiems teko sugaišti laiko ir prisisténgti, kol tikslas buvo atsiektas, galime tiktai numanyti. Galimas daiktas, kad ir senaisiais laikais socijalinės būklės kitėjimų įvykiai ėjo tuo pačiu keliu, kuriuo jie ėjo Europoje viduriniais amžiais, kur kaimo vergai tapo žemės baudžiauninkais, kurie paskui iš neatlyginamųjų vergų tapo vergais pagal sutartis, o galiausiai pasidarė ūkių savininkais.

2. Atėnuose klijentija nyksta. Solono darbai.

Šios rūšies revoliucija aiškiai pažymėta Atėnų istorijoje. Nuvertus karališkumą, atgijo benykstąs visuomenės tvarkymas pagal γένος; šeimos vėl pradėjo gyventi kiekviena skirtingu gyvenimu ir kiekviena vėl buvo bevaizduojanti mažą valstybę, vadu turinčią eupatridą ir pavaldiniais — klijentų ar tarnų minią, senųjų laikų kalba vadinamų tėtais.[7] Ši santvarka, rodos, labai slėgė Atėnų gyventojus, nes apie ją liko negerų atsiminimų. Liaudis jautėsi tokia nelaiminga, kad praeities epochos jai rodėsi savotiškais aukso laikais; ji buvo pasiilgusi karalių. Ji buvo bemananti, kad, esant monarchijos tvarkai, ji buvusi laiminga ir laisva, kad tada ji naudojusis lygybę ir kad, nuvertus karalius, prasidėjusi nelygybė ir vargai.

Tautų gyvenime dažnai atsitinka taip, kad apgaulė laikoma tikrenybe; žmonių padavimai nelygybės įsigalėjimą pradėjo vesti nuo tos epochos, kada liaudis pradėjo tą nelygybę jausti. Klijentų atsiradimas, t. y. vergystės rūšis, tokia sena, kaip sena

buvo šeima, pradėta vesti nuo tų laikų, kada žmonės pradėjo jausti tos vergystės sunkumus ir suprasti jos neteisingumą. Vis dėlto labai aišku, kad ne septintame amžiuje eupatridai išleido klijentams žiaurius įstatymus. Tuo laiku jie padarė, kad tie įstatymai liktų ir toliau įstatymais. Jie ir tebuvo tuo kalti, kad rėmė įstatymus, veikusius nuo tų laikų, kuriais gyventojai juos priimdavo nekeikdami, ir kad juos rėmė prieš žmonių norą. Tos epochos eupatridai, galimas daiktas, buvo daug mažiau žiaurūs, kaip buvo žiaurūs jų pirmtakūnai, tačiau jie labiau buvo ujami.

Rodosi, kad, viešpataujant šiai aristokratijai, žemesniųjų sluoksnių būklė buvo kiek pagerėjusi. Tuo laiku tas sluoksnis yra gavęs valdyti žemės sklypus su sąlyga mokėti duoklę, kurios dydis buvo lygus šeštajai derliaus daliai.[8] Tokiu būdu šie žmonės buvo beveik atsipalaidavę; kas sau gyvendami ir pono nebežiūrėdami, jie lengviau atsidusdavo ir darbavosi savo naudai.

Bet jau toks žmogaus prigimimas; juo lengvyn ėjo žmonių būklė, juo skaudesnė jiems atrodė nelygybė, kuria dar liko nusikratyti. Tai, kad jie ne piliečiai ir kad visai nedalyvavo miesto valdyme, juos, tiesa, šiek tiek erzino, bet kur-kas daugiau juos neramino tai, kad jie negali tapti savininkais tos žemės, kurioj ir gimsta ir miršta. Jų nerimą dar didino tai, kad pakenčiamoms esamõsios būklės sąlygoms stigo pastovumo, nes, nors jie žeme, iš tikrųjų, naudojosi, bet nebuvo jokio viešo įstatymo, kuris būtų užtikrinęs jiems tos žemės valdymą ir iš to kylantį nepriklausomumą. Pas Plutarchą skaitome, kad patronas galėdavo atgauti senąją valdžią ir buvusįjį savo tarną; nepamokėję metinės duoklės arba dėl kitos kurios priežasties, jie patekdavo į savotišką vergystę.

Tie sunkūs uždaviniai slėgė Atiką keturių kartų laikotarpyje. Visai negali būti, kad žemesniųjų sluoksnių žmonės ilgą laiką būtų likę tokioj nepastovioj ir netvirtoj būklėj, kurią jie buvo atsiekę pažangos keliu žingsnis po žingsnio; turėjo įvykti, būtent: ar, netekę esamųjų lengvatų, vėl turėjo pakliūti į vargingos klijentijos pančius, arba, pasiekę naujos pažangos keliu naujų žymių lengvatų, turėjo pakilti ligi žemės savininkų ir įgyti laisvų žmonių vardą.

Galima numanyti, kiek daug yra prisistengęs artojas, buvusis klijentas, ir kiek pasipriešinimo yra parodęs savinin-

kas, buvusis patronas. Tai nebuvo piliečių karas; atėniečių buvo naminis karas kiekviename miestelyje, kiekvienuose namuose, ėjęs iš kartos į kartą.

Tos kovos, rodos, turėjo įvairių išdavų, o tai priklausė nuo to, kokio gerumo žemė buvo kokiame Atikos kantone. Lygumose, kur eupatridai turėjo pagrindinius savo ūkius ir kur jie gyveno, jų valdžia į palyginti mažą tarnų skaičių, buvusių arti jų, išliko beveik nesusilpnėjusi; taip pat aplamai liko ištikimi senajai tvarkai *pedijai*. Tie, kurie dirbo laukus pavojingose kalnų atkalnėse, *dijakrijai*, gyvenę toliau nuo valdovo, labiau įpratę savarankiškiau gyventi, labiau užsigrūdinę ir drąsesni, slėpė savo širdžių gelmėse didelę eupatridų neapykantą ir tvirtą pasiryžimą atsipalaiduoti. Šie žmonės piktindavosi, matydami savo laukuose valdovo „šventąją ežią" ir jausdami, kad jų žemė yra „vergų žemė".[9] Pajūrio kantonų gyventojus, *paralijus*, žemė mažiau temāsino, nes juos labiau žavėjo jūra, kuri skatino imtis prekybos ir verstis pramone. Daugelis jų buvo tapę turtingi, o būdami turtingi buvo beveik laisvi. Jie neatjautė karštų dijakrijėnų troškimų ir neturėjo pagrindo nekęsti eupatridų. Jie, tačiau, ir nepataikaudavo bailiai, kaip tai darydavo pedijėnai; jie reikalaudavo, kad jų būklė būtų pastovi, o teisės tikros.

Solonas galimybės ribose patenkino jų reikalavimus. Vieną to įstatymų leidėjo darbo dalį senoliai mums atpasakojo labai paviršutiniškai, tačiau ši jo darbo dalis, rodos, sudaro pačią svarbiąją darbo dalį. Dauguma Atikos gyventojų prieš Soloną buvo žemės nuomininkais už duoklę ir galėjo vėl patekti į asmeninę vergystę. Po Solono šio gausingojo žmonių sluoksnio lyg ir neliko; nebeliko nei nuomininkų, turėjusių duoklę mokėti, nebeliko nei „vergų žemės", o nuosavybės teisė radosi visiems prieinama. Tai buvo didelis būklės pakitėjimas, ir jo autorius galėjo būti tiktai Solonas.

Tiesa, Plutarchas sako, kad *Solonas* tik sušvelninęs skolų įstatymus, atimdamas skolintojui teisę pavergti skolininką. Bet štai ką sako apie tas skolas vienas rašytojas iš vėlesnės, kaip Solonas, gadynės: jis sako, kad jomis buvo susirūpinęs atėniečių miestas, kaip lygiai ir visi Graikijos bei Italijos miestai. Sunku tikėti, kad prieš Soloną būtų buvusi tokia plati piniginė apyvarta, kuriai jau būtų reikėję daug skolintojų ir daug skolininkų. Nespręskime apie anuos laikus pagal paskesniuosius.

Anais laikais prekyba buvo labai maža; mokėjimas paskolos raštais nebuvo žinomas; todėl paskola turėjo būti labai retas atsitikimas. Kokį laidą už paskolą galėjo duoti žmogus, neturįs jokios nuosavybės? Jokioje visuomenėje nepriimta skolinti tiems, kurie nieko neturi. Tikėdami Plutarcho raštų vertėjais daugiau, kaip pačiu Plutarchu, matome, kad skolininkas įkeisdavo savo žemę.[10] Bet jei ir įsivaizduotume, kad žemė buvo visiška jo nuosavybė, visgi nebūtų buvę galima jos įkeisti, nes ipotekos tvarka anais laikais dar nebuvo žinoma ir būtų prieštaravusi nuosavybės teisės sąvokai.[11] Anie debitoriai, apie kuriuos kalba Plutarchas, bene bus buvę senovės tarnai, o jų skolos tai kasmetinė duoklė, kurią jie turėjo mokėti senovės valdovams; vergystė, į kurią jie pakliūdavo, jei skolų nemokėdavo, tai senovės *klijentija*, į kurių eiles juos įtraukdavo. Solonas, gali būti, panaikino nuomą arba, kas dar tiksliau, ją sumažino ligi tokio dydžio, kuris buvo lengva pamokėti; jis taip pat nustatė, kad ateityje už nepamokėjimą negali būti vėl padarytas vergu.

Dar daugiau. Prieš Soloną anie senovės klijentai, tapę žemės nuomininkais, negalėdavo likti jos savininkais, nes tam kliudė jų laukuose visados stirksojusi šventoji nepaliečiamà senovės patrono ežia. Kad toji ežia išnyktų, reikėjo atpalaiduoti ir žemė, ir pats jos artojas. Tai atliko Solonas: šios, tokios didelės reformos pėdsakus randam keliuose paties Solono sakytuose posakiuose: „tai buvo netikėtas darbas, ir aš jį nudirbau, dievų padedamas. Liudininkais aš kviečiau deivę motiną, juodąją žemę, nuo kurios aš daugelyje vietų nuvaliau ežias, ir žemė, buvusi verge, dabar laisva.“ Šitai atlikdamas, Solonas padarė svarbią revoliuciją. Jis paneigė senovės tikybą apie nuosavybę, kuri vietos nekeičiančio dievo Termo vardu laikė atidavusi žemę į nedidelio savininkų skaičiaus rankas. Jis atėmė žemę iš tikybos ir atidavė ją darbui. Jis kartu panaikino ir eupatrido valdžią į žemę ir jo valdžią į žmogų. Jis turėjo teisę sakyti šiuos žodžius: „aš atpalaidavau tuos, kurie buvo patekę šioje žemėje į žiaurią verguvę ir drebėjo prieš valdovą.“

Nesuklysim tvirtindami, kad šis atpalaidāvimas buvo vadinamas σεισαχθεία (numesti našta). Paskesnės kartos, jau pamėginusios laisvės, nenorėjo ar negalėjo tikėti, kad jų tėvai yra buvę vergai, ir todėl šį žodį aiškino tąja prasme, tartum jis

reiškęs tiktai skolų panaikinimą. Tačiau, šiame žodyje tūno jėga, rodanti, kad buvo įvykusi labai didelė revoliucija. Pridėkim dar šį Aristotelio posakį, kuris, neįsigilindamas į Solono darbą, sako stačiai: „jis panaikino liaudies vergystę".

3. Klijentijos pertvarkymas Romoje.

Klijentų karas su patronais truko labai ilgai ir Romos gyvenime. Titas Livijus, tiesa, apie šį karą nieko nesako; jis neturėjo progos įsižiūrėti iš arti į institucijų kitėjimus; pagaliau, ir vyriausiųjų kunigų metraščiai, ir kiti jiems lygūs dokumentai, iš kurių senovės istorikai ėmė davinių ir kuriuos į krūvą sutraukė Titas Livijus, neduoda šių naminių kovų aprašymų. Vis dėlto viena aišku: iš pradžių klijentų Romoje buvo; apie klijentų priklausomumą patronams mums yra likę labai tikslių liudijimų. Taigi, praėjus daugeliui šimtmečių, mes ieškome klijentų ir jų nerandame; klijentų nebėra, bet jų pavadinimas liko. Pirmesniųjų epochų klijentai nieko bendro neturi su Cicerono laikų plebėjais, kurie taip pat būdavo vadinami turtingojo klijentais, kad turėtų teisę į s p o r t u l ą.

Senovės klijentui prilyginti geriausiai tinka: atpalaiduotasai.[13] Pirmaisiais Romos gyvenimo laikais, nes respublikos pabaigoj to jau nebebuvo, atleistas iš verguvės asmuo tuo pačiu netapdavo laisvu žmogumi ir piliečiu; jis likdavo valdovo globoje. Senaisiais laikais jis būdavo vadinamas klijentu, paskiau atpalaiduotuoju; pakitėjo tiktai vienas vardas. Valdovo vardas nepakitėjo; ir pirmiau, ir paskiau jis tebevadinamas patronu. Atpalaiduotasai, kaip seniau klijentas, lieka surištas su šeima; jis, kaip ir senovės klijentas, vadinamas tos šeimos vardu. Jis daug priklauso nuo patrono; jam tenka patronui atsimokėti ne tik savo palankumu, bet ir teikti tikrų patarnavimų, kurių mastą nustato pats patronas. Patronas turėjo teisę atpalaiduotąjį teisti, kaip jis seniau teisdavo klijentą; jis galėjo šį vėl padaryti vergu, jei šis nereiškia patronui palankumo.[14] Tokiu būdu, atpalaiduotasai ištisai primena klijentą. Vienas skirtumas: anais laikais klijentais buvo ir tėvas, ir sūnus ir jų vaikai; dabar atpalaidavimo sąlyga nustoja galiojusi nuo antros, o kartais nuo trečios kartos. Tokiu būdu, klijentija neišnyksta; į jos eiles žmogus patenka tada, kada jis nustoja būti vergu; laimė! klijento būklė jau nebepavel-

dima. Viena tai yra vis dėlto žymi atmaina; kuriuo laikmečiu visa tai darėsi — negalima pasakyti.

Lengva pastebėti vienas po kito įvykę klijento būklės pagerėjimai ir nustatyti, kuriais keliais jis priėjo prie nuosavybės teisės.

Iš pradžių genso vadas jam duoda žemės sklypą dirbti.[15] Neilgai truko, kol jis tapo laikinu sklypo nuomininku su sąlyga, kad jis pakelia visas išlaidas, kurių reikalingas buvusis jo valdovas. Tokie sunkūs senovės įstatymo nuostatai, kuriais klijentas privalo mokėti patronui duoklę, duoti jo dukterims kraičio, mokėti už jį teismo uždėtas baudas, vis dėlto duoda pagrindą spręsti, kad jis jau galėjo turėti sántaupų, kada šis įstatymas buvo rašomas.

Galiausiai klijentas padarė dar vieną žingsnį į priekį, jis išgavo teisę mirdamas pavesti visa, ką turįs, savo sūnui. Sūnaus nėsant, visas turtas vėl grįždavo patronui.

Bet štai vėl naujos pažangos žingsnis: klijentas, nepaliekąs gyvo sūnaus, gauna teisę daryti palikimą. Paprotys čia ir kinta, ir įvairuoja: kartais patronai pasiima dalį turto, kartais palikėjo valia ištisai vykdoma; šiaip ar taip, vis dėlto į palikimą visados atsižiūrima.[16] Tokiu būdu, jei klijentas ir negalėjo savęs vadinti savininku, tai bent galėjo plačiai naudotis turtu.

Tiesa, tai dar nevisiškas atsipalaidavimas. Tačiau nėra jokio dokumento, kuris įgālintų nustatyti, kuriuo laikotarpiu klijentai galutinai nustojo turėję betkurių santykių su patricijų šeimomis. Tito Livijaus[17] raštuose randame daugelį posakių, kurie žodis į žodį rodo, jog, pradedant nuo pirmųjų respublikos metų, klijentai jau buvo piliečiais.

Galime spėlioti, kad jie buvo piliečiais jau karaliaus Servijaus laikais; gali būti, kad nuo pat Romos įkūrimo jie susirinkimuose kūrijoms duodavo savo balsą. Bet vis dėlto iš viso negalime išvesti, kad jau tada klijentai buvo visai atsipalaidavę; gali būti, kad patricijai buvo radę sau naudos, suteikdami savo klijentams politinių teisių ir leisdami balsuoti susirinkimuose, kartu visai nesutikdami duoti jiems piliečio teisių, arba kitaip sakant, nesutikdami atpalaiduoti jų iš savo valdžios.

Rodosi, kad atpalaidavusi klijentus Romoje revoliucija nebuvo baigta vienu kirčiu taip, kaip tai buvo Atėnuose... Ji

vyko labai pamažu ir bevcik nejučiomis, taip kad jokis įstatymo straipsnis nėra jos kada nors pripažinęs. Rišą klijentus su patronais ryšiai atsipalaidavo pamažu, ir klijentai nepastebimai atitolo nuo patronų.

Karalius Servijus klijentų naudai buvo padaręs didelę reformą: jis pakeitė kariuomenės sutvarkymą. Prieš jį kariuomenė žygiuodavo padalinta į tribas, kūrijas ir gensus. Tai buvo patricijiškas padalinimas: kiekvieno genso vadas stodavo savo klijentų priešakyje. Servijus savo kariuomenę padalijo į centūrijas: kiekvienas gaudavo vietą pagal turtingumą.

Iš to eina išvada, kad klijentas nebėjo savo patrono pašonėje, kad jis nebelaikė jo savo vadu kautynėse ir kad įprato jojo nebepriklausyti. Šis pakeitimas iškėlė reikalą žengti žingsnį ir toliau, būtent pertvarkyti susirinkimus. Pirmiau susirinkimų dalyviai pasidalindavo kūrijomis ir gensais, ir balsuodamas klijentas balsuodavo valdovo akyse. Įvestas padalijimas centūrijomis ir kariuomenėj, ir susirinkimuose turėjo tokių išdavų, kad klijentas atsidūrė nebe vienoje ir toje pačioje kuopoje su savo patronu. Tiesa, senovės įstatymas jam įsakydavo balsuoti, kaip balsuoja patronas, bet kaip bepatikrinsi jo balsavimą?!

Didelę reikšmę turėjo tai, kad klijentas buvo atskirtas nuo patrono svarbiausiomis gyvenimo valandomis, būtent kovojant su priešais ir balsuojant. Patrono valdžia žymiai sumažėjo, o kas iš jos buvo likę, tai diena į dieną buvo vis tvirčiau neigiama.

Kai tiktai klijentas pamėgino nepriklausomumo, jis panoro jį turėti pilnai. Jis svajojo apie išėjimą iš gens'o, norėdamas tapti plebėju, kuris buvo laisvas. Kiek daug patogių progų taikėsi! Valdant karaliams, klijentas buvo tikras, kad jie jam padės, nes jie nieko daugiau negeidė, kaip tik susilpninti gensus. Įsitvirtinus respublikai, jį užtardavo pats plebsas ir tribūnai.

Daugel klijentų tokiu keliu atsipalaidavo, ir gensas nebeįstengė jų pavergti. 472 metais prieš Kristų klijentų skaičius buvo gana didelis, nes plebėjai nusiskųsdavo, kad balsuojant susirinkimuose centūrijomis savo klijentų balsais patricijai gaudavo viršų.[18] Toje pačioje epochoje plebėjams atsisakius stoti į kariuomenę, patricijai su savaisiais klijentais galėjo sudaryti kariuomenę.[19] Vis dėlto tenka spėlioti, kad

klijentų nebuvo tiek daug, kad jie vieni būtų galėję apdirbti patricijų žemes ir kad patricijai buvo verčiami kviestis darbininkų iš plebėjų.[20] Beveik tikra, kad tribūnų institucijos sudarymas, užtikrindamas įgijusiems savarankiškumo klijentams globą prieš buvusius jų patronus ir padarydamas klijentų būklę laimingesnę ir tikresnę, atvedė palengva ligi visiško atsipalaidavimo.

372 metais klijentų jau nebebuvo, ir Manlijus galėjo sakyti plebsui: „kiek jus vargino klijento būklė prie patrono, tiek jūs dabar būsite priešingi šiam vieninteliam priešui".[21] Nuošiol Romos istorijoje nepastebime anų senovės klijentų, t. y. žmonių, kurių ryšys su gensu buvo paveldimas.

Senoji klijentija užleido savo vietą naujos rūšies klijentijai, nebėjo ir anosios klijentijos pareigų. Romoje nebebuvo trijų visuomenės sluoksnių — patricijų, klijentų ir plebėjų, bet bebuvo tik du; klijentai įsiliejo į plebsą.

Marcelų giminė, rodos, tuo būdu atsipalaidavo iš *Claudia* genso. Jos vardas buvo *Claudius;* tačiau, būdama kilusi ne iš patricijų, gense ji turėdavo dalyvauti klijento vardu. Ši iš seno laisva, mums nežinomu būdu praturtėjusi giminė, iš pradžių iškilo plebso tarpe, o paskiau jau ir mieste. Šimtmečiams slenkant, *gens Claudia,* rodos, buvo bepamirštanti senovines savo teises į tąją giminę. Tačiau, Cicerono laikais[22] ji apie tai netikėtai atsiminė. Vienas atpalaiduotasai, arba klijentas, iš Marcelų giminės mirė ir paliko turtą, kuris įstatymais turėjo grįžti patronui. *Claudia* genso patricijai skundėsi, kad Marcelų giminės asmenys, būdami klijentai, patys negalėjo turėti klijentų ir kad jų atpalaiduotieji, ir jie patys, ir jų turtas turi tekti genso vadui patricijui, kuris vienas tegali naudotis patrono teisėmis. Ši byla labai nustebino visuomenę ir sudomino teisininkus; pačiam Ciceronui atrodė tas klausimas labai painus. Jei tai būtų atsitikę prieš keturius šimtus metų, tai byla būtų buvusi aiški, ir Klaudijai bylą būtų laimėję. Bet Cicerono laikais teisė, kuria buvo pagrįsti Klaudijų reikalavimai, buvo tokia pasenusi, kad jiji buvo ir pamiršta; todėl tribunolas visai nedvejodamas galėjo bylą išspręsti Marcelų naudai. Senoviškosios klijentijos nebebuvo.

Pastabos:

[1] Plutarchas, Romulas, 13. Dijonizas, II, 9—10.

[2] Šiuo reikalu randame Plutarcho aprašytą įdomų atsitikimą iš Marijaus gyvenimo. Ciceronas, De oratore, I, 39.

[3] Titas Livijus, XXXIX, 19.

[4] Dijonizas, V, 20; 5. Titas Livijus, II, 16.

[5] Festas, V. Patres, Müller'io leid. p. 246.

[6] Katonas, De re rust., 143. Koliumelis, XI, 1, 19.

[7] Hezijodas šį žodį deda tarno prasme, *Opera* ir *dies,* V. 563 ir *Odisėja,* IV, 644. Dijonizas Halikarnasietis, II, 9 senovės *tetus* Atėnuose lygina su Romos klijentais.

[8] Plutarchas, Solonas, 13: *ἐγεώργουν τοῖς πλουσίοις ἕκτα τῶν γενομένων τελοῦντες, ἑκτημόριοι προσαγορευόμενοι καὶ θῆτες.* Poluksas, IV, 165: *ἑκτημόριοι δὲ οἱ πελάται παρ᾽ Ἀττικοῖς.* Ten pat. VII, 151: *ἐπίμορτος γῆ ἐπὶ Σόλωνι, ἡ ἐπὶ μέρει γεωργουμένη.*

[9] Solonas, Bach'o leid. p. 104, 105: *γῆ δουλεύουσα.* Plutarchas, Solonas, 15: *γῆ ὑποκειμένη.*

[10] Plutarchas kalba apie *ὅροι* Plutarcho laikais, bet buvo jau ir Demosteno laikais ipotekiniai *ὅροι.* Solono laikais *ὅρος* buvo tiktai paprastas *terminus,* t. y. nuosavybės teisės emblema ir laidas. Mus dominančiame atsitikime *ὅρος* rodė žemėse, tėtų dirbamose, eupatrido valdomąjį plotą.

[11] Nuosavybė priklausė daugiau šeimai, kaip asmeniui. Ir tiktai vėliau nuosavybės teisė tapo asmens teise. Tiktai tada ipoteka galėjo būti įvesta į atėniečių teisę ir dar su sąlyga, kad atsiradus reikalo parduoti už skolą, ji būtų parduodama su teise atpirkti atgal.

[12] Aristotelis, Politika, II, 9, 2: *καὶ δουλεύοντα τὸν δῆμον παῦσαι.*

[13] Atpalaiduotasis tapdavo klijentu. Šių dviejų žodžių sąvokų tapatybe pažymėjęs yra Dijonizas, IV, 23.

[14] Digesta, XXV kn., 2, 5; L kn., 16, 195. Valerijus Maksimas, V, 1, 4 Svetonijus, Klaudijus, 25. Dijon. Kasijus LX. Įstatymai buvo tokie pat ir Atėnuose: žiūr. Lizijas ir Hiperidas Harpokratijone. V. *Ἀποστασίου.* Demostenas, in Aristogitonem; Svidas, *Ἀναγκαῖον.* Atpalaiduotųjų pareigas yra išskaičiavęs Platonas, Įstatymai XI, 915 p. Bet pakankamai aišku, kad Platono laikais šitie pasenę įstatymai nebebuvo vykdomi.

[15] Festus, V. Patres.

[16] Justinijono įstatymai, III, 7.

[17] Titas Livijus, II, 16: Atti Clausi clientibus civitas data, II, 64: per patres clientesque patrum consules creati.

[18] Titas Livijus, II, 56.

[19] Dijonizas, VII, 19; X, 27.

[20] Inculti per secessionem plebis agri, Titas Livijus, II, 34.

[21] Titas Livijus, VI, 48.

[22] Ciceronas. De oratore, I, 39.

VII s k y r i u s.

TREČIOJI REVOLIUCIJA; PLEBSAS ĮGYJA TEISIŲ MIESTE.

1. Bendroji šios revoliucijos istorija.

Šeimos santvarkoje įvykę ilgainiui kitėjimai buvo akstinu daryti žygiams, kad pakitėtų ir miesto santvarka. Senovinė aristokratiškoji ir kunigiškoji šeima pasijuto susilpninta. Išnykus vyresniojo teisei, šeima neteko vieningumo ir jėgų; atsipalaidavus daugumui klijentų, ji neteko didžiosios savo pavaldinių dalies. Žemesniojo sluoksnio žmonės nebegrįždavo į g e n s u s ; gyvendami atskirai, jie sudarė iš savęs vieną kūną. Per tatai miestas įgavo kitą vaizdą. Pirmiau, tame silpnais ryšiais surištame susirinkime, kuris buvo sudarytas iš tiekõ mažų valstybių, kiek buvo šeimų, buvo susidaręs vienamintiškumas — iš vienos pusės tarp g e n s ų narių patricijų, ir iš kitos tarp žemsniojo sluoksnio žmonių. Tuo būdu susidarė du dideli kūnai, dvi viena antrai priešingos visuomenės. Kova tarp jų ėjo arši, bet ne tokia, kokia buvo praėjusioje epochoje, būtent paslėpta kiekvienoje šeimoje; dabar buvo atviras karas kiekviename mieste. Vienas trijų sluoksnių norėjo, kad miesto santvarkoje būtų saugomas tikybinis pradas ir kad valdžia, o taip pat ir kunigija liktų pašvęstų šeimų rankose; kitas geidė nugriauti senąsias užtvaras, jį atskyrusias nuo teisės, tikybos ir politinės visuomenės.

Pirmoje šios kovos dalyje viršų ėmė aristokratija iš gimimo. Iš tikrųjų, ji nebeturėjo senųjų savo pavaldinių, ir jos medžiaginė jėga buvo susilpnėjusi, bet jai buvo likę: viršenybė tikyboje, tvarkinga organizacija, įpratimas valdyti, padavimai ir paveldimasis išdidumas. Dėl savo teisių ji neabejodavo: gindamasi, ji būdavo tikra, kad gina tikybą. Liaudis savo pusėje teturėjo didelį skaičių. Ją varžė įpratimas reikšti pagarbą; tuo įpratimu nebuvo jai lengva nusikratyti. Galiausiai trūko vadų; stigo ir mokėjimo tvarkytis. Tiksliau sakant, liaudis iš pradžių buvo neturįs sąryšio žmonių būrys, o ne tvirtai susietas ir jėgingas kūnas.

Jei dar prisiminsime, kad žmonės dar nebuvo suradę kito bendravimosi būdo, kaip tik paveldimąją šeimų tikybą, ir kad jie nenusivokė dar apie valdžią, kuri nepridera nuo tikybos, tai lengvai suprasime, kodėl nepriklausąs nei kultui, nei tikybai *plebsas* negalėjo iš pradžių sudaryti tvarkingos visuomenės ir kodėl turėjo praeiti daug laiko, kol jis išmoko tvarkytis ir valdytis.

Tas žemesnysis sluoksnis dėl savo silpnumo iš pradžių negalėjo sugalvoti kitokio būdo aristokratijai nugalėti, kaip pastatyti prieš ją monarchiją.

Tuose miestuose, kur liaudies sluoksniai buvo šiek tiek susitvarkę dar senovinių karalių laikais, jie visomis jėgomis karalius palaikydavo ir juos skatindavo didinti savo galingumą. Romoje po Romulo jie reikalavo atstatyti karališkumą; jie iškėlė Hostilijų; jie pakėlė į karalius Tarkvinijų Senąjį; jie mylėjo Servijų ir apgailestavo Tarkvinijaus Puikiojo. Kada karaliai visur buvo nugalėti, ir aristokratija tapo viešpačiu, tada žemesnieji sluoksniai nesitenkino tik monarchijos apgailestavimu; jie geidė atstatyti ją nauju pavidalu. Graikuose šeštame šimtmetyje, aplamai imant, jiems pasisekė pasirinkti vadai; negalėdami vadinti jų karaliais, nes tasai vardas primindavo ryšius su tikybiniais veiksmais ir galėjo būti duotas tiktai asmeniui iš kunigiškos šeimos, jie praminė juos t i r o n a i s.

Iš kur tas žodis paimtas, tai nesvarbu; svarbu tik, kad jis nebuvo paimtas iš tikybinės kalbos; tuo vardu negalima buvo vadinti dievų, kaip tai buvo daroma su žodžiu „karalius"; to žodžio nevartodavo ir maldose. Tas žodis, iš tikrųjų, sukeldavo mintį, kad žmonėse yra kas naujo, kad yra kokia galia, kuri neturi glaudaus sąryšio su kultu, galia, kuriai įsistiprinti davė progos ne tikyba. Šis naujas atsiradęs graikų kalboje žodis pažymėjo, kad pasireiškė koks naujas pradmuo, senosioms kartoms nebuvęs žinomas, būtent: vieno žmogaus paklusnumas kitam žmogui.

Ikišiol valstybės vadai buvo kartu ir tikybos vadais, tik jie vieni vadovaudavo miestui ir miestas aukodavo aukas ir maldaudavo dievus už jį vieną; jo klausydami, jie klausydavo tiktai tikybos įstatymų, o nusilenkdami jam, jie nusilenkdavo dievybei. Senovės eupatridai nei žinoti nežinojo, kas yra paklusnumas žmogui, kad ir kažinkas jis būtų, kas yra val-

džia, kitų žmonių įduota vienam asmeniui, kas yra valdžia, kilusi iš žmogaus ir turinti žmogiškų žymių; visa tai nebuvo suprasta ir tada, kai žemesnieji sluoksniai, nusimetę aristokratų valdžią, ieškojo naujos valdžios.

Imkime kelius pavyzdžius: „Korinto žmonėms labai buvo sunkus Bakchijadų valdymas." Cipselas, atjausdamas panieką, kurią kentė žemesnieji sluoksniai, ir matydamas, kad liaudis ieško vadų, kurie ją vestų į atsipalaidavimą, pasisiūlė būti jos vadu; liaudis jį priėmė, pakėlė į tironus, išvarė Bakchijadus ir nusilenkė prieš Cipselą. Miletas turėjo tironą Trazibulą. Mitilėna klausė Pitako, Samas — Polikrato. Tironų būta ištisą šeštąjį šimtmetį ir Arge, ir Epidaure, ir Megaroje, ir Chalkidoj. Sikijone jie valdė be pertraukos ištisus 130 metų. Italijos graikuose jų būta Kumuose, Krotone, Sibarise ir aplamai visur. Sirakūzuose 472 metais žemesnysis sluoksnis išvijo aristokratus ir tapo miesto viešpačiu, tačiau jis negalėjo nei išsilaikyti, nei valdyti ir gale metų turėjo pasivesti tirono valdžiai.

Tironai visur varė vienokią politiką, tiktai vienur buvo daugiau, kitur mažiau prievartos. Korinto tironas vieną kartą klausė Mileto tirono patarimo apie valdymą. Tasai nupjovė keletą varpų, kurios buvo visų stambiausios. Tokiu būdu jo valdymo taisyklė buvo — išžudyti aukštesnės galvos ir, pasiremiant liaudimi, nugalėti aristokratija (arba diduomenė).

Romėnų liaudis pirmiausia darė sąmokslus Tarkvinijui atstatyti. Ji taip pat stengėsi turėti tironų ir tuo reikalu kreipėsi iš pradžių į Publikolą, paskui į Spurijų Kasijų ir į Manlijų. Kaltinimas, kad patricijai dažnai kreipdavosi į tapusius populiariais savuosius, nėra tiktai vienas šmeižimas. Didžiūnų baimė nušviečia plebso pageidavimus.

Vis dėlto reikia pažymėti, kad darydama pastangų atstatyti monarchiją Graikuose ir Romoje, liaudis tai darė visai ne iš tikro prisirišimo prie tos valdymo tvarkos. Ji mažiau mylėjo tuos tironus, kurie mažiau nekentė aristokratijos. Monarchija buvo jai priemonė nugalėti ir atkeršyti; tačiau jokia valdžia, kuri savo galią rėmė jėgos teise ir kuri neturėjo pagrindo padavime, neturėjo šaknų gyventojų širdyse. Tironų naudojosi kovos reikalui, pagaliau jam buvo palikta valdžia iš dėkingumo ar iš reikalo; bet praslinkus keleriems metams ir susilpnėjus atsiminimams apie oligarchijos žiaurumus, buvo

leista nuversti tironą. Tirono valdžia graikuose niekados nebuvo įgijusi palankumo; jie ją buvo priėmę kaip laikiną išeitį iš padėties, laukdami, kada liaudies šalininkai suras geresnį valdymo būdą arba įgis jėgų patys valdytis.

Žemesnysis sluoksnis vis tvirtėjo. Pažanga kartais įvyksta ir nepastebima; tačiau ji nulemia sluoksnio ateitį ir pakeičia visuomenę. Apie šešis šimtus metų prieš mūsų erą Graikijai ir Italijai blykstelėjo naujas turtėjimo šaltinis. Žemė nebepatenkindavo visų žmogaus reikalų; skonio pasireiškimai rodė kelią į grožį ir ištaigingumą; gimė menas. Tada nebegalima buvo apseiti be prekybos ir pramonės. Mažu pamažu susidarė kilnojamieji turtai; buvo kalami pinigai; atsirado sidabro. Jau paties sidabro pasirodymas buvo didelė revoliucija. Sidabrui netiko tokios nuosavybės sąlygos, kokios buvo susidarę žemei; sidabras, teisininko žodžiais, buvo *res nec mancipi;* jis galėjo eiti iš rankų į rankas be jokių tikybinių formalybių ir lengvai galėjo patekti ir plebėjui. Tikyba apie sidabrą negalėjo sakyti to, ką ji sakydavo apie žemę, būtent, kad žemę ji yra išnuomojusi žmonėms.

Žemesniųjų sluoksnių žmonės galėjo ne vieną tiktai žemę dirbti, bet pradėjo pažinti ir kitokius darbus: jų tarpe atsirado menininkų, laivų vairuotojų, pramonės vedėjų, prekybininkų; per kiek laiko jų tarpe atsirado ir turtuolių. Stebinanti naujovė! Seniau tiktai gensų vadai tegalėjo būti turto savininkais; bet dabar štai senųjų klijentų ar plebėjų palikuonys praturtėjo ir savo turtingumo neslėpė.

Toliau, ištaigingumas, pavargindamas eupatridą, praturtino žmogų iš liaudies; matome, kaip kaikuriuose miestuose, ypač Atėnuose, viena aristokratų dalis buvo įpuolusi į vargą. Visuomenėje, kurioje turtai keičia savo globėjus, luomų gyvenimo valandos suskaitytos.

Atsirado dar ir kitas šio kitėjimo reiškinys, būtent: pačioje liaudyje susidarė skirtingumų ir luomų, kaip buvo ir visoje žmonijos visuomenėje. Iškilo kelios šeimos, pasireiškė keli vardai.

Pačiame plebse susidarė tam tikros rūšies aristokratija; tame nebuvo nieko blogo, nes plebsas nustojo buvęs palaida minia ir pradėjo būti panašus į sutvarkytą kūną. Turėdamas savus luomus, jis jau galėjo skirti vadus iš savųjų tarpo ir ne-

beturėjo reikalo imti vadu pirmo pakliuvusio patricijaus, iš išdidumo panorėjusio valdyti.

Plebėjiškoji aristokratija greitai įgijo privalumų, kurių paprastai turi žmonės, prisigyvenę turto savo darbu, t. y. savęs gerbimo jausmą, ramios laisvės meilę ir kibirkštį tokios išminties, kuri, eidama prie pagerinimų, vengia avantiūrų. Plebsas sutiko būti vadovaujamas tokio rinktojo asmens, kuris didžiavosi, kad juo esąs. Plebsas atsisakė turėti tironus, kai tiktai pajuto, kad savųjų tarpe turi asmenų, tinkančių geriau valdyti. Pagaliau, turtas kuriam laikui tapo, kaip tuojau pamatysime, socijalinio susitvarkymo pagrindu.

Viena permaina ypač svarbi, ir apie ją reikia pakalbėti, nes ji labai padėjo išaugti žemesniajam sluogsniui, būtent: permaina kariuomenės sutvarkyme.

Pirmaisiais miestų istorijos šimtmečiais kariuomenės jėgą sudarydavo raitininkai. Tikruoju kariu būdavo laikomas tas, kurs kovėsi važiuotas arba raitas; pėstininkas, nelabai tinkąs kovai, nelabai buvo vertinamas. Ne be reikalo senovinė aristokratija buvo išsiderėjusi kariauti tik raita; keliuose miestuose įžymieji žmonės būdavo vadinami raitininkais.

Romulo *celeres* ir pirmųjų šimtmečių romėnų raitininkai visi buvo patricijai. Senoliai raitininkus visados laikydavo garbingo ginklo kariais.

Bet pamažu ir pėstininkai įgyja kaikurios svarbos kovoje. Padarius ginklų išdirbime žymių žingsnių į priekį ir įvedus drausmę į kariuomenės gyvenimą, pėstininkas įgijo galimybę atsispirti prieš raitininkus. Įgavę reikšmės, pėstininkai tuojau paėmė pirmąją vietą kovose, nes jie buvo judresni ir jų judesiai lengvesni. Legijonininkai ir hoplitai buvo plebėjai. Prie to dar pridėsime, kad jūrininkavimas vis didėjo; kad dažnai, ypač graikuose, kariauta jūrose, ir miesto likimas kartais priklausė nuo irklininkų; paskutinieji buvo plebėjai. Toji tat klasė, būdama pakankamai stipri ginant visuomenę, buvo taip pat stipri, kovodama dėl savo teisių ir darydama visuomenei teisėtą įtaką. Socijalinė ir politinė tautos būklė esti visados suderinta su ginkluotųjų jėgų atrinkimu ir sutvarkymu.

Galiausiai žemesnysis sluoksnis įgavo teisę turėti ir savo tikybą. Šie žmonės, galima manyti, turėjo savo širdyse tikybinio jausmo, nes tas jausmas nėra atskiriamas nuo mūsų prigimties; jis mus verčia garbinti ir melstis. Dėl to jie jau-

tėsi esą nuskriausti, matydami, kad jie atskirti nuo tikybos, nuo to senovinio prado, sakiusio, kad kiekvienas dievas priklauso vienai šeimai ir kad teisė melstis paveldima kartu su krauju. Tad jie stengėsi susikurti savo kultą.

Nėra galima įsigilinti į smulkmenas tiek dėl jų dėtų pastangų, siekiant savo tikslo, tiek dėl priemonių, kurias jie manė esant sėkmingas, tiek dėl pakeltų sunkenybių arba turėtų priemonių. Šis darbas, ilgai buvęs tiktai atskirų asmenų darbu, ilgai taip pat buvo paslaptimi, glūdinčia tų asmenų galvose; mes galime stebėti tik to darbo išdavas.

Vienur plebėjų šeima ima ir pasidaro židinį, įsidrąsinusi uždegti pati sau ugnį arba gaudama šventosios ugnies iš kitur; tada ji jau turi savo kultą, savo šventovę, savo dievybę-globėją, savo kunigiją, patricijų šeimų pavyzdžiu. Kitur, neturįs naminio kulto plebėjas vaikšto į miesto šventoves; Romoje, neturintieji nei židinio, nei, suprantama, naminių švenčių, metinėmis sukaktuvėmis atnašaudavo dievui Kvirinui. Kai aukštesnysis sluoksnis pareikalavo išguiti iš savo šventovių žemesniojo sluoksnio žmones, tai pastarieji psistatė savo šventoves. Romoje jie turėjo vieną Aventino kalne, įkurtą Dijanos garbei; jie turėjo plebėjiškojo padorumo šventovę.

Šeštuoju šimtmečiu pradedant Graikiją ir Italiją užplūdusieji rytų tautų kultai plebso būdavo priimami labai palankiai; vis dėlto buvo ir tokių kultų, kurie, kaip budizmas, nebuvo priimami nei kastų, nei liaudies. Pagaliau, plebsas dažnai dirbdavo šventus daiktus, panašius į patricijų, kūrijų ir tribų dievus. Karalius Servijus buvo pastatęs aukurą kiekvienoje miesto dalyje, kad minia turėtų progos dėti aukas; panašiai Atėnų Pizistratidai buvo pristatydinę aukurų hermesų miesto gatvėse ir aikštėse. Tai buvo demokratijos dievai. Plebsas, anuomet buvęs neturinti kulto minia, dabar turėjo ir savo tikybines apeigas, ir savo šventes. Jis jau galėjo ir melstis; tai jau daug svėrė visuomenėje, kurioje tikyba buvo žmogaus pažiba.

Kai tik žemesnysis sluoksnis padarė tuos įvairius žingsnius į priekį, kai tik jo tarpe radosi turtingų žmonių, karių ir kunigų, kai tik jis įgijo visa tai, kas gimdo žmoguje savigarbos ir pajėgumo jausmą, ir, galiausiai, kai tik jis sugebėjo priversti aukštesnįjį sluoksnį šiek tiek skaitytis su juo, tuomet nebebuvo

galima jo laikyti atokiai nuo socijalinio ir politinio gyvenimo; miestas nebegalėjo ilgiau laikyti prieš jį uždarų savo durų.

Žemesnysis sluoksnis, įeidamas dalyvauti miesto gyvenime, sudarė revoliucijų laikotarpį; tas laikotarpis apėmė septintąjį ir aštuntąjį šimtmetį, ir Graikijos bei Italijos istorijoje sudarė atskirą perijodą.

Liaudies pastangos visur gavo viršų, tačiau ne visur jos reiškėsi vienokiu būdu ir ne visur ėjo tuo pačiu keliu. Vienur liaudis, pajutusi savo galią, sukilo; su ginklu rankoje ji privertė atidaryti vartus į miestą, kuriame jai ligi tol buvo draudžiama gyventi. Tapusi šeimininke, liaudis arba išvarydavo aukštesniųjų sluoksnių žmones ir apsigyvendavo jų namuose arba pasitenkindavo tuo, kad priversdavo paskelbti teisių lygybę. Taip buvo Sirakūzuose, Eritrėjoje ir Milete.

Kitur, priešingai, liaudis vartojo mažiau prievartos. Neimdama ginklo į rankas, o tik viena moraline jėga, įgyta sakytaisiais pažangos keliais, ji priversdavo didžiūnus nusileisti. Tuo atveju būdavo skiriamas įstatymų leidėjas ir keičiama esamoji santvarka. Taip atsitiko Atėnuose.

Dar kitur žemesnysis sluoksnis be sąmyšio ir perversmo žingsnis po žingsnio siekė savo tikslo. Pavyzdžiui, Kumuose miesto narių skaičius, buvęs iš pradžių labai aprėžtas, buvo padidintas, priimant iš liaudies tuos asmenis, kurie galėjo išmaitinti po vieną arklį. Paskiau piliečių skaičius buvo padidintas ligi tūkstanties asmenų, ir galiausiai pamažu įsigalėjo demokratija.

Kai kuriuose miestuose, kaip tai buvo Romoje, karaliai padarė plebsą piliečiais. Kituose miestuose, kaip Korinte, Sikijone ir Arge, tąjį darbą atliko liaudies tironai.

Kada viršų paėmė aristokratija, ji vis tik buvo tiek protinga, kad žemesniajam sluoksniui paliko piliečio vardą, kurį jam buvo suteikę karaliai arba tironai. Same aristokratija, kovodama prieš tironus, pasiekė savo tikslą, atpalaiduodama žemesnįjį sluoksnį. Išskaičiuoti visiems įvairiems būdams, kurių pasigaudavo to didžiulio perversmo laikotarpyje, reikėtų daug laiko. Visur buvo vienokia išdava: žemesnysis sluoksnis įėjo į miestą ir pradėjo dalyvauti politiniame gyvenime, kaip sudėtinė jo kūno dalis.

Poetas Teognidas duoda ryškoką to perversmo vaizdą ir nusako jo pėdsakus. Jis sako, kad jo tėvynėje Megaroje buvę du žmonių sluoksniai. Vieną sluoksnį jis vadina geraisiais,

γάαθοί; šis vardas buvo žinomas daugelyje graikų miestų. Kitą jis vadina blogaisiais, κακοί; tuo vardu paprastai vadindavo žemesnįjį sluoksnį.

Apibūdindamas pastarąjį sluoksnį, jis nusako vieną senovinį jo pažymį: „jis kitados nežinojęs nei tribunolų, nei įstatymų". šio pasakymo pakanka mums įsitikinti, jog jis neturėjo piliečių teisių. Tiems žmonėms nebūdavę leidžiama nei artintis prie miesto; „jie gyvendavę už miesto, kaip laukiniai žvėrys". Jie nedalyvaudavo tikybiniuose pokyliuose. Jie neturėjo teisės tuoktis su žmogumi iš gerųjų šeimos.

Teognidas, kilęs iš aristokratų šeimos, darė pastangų priešintis susidariusiai padėčiai. Pasmerktam ištremti, netekusiam viso turto tebuvo likusi vien poezija protestuoti ir kovoti. Jis tuo būdu protestavo ir kovojo. Nors jis nesitikėjo laimėsiąs, tačiau neabejojo turįs savo pusėje tiesą. Jis pripažindavo, jog yra nugalėtas, bet pasilikdavo įsitikinęs turįs tiesą. Jo nusistatymu, įvykęs perversmas yra moralinė blogybė, yra nusikaltimas. Kaip aristokratijos sūnui, jam perversmas atrodė nepateisinamas nei teisingumo, nei dievų ir įžeidžiąs tikybą. „Dievai, — jis sako, — yra apleidę žemę; niekas jų nebebijo; dievų bijančių žmonių sėkla išnykusi; niekas nebesirūpina nemirtingaisiais". Jis žino gerai, kad jo aimanavimai neduos išdavų. Jam skaudu; tai savo rūšies šventa pareiga, senolių jam palikta „švento padavimo" pavidalu, kurios jis neturi išsižadėti. Tačiau visos pastangos eina niekais: pats padavimas pradeda nykti, nes didžiūnų sūnūs pradeda pamiršti savo didingumą; tuokdamiesi su plebėjų šeimos žmonėmis, visi jie greitai susiliejo į vieną; „jie gers jų šventėse ir valgys nuo jų stalų"; jie pradės jausti taip pat, kaip plebėjai. Teognido laikais graikų aristokratijai iš tikrųjų tebuvo likę vieni senovės atsiminimai ir aimanos dėl senųjų laikų, bet ir tų vis mažiau buvo begirdėti.

Po Teognido didžiūnus beskelbdavo tik pasakos. Teisybė, galingosios šeimos dar dievotai tebesergėjo naminį kultą ir pirmtakūnų atminimą, bet tai ir buvo viskas. Buvo dar žmonių, kurie save ramino, išskaičiuodami savo pirmtakūnus, bet tokie buvo pašiepiami. Buvo išlikęs dar ir paprotys daryti kapuose užrašą, kad velionis buvęs didžiūnų luomo, bet jau visai nebebuvo mėginama atstatyti žuvusiojo režimo.

Isokratas nemeluoja, kad jo laikais Atėniečių didžiūnų šeimų bebuvę tiktai kapuose.

Tokiu būdu senovinis miestas žingsnis po žingsnio persitvarkė. Iš pradžių, miestas buvo kokios šimtinės šeimų vadų susibendravimas. Paskiau piliečių skaičius padidėjo, nes jaunesnės šeimų šakos įgavo lygių teisių. Dar vėliau išsivadavo klijentai ir plebsas, t. y. toji minia, kuri ištisus šimtmečius buvo atstumta nuo tikybinio ir politinio bendravimo, o kaikada ir palikta skursti už šventojo miesto užtvaros, nuvertė jai kelią užstojusias užtvaras ir įėjo į miestą, kuriame tuojau pasidarė šeimininke.

2. Šita revoliucija Atėnuose.

Nuvertę karališkumą, eupatridai Atėnuose valdė ištisus keturis šimtmečius. Istorija apie šį ilgą valdymą nieko nesako: težinoma, kad to valdymo nekentė žemesnysis sluoksnis ir kad liaudis stengėsi tuo valdymu nusikratyti.

Apie 612 metus, kada, rodėsi, visi buvo nepatenkinti ir arti perversmo, vieno išdidaus eupatrido galvoje kilo mintis nuversti savo kastos valdžią ir pačiam tapti liaudies tironu. Archontų energija padarė, kad šis sumanymas neįvyko, bet agitacija buvo varoma ir paskui. Eupatridai buvo pavartoję visas savo tikybos priemones tam kurstymui nuslopinti, bet veltui. Jie buvo apvalę miestą nuo visų liaudies nusikaltimų ir mieste pastatę du aukuru — vieną prievartai, kitą — žiaurumui, norėdami per juos permaldauti tiedvi dievybi, kurių bloga įtaka drumstė nuotaiką. Bet visa tai nuėjo niekais. Neapykantos jausmas nesumažėjo. Iš Krėto salos buvo atkviestas romusis Epimenidas, deivės sūnumi vadinamas. Jam buvo pavesta atlikti visa eilė permaldaujamų apeigų; matyti, tuo būdu tikėtasi sukelti žmonių vaizduoklė ir atgaivinti tikybos jausmas ir, suprantama, sutvirtinti aristokratija. Liaudis tačiau tuo nesidomėjo; eupatridų tikyba nebedarė jos sielai įtakos, ir ji nesiliovė reikalavusi reformų.

Ištisą šešiolika metų ėjo pavojingas karas su eupatridais; su jais kovojo ir neturtingi kalnuotosios krašto dalies gyventojai, atkakliai jiems priešindamiesi, ir turtingi paupių ir pajūrio gyventojai, savo pasipriešinimą stiprindami nepaprastu ištvermingumu. Galų gale rimtesnieji visų trijų partijų žmonės susitarė pavesti Solonui rūpintis baigti šiuos nesutikimus

ir tuo išvengti dar didesnių nelaimių. Solonui, kuris buvo gimęs eupatridų šeimoje, bet kuris savo jaunas dienas praleido bevarydamas prekybą, — tai labai retai senovėje atsitikdavo, — pavyko laimingai atlikti pavestasis darbas. Jis sugebėjo atsisakyti nuo jo kastos žmonėms įprastų prietarų. Tai matom iš jo poezijos. Būdamas taikios dvasios žmogus, mėgstąs turtingumą, ištaigas ir pasilinksminimus, jis buvo labai nepanašus į senovinius eupatridus ir priklausė prie jaunesniųjų atėniečių kartos.

Jau esame sakę, kad Solonas pradėjo darbą, pirmiausia atpalaiduodamas žemes iš senesniųjų jų valdytojų, eupatridų šeimų. Tuo jis sutraukė klijentijos pančius. Kintant socijalinei būklei, turėjo keistis ir politinė santvarka. Buvo reikalo, kad žemesnysis sluoksnis, gindamas naują savo laisvę, turėtų, anot paties Solono, skydą. Šiuo skydu turėjo būti politinės teisės.

Daug ko trūksta, kad Solono įvestoji santvarka būtų mūsų aiškiai suprasta; vis tik aišku, kad visi atėniečiai nuo tol ėmė dalyvauti tautos susirinkimuose ir kad senatą sudarydavo jau nebe vieni eupatridai; rodosi dar, kad ir archontai galėjo būti skirti ir ne iš senovinės kunigiškosios kastos. Šiais dideliais naujoviškumais buvo panaikinti visi senoviniai miesto tvarkymosi dėsniai. Jau buvo reikalo, kad ir balsuodami, ir magistratus ir kunigus numatydami, ir visuomenę vesdami eupatridai atsižiūrėtų į žemesniojo sluoksnio reikalus ir juos tenkintų.

Naujojoj konstitucijoj jokios reikšmės nebeteikiama teisėms, kilusioms iš gimimo; sluoksniai dar buvo likę, bet tik turtingumas skirdavo žmogų į tą ar kitą visuomenės sluoksnį. Eupatridų viešpatavimui buvo padarytas galas. Eupatridas nieko nebereiškė, jei jis buvo neturtingas. Jį iškeldavo ne gimimas, bet turtas. Nuošiol poetas galėjo sakyti: „neturtingas didžiūnas nieko nereiškia“. Liaudis teatre pritardavo šiam komiškam pajuokimui: „koks šis žmogus yra gimęs? — turtingas — o jie šiandien tikrieji didžiūnai“.

Tais dėsniais paremtas visuomenės sutvarkymas turėjo du priešu: eupatridus, kurie apgailestaudavo netekę lengvatų, ir neturtinguosius, kuriuos vis dar tebevaržė nelygybė.

Solonui baigus savo darbą, agitacija vėl prasidėjo. „Neturtingieji,“ sako Plutarchas, „pasidarė atkakliais turtingųjų prie-

šais." Naujoji valdžia jiems netiko bene tiek pat, kiek buvusioji eupatridų valdžia. Galiausiai dauguma jų, matydami, kad eupatridai dar galėdavo būti ir archontais ir senatoriais, įsivaizdavo, kad revoliucija neatsiekusi savo tikslo. Solonas paliko respublikiškąją santvarką, o liaudis tebejautė nepateisinamą tos santvarkos neapykantą, nes jos priešakyje ištisus keturis šimtmečius matė tikrai aristokratiją. Ji pageidavo, kaip ir daugelyje kitų miestų, tirono. Pizistratas buvo kilęs iš eupatridų, bet trokšdamas patenkinti asmeninę savimylą, neturtingiesiems pažadėjo išdalyti žemes, ir tuo patraukė juos savęspi.

Kartą Pizistratas atvyko į susirinkimą ir nusiskundęs, kad jį buvo sužeidę, reikalavo apsaugos. Aukštesniojo sluoksnio žmonės ruošėsi jam atsakyti ir atskleisti melagingus jo nusiskundimus, bet minia, palaikydama Pizistratą, buvo linkusi pradėti skerdynes. Tai nujausdami, turtingieji išbėgiojo. Tokiu būdu vienas pirmųjų tik ką įvesto liaudies susirinkimo veiksmų padėjo vienam asmeniui tapti tėvynės valdovu.

Vis dėlto neatsitiko, kad Pizistrato valdymas būtų neigiamai paveikęs Atėnų likimą. Priešingai, jis rūpinosi užtikrinti ir apsaugoti tik ką įvestą socijalinę ir politinę reformą nuo reakcijos.

Liaudis neparodė, kad brangina savo laisvę ir yra pasiruošusi ją atsiimti; du kartu didžiūnų ir turtingųjų koalicija buvo nuvertusi Pizistratą, ir abu kartu jis vėl atgavo valdžią, ir vyresnysis jo sūnus, jam mirus, valdė Atėnus. Šios šeimos viešpatavimui nutraukti, buvo reikalingas spartiečių žygis į Afriką. Senoji didžiūnija turėjo progą vieną tarpą pasinaudoti Pizistratidų viešpatavimo žlugimu savo lengvatoms atgauti. Bet ji tuo ne tik nepasinaudojo, bet jai buvo suduotas naujas smarkus smūgis. Klistenas, kilęs, tiesa, iš aristokratų, bet iš šeimos, tam sluoksniui gėdą dariusios, ir kuri jau tris gentkartęs iš to sluoksnio buvo atsisakiusi, rado tikriausią priemonę atimti iš tojo sluoksnio dar likusiai jėgai.

Keisdamas politinę santvarką, Solonas paliko visiškai nelietęs senovinę tikybos santvarką atėniečių visuomenėje.

Gyventojai buvo padalyti į du ar tris gensus, į dvylika fratrijų ir keturias tribas. Kiekviena šių grupių tebeturėjo, kaip buvo ir pirmesnėje gadynėje, savo paveldimąjį kultą ir savo vadą, kuris buvo ir kunigu. Visa tai buvo praeities

liekana, kuriai sunku buvo išnykti; todėl išlikę buvo ir padavimai, ir papročiai, ir taisyklės, ir visi ypatingumai, buvę socijalinėje senovės būklėje. Tas visuomenines grupes buvo iškėlusi tikyba; jos savo keliu palaikydavo tikybą, kitaip sakant, didžiulių šeimų galingumą. Kiekvienoje šių visuomenės dalių buvo dviejų sluoksnių žmonių, būtent: iš vienos pusės eupatridai, turį paveldimąjį kunigiškumą ir valdžią, iš kitos pusės žemesnio padėjimo žmonės, kurie neprilygdavo nei tarnams, nei klijentams, bet kuriuos eupatridas per tikybą laikydavo savo valdžioje. Dovanai Solono įstatymai sakė, kad atėniečiai visi lygūs. Senoji tikyba pagaudavo žmogų, išeinantį iš susirinkimo, kur jis laisvai buvo balsavęs, ir sakydavo: „Kultas tave riša su eupitridu, tu turi jį gerbti, būti jam palankus ir atsidavęs; Solonas tave visai atpalaidavo, kaip miesto narį, bet tu turi klausyti eupatrido, kaip tribos narys; eupatridas yra tavo, kaip fratrijos nario, vadas; pačioje šeimoje, gense, kuriame tavo pirmtakūnai yra gimę ir iš kurio tu negali išeiti, tu tebesusiduri su eupatrido valdžia". Menka buvo nauda iš to, kad politinis įstatymas šį žmogų buvo padaręs piliečiu, jei tikyba ir papročiai nebuvo nustoję laikę jį klijentu.

Tiesa, daugelis žmonių jau per kelias gentkartes nepriklausė prie sakytųjų sudėtinių visuomenės dalių ar todėl, kad jie buvo atvykę iš svetimųjų kraštų, ar todėl, kad jie buvo išsprūdę iš genso ir tribos, panorę būtų laisvi. Bet šie žmonės pakeldavo kitokios rūšies sunkenybių; kadangi jie nepriklausė prie tribų, tai moraliniu atžvilgiu jie buvo laikomi žemesniais už visus kitus žmones; pats jų nepriklausymas jau buvo pažeminimas. Solonui įvykdžius politinę reformą, reikėjo įvykdyti dar kita reforma tikybos srityje. Klistenas ją atliko, pakeisdamas keturias senovines tribas dešimtimi naujų, padalytų į tam tikrą demų skaičių.

Tos naujosios tribos ir gensai iš pažiūros buvo panašūs į senąsias tribas ir gensus. Kiekviena ši visuomenės dalis turėjo kultą, kunigą, teisėją, dalyvaudavo susirinkimuose tikybinėms apeigoms atlikti, rinkdavosi į posėdžius bendriems reikalams spręsti. Bet naujosios visuomeninės grupės skyrėsi nuo senųjų dviem esminiais dalykais. Pirmiausia — visi laisvi Atėnų žmonės kartu su tais, kurie visai nepriklausė prie senovinių tribų ir gensų, buvo įskirti į Klisteno sudarytuo-

sius kadrus: tai didelė reforma, davusi kultą jo ligišiol neturėjusiems ir privertusi įeiti į tikybinius susivienijimus ir tuos, kurie prieš tai ir teisės neturėjo dalyvauti betkuriame susivienijime. Antra — žmonės buvo susiskirstę į tribas ir į demus ne pagal gimimą, kaip kitados buvo, bet pagal gyvenamąją vietą. Kilmė nieko nebereiškė; ten žmonės buvo visi lygūs ir nežinojo jokių lengvatų.

Kultas, kurio atlikti rinkdavosi naujoji triba arba demas, nebebuvo senovės šeimos paveldimas; nebesirinkdavo prie eupatrido židinio. Triba arba demas senovės eupatrido nebegarbino, kaip dieviško pirmtakūno; triba turėjo naujus eponimiškuosius herojus, būtent: asmenis iš žilosios senovės, apie kuriuos liaudyje buvo išlaikytas geras atsiminimas.

Kalbėdami apie demą, turime pasakyti, kad jis savo dievais globėjais buvo pasirinkęs *ežios saugotoją Zeusą ir tėviškąjį Apoloną*. Nuo to laiko demui nebebuvo prasmės turėti paveldimojo kunigiškumo, kaip turėjo gensas; dar mažiau bebuvo prasmės, kad kunigas visados būtų eupatridu. Naujame visuomenės suskirstyme ir kunigas, ir vadas buvo keičiamas kas metai, ir kiekvienas jos narys galėjo, atėjus jo eilei, tas pareigas eiti. Ši reforma pribaigė eupatridų aristokratiją. Nuo to laiko nebebuvo nei tikybinės kastos, nei kilmės lengvatų ir tikyboje ir politikoje. Atėnų visuomenė visiškai persimainė.

Vis tik senųjų tribų panaikinimas ir jų pakeitimas naujomis, kuriose turėjo teisę dalyvauti visi žmonės ir kuriuose visi buvo lygūs, nėra perdaug nepaprastas įvykis Atėnų istorijoje. Tokios pat permainos buvo įvykusios ir Kirėnoje ir Sikijone, ir Elize, ir Spartoje ir, reikia manyti, ir daugelyje kitų graikų miestų.

Sakytąją priemonę Aristotelis laikė labiausiai nusisekusia senajai aristokratijai susilpninti. Jis sakė, kad, norint sukurti demokratiją, reikia daryti taip, kaip darė Atėnuose Klistenas: įkūrė naujas tribas ir naujas patrijas; paveldimuosius aukojimus šeimomis pakeitė aukojimais, kuriuose galėjo dalyvauti visi žmonės; buvo supainioti, kiek buvo galima, žmonių santykiai tarp savęs ir kartu buvo stengiamasi p a n a i k i n t i visi buvusieji susibendravimai. Atlikus šią reformą visuose miestuose, drąsiai buvo galima tarti, kad senoviškai sulipdyta visuomenė subyrėjo ir kad kuriamas naujas socijalinis kūnas.

Pakitėjimas sudėtinių visuomenės dalių, senovinės paveldimosios tikybos nustatytų ir paskelbtų nekeičiamomis, yra ženklas, rodąs tikybinės miesto santvarkos galą.

3. Ši revoliucija Romoje.

Jau nuo seniai plebsas turėjo didelę įtaką Romoje. Miesto padėtis tarp lotynų, sabiniečių ir etruskų lėmė Romai amžiną karą. Karui reikalingi buvo gausingi gyventojai. Todėl karaliai rankiojo gyventojus ir kvietė svetimšalius, neatsižiūrėdami į jų kilmę. Karas karą vijo; kadangi karui reikalingi žmonės, tai kiekvienas priešo nugalėjimas baigdavosi tuo, kad iš nugalėto miesto būdavo grobiami gyventojai ir keliami gyventi į Romą. Koks likimas laukdavo šitaip atgabentų kartu su grobiu žmonių? Jei jų tarpe būtų buvę kunigiškųjų ar patricijų šeimų, tai patricijai būtų pasiskubinę juos priimti į savo tarpą. Gi dalis minios įsiliedavo į didžiūnų ar karaliaus klijentiją, o kita dalis būdavo įskaitoma į plebėjus.

Į paskutinio sluoksnio sudėtį patekdavo ir kitokių elementų. Daug svetimšalių atplaukdavo į Romą, kaipo į vietą, kurioje buvo patogu plėsti prekyba. Romoje rasdavo prieglaudą visi nepatenkintieji iš Sabinijos, Etrurijos ir Latijumo. Visi jie būdavo įskaitomi į plebso eiles. Klijentas, kuriam pavykdavo atsipalaiduoti iš genso, tapdavo plebėju. Patricijus, vedęs žemesnę už save pačią arba padaręs tokią klaidą, už kurią atimama teisės, patekdavo į žemesnį sluoksnį. Taurių šeimų tikyba atstumdavo gimusius iš sugulovės, ir jie būdavo laikomi plebėjais.

Visos šitos aplinkybės veikė tąja kryptimi, kuri plebėjų skaičių didino. Kilusioji tarp patricijų ir karalių kova iškėlė plebėjų reikšmę. Karaliai ir plebėjai labai anksti susiprato turį bendrus savo priešus. Karalių išdidumas reikalavo atsipalaiduoti nuo senųjų valdymo pradų, kliudančių jų galingumui pasireikšti. Plebso savimyla reikalavo nugriauti užtvaras, atskyrusias jį nuo tikybinio ir politinio vienumo su kitais sluoksniais. Susidarė susitarimas be derybų; karaliai duodavo lengvatų plebėjams, o plebėjai palaikė karalius. Pasak padavimų ir senovės liudijimų, plebėjų pažanga pasireiškė pirmiausia Servijui valdant. Šiam karaliui patricijų reikšta neakykanta pakankamai įrodo, kokia buvo jo politika. Pirmutinė jo reforma buvo duoti žemės plebėjams, tiesa, ne iš „ager romanus“ ploto, bet

iš žemių priešų atimtoje teritorijoje. Tokiu būdu suteiktoji nuosavybės teisė į žemę šeimoms, kurios ligišiol dirbo tiktai svetimą žemę, buvo labai svarbi naujovė.

Bet dar svarbiau buvo tai, kad buvo skelbiami įstatymai, skirti plebėjams, kurių plebėjai pirmiau visai neturėjo. Šie įstatymai daugiausia kalbėdavo apie prievoles, kurias plebėjas galėjo žadėtis atlikti, darydamas sutartis su patricijumi. Tai buvo bendrų abiem sluoksniam įstatymų leidimo pradžia, o plebėjams dar ir lygybės pradžia.

Paskiau tas pats karalius padarė naują miesto gyventojų suskirstymą. Nenaikindamas trijų senųjų tribų, prie kurių priklausė ir patricijų šeimos ir plebėjai nuo pat gimimo, jis sudarė keturias naujas tribas, į kurias gyventojus suskirstė pagal gyvenamąją vietą. Šitokią pat reformą matėme Atėnuose ir kalbėjome apie jos išdavas; tas pat buvo ir Romoje. Plebsas, kurio nebuvo senovinėse tribose, buvo įleistas į naująsias tribas. Buvusi ligišiol palaida minia, klajūnų gyventojų rūšis, kuriai mieste nebuvo vietos, gavo nuo tol tvirtą suskirstymą ir pastovią organizaciją. Šių tribų, kuriose susimaišė du sluoksniai, sudarymas ryškiai pažymėjo plebso įžengimą į miestą. Kiekviena triba turėjo savo židinį ir savo aukojimus. Servijus įtaisė dievus larus kiekvienoje miesto kryžkelėje, kiekviename kaime. Jie buvo dievybėmis tiems, kurie jų iš gimimo neturėjo. Plebėjas švęsdavo tikybines šventes ir savo kvartalo ir savo miestelio *(compitalia, paganalia)*, kaip kad patricijus švęsdavo aukojimų dienas savo gense ir savo kūrijoje. Plebėjas jau turėjo tikybą.

Tuo pačiu laiku didelė atmaina įvyko ir šventojoje liustracijos apeigoje. Liaudis kūrijomis nebuvo tvarkoma, nekalbant jau apie tuos asmenis, kurių kūrijos neįsileisdavo. Vis laisvi Romos gyventojai, visi, iš kurių buvo sudarytos naujosios tribos, dalyvaudavo šventuose veiksmuose. Pirmąjį kartą buvo surinkti visi žmonės, nedarant skirtumo, kas patricijus, kas klijentas, kas plebėjas. Karalius apėjo aplink tą mišrąjį susirinkimą, varydamas prieš save aukas ir giedodamas iškilmių giesmes. Apeiga baigta; visi jaučiasi lygūs piliečiai.

Prieš Serviją Romoje tebuvo dvi žmonių rūšys, būtent: kunigiškoji patricijų kasta su savo klijentais ir plebėjų sluoksnis. Težinota tik toks skirstymas, kurį buvo įvedusi paveldimoji tikyba. Servijus daro naują suskirstymą, kurio pradas — tur-

tas. Romos gyventojus jis buvo suskirstęs į dvi kategorijas: vienoje buvo tie, kurie šį tą turėjo, kitoje tie, kurie nieko neturėjo. Pirmoji gyventojų kategorija pasidalijo į penkias dalis, į kurias patekdavo pagal turto didumą. Tuo veiksmu Servijus įvedė naują dėsnį į romėnų visuomenę; nuo to laiko žmogaus būklę sudarydavo turtingumas, kaip ligi tol tąją būklę sudarydavo tikyba. Servijus tokį romėnų suskirstymą pritaikė ir kariškajai tarnybai. Prieš jį, jei plebėjai ir dalyvaudavo kovose, tai tat buvo daroma ne legijonų vardu. Padaręs iš jų savininkus ir piliečius, Servijus galėjo iš jų daryti ir legijonininkus. Nuo to laiko kariuomenę sudarydavo ne vieni kūrijų žmonės, bet ir visi laisvieji asmenys, visi, ką nors turį, dalyvaudavo kariuomenėje, ir tik vieni proletarai neturėjo pareigos dalyvauti kariuomenėje. Jau nebe patricijaus ar klijento vardas nuspręsdavo kareivio šarvų rūšį ir jo vietą kovos metu; kariuomenė buvo suskirstyta lygiai taip, kaip gyventojai, į klases pagal turtingumą. Pirmoji klasė turėjo pilną apginklavimą, dvi antrosios buvo ginkluotos mažų mažiausia skydu, kaska ir kalaviju ir sudarydavo tris pirmuosius legijono būrius. Ketvirtoji ir penktoji klasė buvo lengvai ginkluotos ir sudarydavo vėlėsų (lengvųjų pėstininkų) ir svaidytojų būrius.

Kiekviena klasė buvo dalijama į kuopas, pavadintas centūrijomis. Pirmoji, kaip pasakoja, susidėdavo iš 80-ų legijoninkų; kitos keturios kuopos turėdavo po dvidešimt ar trisdešimt legijoninkų. Raitininkai buvo atskira dalis; Servijus ir čia įvedė didelę naujovę. Nors lig tol raitininkų centūrijas sudarydavo vieni patricijai, Servijus tačiau priėmė tam tikrą skaičių plebėjų, parinktų iš turtingesniųjų, ir iš jų sudarė dvylika naujų raitininkų centūrijų.

Nebūtų buvę galima ko keisti kariuomenės sutvarkyme, nepalietus kartu ir politinio susitvarkymo. Plebėjai pajuto, kad jų vertė valstybėje kyla; jie turėjo ginklų, drausmę, vadus, kiekviena centūrija turėjo savo centūrijoną ir savo šventenybę — vėliavą.

Ta kariškoji organizacija buvo nuolatinė; taikos būklė jos nelietė. Tiesa, grįžę iš žygio kariai palikdavo savo dalis, kuriose dalyvavo kovose, nes įstatymas draudė kariams įeiti į miestą kariuomenės eilėmis. Paskui, davus ženklą, piliečiai atvykdavo į Marso lauką, tenai surasdavo savo centūriją, savo centūrijoną ir savo vėliavą. Praslinkus dvidešimt penke-

riems metams nuo Servijaus Tulijano mirties, buvo sumanyta sušaukti kariuomenė ne karo žygio tikslams. Susirinkus kariuomenei, paėmus kiekvienam savo vietą ir kiekvienos centūrijos priešakyje atsistojus centūrijonui ir turint priešakyje vėliavą, magistratas kalbėjo, tarėsi, davė balsuoti. Iš pradžių balsavo šešios centūrijos ir dvylika plebėjų raitininkų centūrijų, paskui pirmosios klasės pėstininkų centūrijos ir dar paskiau — visos kitos.

Tokiu būdu, trumpu laiku buvo sudarytas centūrijų dalyvių susirinkimas, kuriame kiekvienas karys turėjo balso teisę, ir beveik jokio skirtumo nebuvo tarp patricijaus ir plebėjo.

Visos tos reformos savotiškai pakeitė romėnų miesto veidą. patricijai liko beturį savo paveldimuosius kultus, savo kūrijas ir savo senatą. Plebėjai tuo tarpu įprato būti nepriklausomi, įgijo turtų, gavo ginklų ir tikybą. Plebsas nesimaišė su patricijais, bet augo šalia jų.

Tiesa, patricijatas atkeršijo. Jis pradėjo kerštą, Servijų nužudydamas; vėliau jis išvarė Tarkvinijų. Nugalėjęs karalius, jis tuo pačiu nugalėjo ir plebsą. Patricijai darė pastangų atimti visas karalių plebėjams duotąsias lengvatas. Pirmu jų veiksmu buvo atimti iš plebėjų gautoji iš Servijaus Tulijaus žemė. Reikia pažymėti, kad vienui vienas jų elgesio akstinas buvo, kad jie plebėjai.

Patricijai atgaivino senąjį pradą, kuris reikalavo, kad paveldimoji tikyba pati viena nustatinėtų nuosavybės teises ir kad nebūtų leista neturinčiam tikybos ir pirmtakūnų žmogui reikšti bet kurių teisių į žemę.

Servijaus išleistieji įstatymai iš plebso buvo atimti. Klasių sistema ir susirinkimai centūrijomis nebuvo panaikinti pirmiausia dėl to, kad karo būklė neleido ardyti kariuomenės; be to, dar ir dėl to, kad sakytieji susirinkimai pajėgta apstatyti tokiomis taisyklėmis, kurios užtikrino patricijams laimėjimą rinkimuose. Atimti iš plebėjų piliečio vardo patricijams nebuvo drąsos; jiems buvo palikta teisė dalyvauti piliečių surašyme. Visai aišku tik tai, kad patricijai, leidę plebsui likti miesto sąstate, nesidalijo su juo nei politinėmis teisėmis, nei tikyba, nei įstatymais. Iš vardo plebėjas liko miesto piliečiu, bet iš tikrųjų piliečio teisės iš jo buvo atimtos.

Nekaltinkime patricijų daugiau, kaip rodo protas, ir nemanykime, kad jie tvirtai buvo pasiryžę varžyti ir naikinti plebsą.

Patricijus, būdamas išėjęs iš pašvęstos šeimos ir jausdamasis kulto paveldėtoju, protu negalėjo apimti kitokios socijalinės santvarkos, kaip tik tokią, kuriai taisykles buvo sudariusi tikyba. Patricijų akimis žiūrint, elementas sudaryti betkurią visuomenę yra gensas kartu su savo kultu, savo paveldimuoju vadu ir savo klijentija. Miestas jiems negalėjo būti kas kita, kaip gensų vadų susivienijimas. Jiems neateidavo nė mintis į galvą, kad galima turėti kitokia politinė santvarka — ne tokia, kuri remiasi kultu, kitoki magistratai — ne toki, kurie atlieka viešuosius aukojimus, kitoki įstatymai — ne toki, kurių dėsnius nustatė tikyba.

Nereikėtų ir plebėjams prikišti, kad jie taip pat turėjo tikybą, tiesa, nuo labai neseniai, ir kad jie aukodavę kryžkelių larams. Į tą priekaištą jie atsakytų, kad jų kultas neturėjęs svarbiųjų tikybos žymių, nes nebuvęs paveldimas, kad jų židiniai nebuvę senos ugnys, o dievai larai nebuvę kilę iš tikrų pirmtakūnų. Jie pastebėtų, kad plebėjai neturėję teisės elgtis taip, kad, susidarydami kultą, jie būtų sulaužę visus gautus iš kulto pradus ir paneigę svarbų paveldėjimo pradą ir kad, galiausiai, tikybą, kurią jie savinosi, btūų griežtai priešinga tikrajai tikybai.

Patricijai atkakliai laikėsi savo nusistatymo, kad tiktai viena paveldimoji tikyba turinti valdyti žmones; iš to seka, kad jie neprileisdavo minties, kad plebėjai gali valdyti. Jiems neįmanoma buvo suprasti, kad socijalinė valdžia galėtų būti išplėsta tarp to sluoksnio žmonių. Šventi įstatymai negalėjo būti jiems taikomi; teisingumas — tai tokia šventovė, į kurią įžengti jiems buvo uždrausta. Karaliai buvo buvę pasišovę vadovauti plebsui; jie tai darė tam tikrais sumetimais, nieko bendro neturinčiais su senovės tikyba, bet iš reikalo arba apsiskaičiavimo.

Per karalius išvariusią revoliuciją tikyba atgavo savo galingumą; taip atsitiko, kad plebėjų sluoksnis jėga buvo atblokštas už sienos, už kurios nebegaliojo socijaliniai įstatymai.

Patricijai tada susidarė valdžią savais pradais ir visai nemanė daryti valdžios, skirtos plebėjams. Jiems nepakako drąsos plebėjams išvaryti iš Romos, bet jie ir nerado reikalo sudaryti iš jų tvarkingos visuomenės. Dėl to pačioje Romoje randame tūkstančius tokių šeimų, kurios neturėjo nei tvirtų įstatymų, nei socijalinės santvarkos, nei magistratūrų. Miestas,

populus, reiškiąs patricijų visuomenę kartu su dar jiems ištikimais klijentais, vešėjo — tapo galingas, susitvarkęs, didingas. Apie jį gyveno plebėjų minia, bet ji nebuvo liaudis ir nesudarė vieningo kūno. Patricijų miestų vadai — konsulai — palaikydavo viršinę tvarką to pažeminto gaivalo tarpe. Plebėjai klausė: silpni, aplamai neturtingi, jie nusilenkė prieš sukauptą patricijų jėgą.

Romos ateitis priklausė nuo to, kaip bus išspręsta problema, kokiu būdu plebsas taps tvarkinga visuomene?

Patricijatas, žiaurių savo tikybos pradų vedamas, nematė kito būdo šiai problemai spręsti, kaip įsileisti plebsą klijentijos pavidalu į šventas gensų eiles.

Manoma, kad mėginimų šiąja kryptimi buvo daryta. Skolų klausimas, kuriuo tiek buvo domėtasi Romoje, gali paaiškėti tiktai tada, kai į jį žiūrima sąryšyje su svarbesniais klijentijos ir vergų klausimais. Romos plebsas, atėmus iš jo žemes, nebeturėjo iš ko gyventi. Patricijai apskaičiavo, kad išmetus didesnę ar mažesnę pinigų sumą, jie bus įkliudyti į jų žabangas. Plebėjų tarpo žmogus pasiskolijo. Skolydamas jis reiškė palankumo skolytojui, susirišdavo su juo tam tikru veiksmu, kurį romėnai vadindavo *nexum.* Tai buvo savo rūšies parsidavimas, kuris būdavo atliekamas per *aes et libram,* t. y. su tokiomis iškilmingomis apeigomis, kurių paprastai būdavo pasigaunama, perleidžiant betkuriam asmeniui nuosavybės teises į betkurį daiktą. Tiesa, plebėjas čia apsidrausdavo nuo pavergimo; tam tikra sutartimi, paremta pasitikėjimu, jis išsiderėdvo, kad išlaikys laisvo žmogaus padėtį ligi skolos grąžinimo dienos ir kad tąją dieną, grąžinęs skolą, jis bus vėl visiškai laisvas. Tačiau, mokėjimo dieną skolos nepamokėjęs, plebėjas prarasdavo sutartas savo lengvatas. Tapęs *addictus,* jis patekdavo į skolytojo žinią, kuris jį parsivesdavo į savo namus ir paversdavo savo tarnu. Šitai darydamas, patricijus nesijautė darąs pažeminantį darbą; visuomenės susitvarkymo idealu laikydamas genso santvarką, jis neįsivaizdavo teisėtesnio ir žmoniškesnio darbo, kaip įtraukti į genso skaičių daugiau žmonių, visai nė nekreipdamas dėmesio, kokiu būdu tai bus padaryta. Jei šis patricijų sumanymas būtų nusisekęs, tai plebsas trumpu laiku būtų išnykęs, ir romėnų valstybė būtų buvusi tiktai susivienijimas patricinių gensų, tarp kurių būtų likusi išsklaidyta klijentų minia.

Tokią klijentiją plebėjas laikė grandinėmis jam sukaustyti ir bjaurėjosi ją. Jis stengėsi atsilaikyti prieš patricijų, kuris, panaudodamas paskolą, norėjo jį nusmukinti. Klijentiją jis laikė lygia vergijai. Patricijaus namai, žiūrint jo akimis, buvo kalėjimas *(ergastulum)*. Nekartą plebėjas, patekęs į patricijaus rankas, maldavo pagalbos iš panašių į save ir kurstė plebsą sukilti, šaukdamas, kad jis yra laisvas žmogus, ir tam pateisinti rodė žaizdas, gautas mūšiuose beginant Romą. Patricijų apskaičiavimai tiktai erzino plebsą. Jis matė sudaromąjį pavojų; jis visa siela geidė išeiti iš nepastovios būklės, į kurią jį įstūmė karališkosios valdžios nuvertimas. Jis norėjo turėti teisių ir naudotis įstatymais. Tačiau iš to neseka, kad tie žmonės iš pat pradžių būtų pageidavę būti patricinių įstatymų ir teisių dalininkais. Gali būti, kad ir jie, kaip patys patricijai, manė, kad neturėtų būti nieko bendro tarp tųdviejų sluoksnių. Niekas negalvojo apie pilietinę ir politinę lygybę. Pirmaisiais laikais nei plebėjo, nei patricijaus galvoje nekildavo mintis, kad plebsas, būdamas lygus su patricijatu, galės pakilti. Todėl, nepríleisdami minties reikalauti teisių ir įstatymų lygybės, tie žmonės iš pradžių, rodos, bevelijo siekti visiško atsiskyrimo. Romoje jie nerasdavo vaistų savo vargams; jiems atrodė, kad tinkamiausias būdas ištrūkti iš juos ištikusio pažeminimo — tai pasitraukti iš Romos. Senovės istorikui, matyti, patiko ši mintis, ir jis pabrėžė šiuos plebėjų žodžius: „Kadangi patricijai nori vieni valdyti miestą, tai tesidžiaugie juo, kiek tinkami. Mums Roma nieko nereiškia. Mes joje neturime nei židinių, nei aukojimų; ji ir ne mūsų tėvynė. Mes prigrįžtame svetimą miestą; jokia paveldimoji tikyba mūsų neriša su šia vieta. Betkuris kraštas mums yra geras; ten, kur mes rasime laisvę, ten bus mūsų tėvynė.“ Ir jie iškeliavo ir apsistojo šventajame kalne už *ager romanus* sienos.

Taip dalykams susidėjus, senato nuomonės pasidalijo. Karštesnieji patricijai apsimetė, kad dėl plebso iš Romos išsikėlimo jiems nei šilta, nei šalta. Nuo to laiko Romoje gyvensią vieni patricijai drauge su likusiais jiems ištikimais klijentais. Roma atsisakysianti svajoti apie būsmąjį savo didingumą, bet užtat patricijatas ten liks viešpačiu. Nebenorėtųsi rūpintis daugiau tuo plebsu, kuriam paprastos valdymo taisyklės nebegalėjo tikti ir kuris darė miestui sunkenybių. Gali būti, jis reikėjo iš-

varyti, kaip išvaryti karaliai, bet, kadangi jis pats nusprendė pasitraukti, reikėtų leisti jam savo sumanymą įvykdyti ir nusiraminti. Tačiau kiti, kurie buvo mažiau ištikimi seniesiems pradams ir kuriems labiau rūpėjo būsimasis Romos didingumas, plebso išsikėlimu buvo labai susirūpinę. Roma netektų pusės savo kareivių. Kas atsitiktų, gyvenant lotynų, sabiniečių ir etruskų apsiaustiems — visi juk priešai? Plebsas turįs ir gerų privalumų; kaip nemokėta paveikti, kad jis tarnautų miesto reikalams! Todėl senatoriai norėjo, kad, padarius kaikurių nusileidimų, kurių pasėkų, gali būti, jie ir nenumatė, būtų grąžinti į miestą tie tūkstančiai žmonių, kurie sudarydavo legijonų jėgą.

Plebsas, kelis mėnesius atskirai pagyvenęs, savo keliu susiprato negalėsiąs pasilikti gyventi Šventajame kalne. Jis gerai apsirūpino visu tuo, kas reikalinga gyvybei palaikyti, bet jam stigo to, kas sudaro tvarkingą visuomenės pažymį. Plebsas negalėjo tenai įkurti miesto, nes neturėjo kunigo, kuris mokėtų atlikti tikybines įkūrimo apeigas. Jis negalėjo įvesti magistrato, nes neturėjo įrengto pagal taisykles pritanėjo, kuriame magistratas turėtų galimybę atnašauti. Jis negalėjo rasti pagrindo socijaliniams įstatymams, nes įstatymai, kuriuos išmanė tų laikų žmogus, buvo išsiskleidę (išsivystę) iš patricijų tikybos. Trumpai sakant, jis neturėjo savyje miestui įkurti reikalingų elementų. Plebsas pamatė, kad, įgijęs didesnį nepriklausomumą, jis netapo laimingesnis, kad jis nesudarė tvirtesnės visuomenės, kokia buvo Romoje, ir kad tuo būdu problema, kuri išspręsti jam taip labai rūpėjo, liko neišspręsta. Nieko nepadėjo pasišalinimas iš Romos, nes ne pasišalinime į Šventąjį kalną reikėjo ieškoti pageidaujamų įstatymų ir teisių.

Taip dalykams susidėjus, atsitiko taip, kad ir plebsas, ir patricijatas, kad, ir neturėdami tarp savęs nieko bendro, negalėjo vienas be kito gyventi. Jie pradėjo vesti derybas ir sudarė alijanso sutartį. Tas susitarimas, rodosi, buvo taip sudarytas, kaip daro sutartis dvi skirtingos tautos, baigusios karą; ir tikrai, plebsas ir patricijatas nebuvo nei toji pati tauta, nei toji pati valstybė. Šia sutartimi patricijatas nesutiko, kad plebsas sudarytų tikybinio ir politinio miesto dalį, jis, rodosi, to ir reikalauti nereikalavo. Buvo tiktai sutikta, kad plebsas, suspiestas į vieną beveik tvarkingą visuomenę, turės vadus iš savo tarpo.

Tai iš čia prasideda plebso tribūnatas — visai nauja institucija, nieko panašaus neturinti į tą, kas buvo prieš tai. Tribūnų galingumas buvo ne tokios rūšies, kurios buvo magistratų valdžia; pirmųjų galia nebuvo gauta iš miesto kulto. Tribūnas neatlikdavo jokių tikybinių pareigų, jis būdavo renkamas nesinaudojant būrimais; jis neturėjo nei karališkosios *(curulis)* kėdės, nei purpurinių drabužių; nedėvėjo medžių lapų vainiko ir neturėjo jokio tokio ženklo, kuris visuose senovės miestuose skatindavo žmones pagerbti tėvus — magistratus. Jo ir nelaikydavo tikruoju romėnų magistratu. Kokie tat buvo jo valdžios pradai ir esmė? Čia pravartu atidėti į šalį dabartiniai nusiteikimai ir dabartiniai papročiai ir persiimti, kiek tai yra galima, tikybiniais senolių įsitikinimais. Ligi tol valdžią žmonės suprato tiktai kaip priedą prie kunigiškumo. Panorėjus įvesti valdžią, kuri nebūtų surišta su kultu, ir turėti vadus, kurie nebūtų kunigai, jiems buvo reikalo sugalvoti ypatingų vingių. Šitam tikslui dieną, kurią buvo įvedami į valdžią pirmieji tribūnai, buvo atliktos ypatingo pobūdžio apeigos. Istorikai jų neaprašė; jie tiktai sako, kad tos apeigos turėjo tikslą tuosius pirmuosius tribūnus padaryti *sacrosancti.* Neimkim šio posakio vaizdinga ir tamsia prasme. Žodis *sacrosanctus* tikybinėje senolių kalboje reiškė ką nors labai tiksliai apibūdinto. Jį vartodavo tuomet, kai norėdavo apibūdinti dievams skirtus daiktus, kurių todėl žmogus ir negalėdavo liesti. Ne tribūno pareiga būdavo laikoma garbinga ir šventa; garbingu ir šventu tapdavo jo asmuo, pats tribūno kūnas būdavo lyg ir patekęs į tokį santykį su dievais, kad jis jau nebebuvo paprastas daiktas, bet šventas. Iš to seka, kad jokis žmogus negalėdavo jo įžeisti, nenusikaltęs švento daikto išniekinimu ir nesuteršęs savęs nusidėjimu, ἄγει ἔνοχος εἶναι.

Plutarchas pasakoja iš tos srities savotišką paprotį: rodosi, kad tikybos taisyklės reikalaudavo, viešai sutikus tribūną, apvalyti save tokiu būdu, lyg kūnas būtų buvęs per tą susitikimą suterštas. Paprotys, į kurį kaikurie dievotieji asmenys atsižiūrėdavo dar ir Plutarcho laikais, duoda galimumo suprasti, kaip žiūrėta į tribūnatą prieš penkis šimtus metų. Tas šventumo *(sacrosanctus)* pobūdis buvo susijęs su tribūno kūnu visą laiką, kurį jis eina pareigas; skiriant įpėdinį, jis perduodavo jam tą pobūdį lygiai taip pat, kaip konsulas, skirdamas kitus konsulus, suteikdavo jiems būrimo *(auspicia)* teises ir teises

atlikti šventąsias apeigas. Keturi šimtai keturiasdešimt devintaisiais metais, potam, kai tribūnato nebuvo buvę dešimt metų, reikėjo, prieš pradedant naujiems tribūnams eiti pareigas, atnaujinti tokios pat tikybinės apeigos, kokios anais laikais buvo atliekamos Šventajame kalne.

Nežinodmi visai tiksliai prosenių nuotaikos, negalėtumėm pasakyti, ar ir patys patricijai pripažindavo šventą tribūno asmens pobūdį, ar, priešingai, jie jį laikė prakeikimo ir pasibjaurėjimo dalyku. Antrasis prileidimas labai artimas tikrenybei, ypač iš pradžių. Tikra yra viena, kad tribūnas buvo visiškai neliečiamas, ir patricijaus ranka negalėjo būti pakelta prieš jį, nepadarius sunkesnės nedorybės.

Įstatymas patvirtino ir užtikrino jo neliečiamybę: jis skelbė, kad „niekas negali nei prievartos pavartoti prieš tribūną, nei jo užgauti, nei jo užmušti". Jis priduria, kad „tas, kuris leistų sau pavartoti vieną šių veiksmų prieš tribūną, bus nedorėlis, kad jo turtas bus konfiskuotas Cereros šventovės naudai ir kad jis gali būti užmuštas, nebaudžiant užmušėjo".

Tas įstatymas baigiasi žodžiais, kurių neaiškumas padėjo tribūnatui ateityje plačiai išaugti, būtent: „nei magistratas, nei pašalinis asmuo, susitikęs tribūną, neturi teisės ką nors dirbti". Visi piliečiai kalbėdavo priesaiką „dėl šventųjų daiktų", kuria jie pasižadėdavo visados saugoti tą savotišką įstatymą; kartu kiekvienas kalbėdavo formulę, šaukdamas dievų rūstybę, jei sulaužysiąs įstatymą; ją baigdavo posakiu, kad kiekvienas nusikaltęs pasikėsinimu prieš tribūną, „tebūnie suterštas didžiausiu nusidėjimu".

Neliečiamybės privilegija ėjo taip toli, kad tribūno kūnas galėdavo veikti tiesiog. Sakysime, plebėjas konsulo yra nuskriaustas ir pasmerktas kalėti arba skolytojas jį pavergia; atėjęs ir atsistojęs tarp jų *(intercessio)*, tribūnas sulaikydavo patricijaus ranką. „Kas drįstų ką nors dirbti, sutikęs tribūną, arba elgtųsi taip, kad būtų jo paliestas"? Tribūnas tačiau tą ypatingą galią teturėjo tiktai tenai, kur jis pats buvo. Toli nuo jo galima buvo plebėjai skriausti. Jis negalėjo turėti įtakos tam, ko nesiekė jo ranka, ko nematė jo akys ir kur negirdėjo jo kalbos balso.

Patricijai nebuvo davę plebėjams teisių; jie tik sutiko, kad kaikurie plebėjai būtų neliečiami. Vis dėlto ir to pakako, kad

plebėjas turėtų visais atsitikimais saugumą. Tribūnas buvo savo rūšies gyvas aukuras, turįs teisę užtarti.

Tribūnai savaime tapo plebso vadais ir įgavo teisę teisti. Tiesa, jie neturėjo teisės šaukti pas save ir plebėjo, bet jie turėjo jį sugauti. Patekęs į jo rankas žmogus turėjo pasiduoti. Pakakdavo būti toje vietoje, kur jo balsas girdėti; jo įsakymams niekas negalėjo pasipriešinti ir turėjo pasiduoti jo žiniai ir patricijus, ir konsulas.

Pirmaisiais laikais tribūnas neturėjo jokios politinės valdžios. Nebūdamas magistratu, jis negalėjo sukviesti nei kūrijų, nei centūrijų. Jis negalėjo daryti senate jokių pasiūlymų; iš pradžių ir minties neprileisdavo, kad jis gali ten pasirodyti. Jis nieko bendro neturėjo su tikruoju miestu, t. y. su patricijų miestu, kuriame jokių teisių jam nepripažino. Jis buvo ne tautos, bet plebso tribūnas.

Todėl Romoje buvo, kaip buvo ir praeityje, dvi visuomenės, miesto visuomenė ir plebsas: viena gerai sutvarkyta, turinti įstatymus, magistratus ir senatą; kita — palikta, kaip minia, be teisių ir be įstatymų, bet turinti neliečiamus ją globojančius ir ją teisiančius tribūnus.

Kiek paskiau jau pastebime, kad tribūnai įsidrąsino ir leido sau elgtis labai laisvai. Niekas tribūnams nebuvo suteikęs teisės šaukti plebsą; jie jį šaukė. Niekas jiems nebuvo davęs teisės teisti patricijus; iš tikrųjų gi jie juos teisė ir baudė. Visa tai buvo jų neliečiamybės išdava, o toji neliečiamybė buvo suplakta su šventu *(sacrosanctus)* tribūno asmeniu. Kiekviena jėga turėjo prieš jį nusilenkti. Patricijatas nusiginklavo dar tuomet, kai jis su iškilmingomis apeigomis paskelbė, kad tribūna įžeidęs asmuo bus laikomas nusikaltėliu. Įstatymas sakė: *„Nieko nedaryk prieš tribūno valią!"*. Todėl, jei tribūnas šaukdavo plebsą, plebsas susirinkdavo, ir niekas negalėdavo to susirinkimo uždaryti, nes tribūnas, jame dalyvaudamas, jį apsaugodavo nuo patricijų smūgių ir įstatymų reikalavimų. Jei tribūnas įeidavo į senatą, niekas negalėdavo priversti jo išeiti. Jei jis sulaikė konsulą, tai niekas negalėjo suteikti jam laisvės. Niekas nesipriešindavo tribūno išsišokimams. Prieš tribūną buvo visi bejėgiai, nebent išskyrus kitą tribūną.

Vos tik plebsas gavo, taip sakant, vadus, jis ilgai nelaukė, nedaręs susirinkimų ir nesvarstęs išsivadavimo klausimo. Tie susirinkimai jokiu atveju nebuvo panašūs į miesto patricijų su-

sirinkimus. Susirinkimuose plebsas būdavo suskirstomas į tribas; kiekvieno asmens vietą susirinkime nustatydavo ne tikyba, ne turtingumas, bet gyvenamoji vieta. Susirinkimas būdavo pradedamas ne aukojimais; tikyba tenai nepasireikšdavo. Tenai nežinota būrimų; nei augūro, nei vyriausiojo kunigo balsas negalėdavo dalyvių priversti pasiskirstyti nuomonėmis. Ir tikrai, tai buvo plebso susirinkimai, nes juose nepasireikšdavo nei senovės taisyklės, nei patricijų tikyba.

Tiesa, iš pradžių tie susirinkimai nesvarstė bendrųjų miesto reikalų; juose nebuvo skiriami magistratai ir leidžiami įstatymai. Juose būdavo svarstomi *tiktai plebso reikalai,* renkami tiktai plebėjų vadai ir atliekami tiktai plebiscitai. Romoje ilgai buvo dvejopa dekretų leidimo eilė — *senatus consultus* patricijams ir *plebiscitai* plebėjams. Plebsas neklausydavo *senatus consultus* dekretų, o patricijai — plebiscitų. Romoje buvo lyg dvi skirtingos tautos.

Tos dvi tautos, dažnai susieidamos ir vienuose mūruose gyvendamos, vis dėlto bendro nieko neturėjo. Nei plebėjas negalėdavo būti miesto konsulu, nei patricijus — plebso tribūnu. Nei plebėjas neįeidavo į kūrijomis suskirstytą susirinkimą, nei patricijus neįeidavo į susirinkimą, kurio dalyviai suskirstyti į tribas.

Buvo dvi tautos, viena antros nesuprantančios, nes neturinčios, jei taip galima sakyti, minčių bendrumo. Jei patricijus kalbėdavo tikybos ir įstatymų vardu, tai plebėjas sakydavo nežinąs nei paveldimosios tikybos, nei iš jos kilusių įstatymų. Jei patricijus pasiremdavo šventu papročiu, tai plebėjas atsiremdavo įgimtos teisės vardu. Jie nesigailėjo vieni antriems neteisingumo priekaištų; kiekvienas neapsirikdavo, eidamas savais pradais, bet klysdavo eidamas savo priešininko pradais ir tikybiniais įsitikinimais. Kūrijų susirinkimai ir patrų sueigos plebėjui buvo nekenčiamomis privilegijomis. Tribų susirinkimus patricijus vaizdavos kaip tikybos smerkiamus pasitarimus. Konsulatas plebėjui buvo neteisėta ir tironiška valdžia; *tribūnatas patricijui buvo kažkas nedora, nenormalu* ir priešinga visiems pradams; patricijus negalėdavo įsivaizduoti tokios rūšies vado, kuris nebūtų kunigu ir kuris buvo rinktas nesiteiravus būrimų (auspicijų). Tribūnatas ardė šventą miesto santvarką; jis buvo panašus į atskalą tikyboje; viešasis kultas per jį buvo niekinamas. „Dievai", sakydavo vienas patricijus, „bus mums priešingi, nes mes pas save laikome tokią žaizdą, ku-

ri *mus graužia ir plečia sugedimą į visą socijalinį kūną"*. Romos istorija ištisą šimtmetį buvo gausi tais nesusipratimais tarp dviejų tautų, kurios, rodos, ir viena kalba kalbėjo, bet buvo viena antrai svetimos. Patricijatas tvirtai buvo nusistatęs laikyti plebsą toli nuo politinio kūno; plebsas sudarė savas institucijas. Romos gyventojų dvilypumas kas diena darėsi ryškesnis.

Tačiau buvo ir kažkas tokio, kas tiedvi tauti jungė. Jiedvi jungė karas. Patricijatas bijojo netekti karių. Jis leido plebėjams vadintis piliečiais, nors tai jis darė, tiktai norėdamas įtraukti plebėjus į legijonus.

Vis dėlto daug buvo kreipta dėmesio į tai, kad nebūtų išplėsta už Romos sienų tribūnų neliečiamybė; tam tikslui buvo nustatyta, kad tribūnas neturįs niekados išeiti iš miesto. Kariuomenėje plebsas nebebuvo pavergtas; tenai nebebuvo valdžios dvilypumo. Priešo akyvaizdoje Roma tapdavo vieninga.

Paskiau, išvarius karalius, buvo įsigalėjęs paprotys daryti kariuomenės sueigas ir tartis su ja viešaisiais reikalais arba apie magistratų rinkimus; tai buvo maišyti susirinkimai, kuriuose plebsas dalyvaudavo kartu su patricijais. Iš istorijos gerai žinome, kad sueigos centūrijomis įgavo vis didesnę reikšmę ir nejučiomis tapo susirinkimais, pavadintais didžiosiomis komicijomis. Ir tikrai, kilus nesusipratimams tarp susirinkimų ***kūrijomis*** ir susirinkimų ***tribomis,*** rados aišku, kad susirinkimai centūrijomis bus toji neitralinė vieta, kurioje bendriems reikalams bus duodama p i r m e n y b ė.

Plebėjas ne visados buvo neturtėliu. Dažnai jis priklausė šeimai, kilusiai iš kito miesto, kuriame ji buvo turtinga ir įtakinga ir kurią karas buvo perkėlęs į Romą, neatimdamas turto ir paprastai su turtu susijusios savigarbos jausmo. Kartais plebėjas ir iš savo darbo praturtėdavo, ypač taip būdavo karalių laikais. Kada Servijus padalijo gyventojus į sluoksnius pagal jų turtingumą, tai kaikurie plebėjai pateko į pirmąjį sluoksnį. Patricijatas nebedrįso ar nebegalėjo panaikinti to gyventojų suskirstymo klasėmis. To dėliai netrūko ir tokių plebėjų, kurie kariavo greta patricijų pirmose legijonų kuopose ir kurie balsuodavo drauge su jais pirmosiose centūrijose. Tasai turtingas, išdidus ir kartu atsargus sluoksnis, kuriam sumišimai negalėjo patikti, kuris turėjo jais bjaurėtis, kuris daug būtų netekęs, jei Roma būtų sumenkėjusi, ir kuris daug būtų pelnęs, jei ji būtų

kilusi, ir buvo įgimtu tarpininku tarp tų dviejų priešingų visuomenės dalių.

Rodosi, kad tokio laiko nebuvo, kada plebsas nebūtų jautęs pasibjaurėjimo, matydamas pasireiškusį jų tarpe skirtumą pagal turtą.

Praėjus trims dešimtims metų nuo tribūnato įsisteigimo, tribūnų skaičius buvo padidintas ligi dešimties, taigi jų buvo po du kiekvienai iš penkių klasių. Servijaus nustatytą padalijimą plebsas priėmė ir stengėsi jį išlaikyti. Ir neturtingoji dalis, neįskaityta į klases, nestatė jokių reikalavimų; ji pritarė geriau pasiturinčių lengvatoms ir nereikalavo, kad ir jai taip pat būtų išrinkti tribūnai.

Čia tenka pažymėti, kad patricijai mažai kreipė dėmesio į tai, kad turtingumas įgavo reikšmės, nes ir jie buvo turtingi. Patricijai buvo gudresni ir laimingesni už Atėnų eupatridus, kurie įpuolė į skurdą kaip tik tuo laiku, kada visuomenei vadovauti ėmė turtingieji. Patricijai niekados nesišalino nuo žemdirbystės, prekybos ir pramonės. Jie visados gyvai rūpinosi turto didinimu. Jų veiksmuose visados pasireikšdavo darbštumas, blaivumas ir praktiški apsiskaičiavimai. Be to, kiekvienas priešų nugalėjimas, kiekvienas nukariavimas didindavo jų valdomąjį žemės plotą. Per tai jie nelaikė dideliu blogumu, kad galingumas ėmė priklausyti turtingumui. Patricijų būdas ir jų įpročiai taip buvo susidarę, kad negalėjo nekęsti turtingojo, nors jis būtų ir plebėjas. Turtingas plebėjas susiartindavo su patricijais, gyvendavo drauge su jais; buvo susidarę daug bendrų reikalų ir draugiškų santykių. Nuolatos susiduriant, jiems tekdavo ir mintimis keistis. Plebėjas pamažu supažindino patricijų su plebso pageidavimais ir teisėmis. Patricijus galų gale davėsi įtikinamas; nejučiomis buvo atsiekta, kad patricijas nebetaip tvirtai buvo nusiteikęs ir mažiau pradėjo didžiuotis savo viršenybe; jis nustojo ir pasitikėti savo teise.

Tokiu būdu, aristokratija, pradėjusi abejoti dėl savo valdymo teisingumo, arba neteko drąsos to valdymo ginti, arba ji gynė blogai. Vos tik patricijaus lengvatos nustojo buvusios tikybos dalimi jam pačiam, galima buvo sakyti, kad patricijatas jau buvo pusiau nugalėtas.

Turtingasis sluoksnis plebsą, iš kurio jis buvo kilęs ir iš kurio dar nebuvo atsiskyręs, rodosi, kitaip veikė. Kadangi jam

rūpėjo išaukštinti Roma, tai jis pageidavo tųdviejų gyventojų dalių vieningumo. Tam sluoksniui nestigo ir išdidumo. Jis apsiskaičiavo, kad visiškas tųdviejų sluoksnių persiskyrimas sutrukdytų jo karjierą, prikaustydamas jį visiems laikams prie žemesniojo sluoksnio; susivienijimas gi atidarytų kelią, kurio galo nematyti. Todėl jis pasistengė daryti įtakos plebso nuotaikai ir pageidavimams kalbamąja kryptimi. Užuot žengus toliau į skirtingo luomo sudarymą, užuot dėjus pastangas ir gavus teisę susidaryti skirtingus įstatymus, kurių kitas luomas niekados nebūtų pripažnęs, užuot žingsnis po žingsnio dirbus kuriamąjį darbą savo plebiscituose, sudarant įstatymus ir išdirbant kodeksą, kuris niekados nebūtų įgavęs viešo pripažinimo, turtingoji plebso dalis įkvėpė plebsui karštą norą įeiti į patricijų miestą ir tapti patricijų įstatymų, jų instancijų ir tuo pačiu garbingųjų vietų dalyviais. Tokiu būdu plebso troškimai pakrypo į abiejų luomų susivienijimo pusę lygybės šūkiu.

Paėmus šią kryptį, plebsas pradėjo reikalauti kodekso. Romoje, kaip ir kituose miestuose, buvo įstatymai, kuriuos laikė nekeičiamais ir šventais; jie buvo rašyti ir jų raštus globojo kunigai. Bet tie įstatymai, sudarydami dalį tikybos, buvo taikomi tiktai tikybinio miesto nariams. Plebėjai neturėjo teisės jų žinoti ir, galima tikėti, dar labiau jie negalėjo į juos atsišaukti. Tie įstatymai buvo skirti kūrijoms, gensams, patricijams ir jų klijentams, bet ne kam kitam. Jie nepripažindavo nuosavybės teisės tam, kas neturėjo *sacra;* jie neteikdavo teisingumo tam, kas neturėjo patrono. Tas išimtinai tikybinis įstatymų pobūdis plebsui rūpėjo paneigti. Jis reikalavo ne tiktai to, kad įstatymai būtų rašyti ir viešai skelbiami, bet ir kad jie būtų tokios rūšies, kuri vienodai tiktų ir patricijui ir plebėjui.

Rodosi, kad tribūnai iš pat pradžių pareiškė norą, kad įstatymai būtų plebėjų redaguoti. Patricijai atsakė, kad tribūnai nežino, jog yra tiktai vienas įstatymas, nes kitaip būtų nesuprantamas toks pasakymas: „Visai negalima, sakė jis, kad plebėjai leistų įstatymus; jūs, kurie neturite būrimų ir kurie neatliekate tikybinių veiksmų, ką turite bendro su visais tais šventais daiktais, į kurių tarpą reikia priskirti ir įstatymai?!" Plebso reikalavimai patricijams atrodė todėl. nedori ir neišmintingi. Ir senieji metraščiai, kurių istoriją Titas Livijus ir Dijonizas tyrinėjo šiąja kryptimi, kalba apie baisius reiškinius, kaip antai: dangus buvęs kaip ugnyje, ore tarsi švyturiai skrajoję, li-

jęs kraujo lietus... Tikras stebuklas buvo, kad plebėjai įgavo pasiryžimo sudaryti įstatymus. Respublika, atsidūrusi tarp dviejų susiginčijusių luomų, kurių kiekvienas stebėjosi antrojo atkaklumu, aštuonerius metus buvo sunkioje padėtyje. Galiausiai tribūnas rado kompromisą — jis sakė: „Kadangi jūs nenorite, kad įstatymai būtų plebėjų rašyti, išrinkime įstatymų leidėjus iš abiejų luomų". Plebėjai manė, kad tuo jie daug nusileidžią; bet to buvo maža, atsižiūrint į tokius kietus patricijų tikybos pradus. Senatas atsakė, kad jis visiškai neprieštarauja prieš kodekso redagavimą, bet kad tą kodeksą gali redaguoti tiktai patricijai. Ginčas buvo baigtas, suradus būdą suderinti plebso reikalavimams su tikybos reikalavimais, kuriuos patricijatas dėjo pagrindu. Buvo nustatyta, kad įstatymų leidėjai bus vieni patricijai, bet kad kodeksas, prieš paskelbiamas ir prieš įgaliojamas, bus duotas viešai svarstyti ir bus, be viso kito, priimtas visų luomų.

Decemvyrų kodeksui svarstyti čia ir ne vieta. Svarbu tiktai pabrėžti, kad įstatymų leidėjų darbas, buvęs pirma išstatytas forume ir laisvai visų piliečių svarstytas, buvo paskui priimtas centūrijų komicijų, t. y. susirinkimų, kuriuose abu luomai buvo drauge. Čia jau buvo didelė naujovė. Nuo to laiko taikomas buvo visiems visų sluoksnių priimtas įstatymų kodeksas. Kiek galime patirti iš to, kas išliko iš šio kodekso, jame nebuvo nė vieno sakinio, kuris būtų pžymėjęs nelygybę tarp plebėjų ir patricijų, vis viena, ar tai nuosavybės, ar sutarties bei pasižadėjimų ir teisių naudojimo teismo bylos atžvilgiais. Nuo to laiko plebėjas stojo į tą patį tribunolą, kur ir patricijus, davė teismui skundus, kaip ir šis, buvo teisiamas tais pačiais įstatymais, kuriais buvo teisiamas patricijus. Iš tikrųjų, nebegalėjo įvykti radikalesnė revoliucija, kaip ta, kuri įvyko. Viskas Romoje persimainė — ir kasdieniai įpročiai, ir doros, ir savigarbos supratimas, ir teisės pradmuo.

Kadangi buvo likę dar sudaryti kaikurie įstatymai, tai buvo paskirti nauji decemvyrai, į kuriuos pateko ir trys plebėjai. Tokiu būdu, patricijams skelbus su tokiu įnirtimu, kad teisė rašyti įstatymus priklauso tik patricijų luomui, idėjų pažanga vis tik ėjo taip greitai, kad nė metams nepraėjus, jau buvo priimti į įstatymų leidėjus plebėjai.

Žmonių papročiai krypo į lygybę. Buvo atsistota ant tako, ant kurio stovėti vietoje negalima. Kilo reikalas sudaryti įsta-

tymas, kuris draustų vesti iš kito luomo: tai yra tikras įrodymas, kad tikybos ir papročių nebepakako tokioms vedyboms sulaikyti. Bet nespėta buvo to įstatymo sudaryti, kaip jis buvo paneigtas visuotinu atmetimu.

Kaikurie patricijai dar nebuvo liovęsi šauktis tikybos pagalbos: „mūsų kraujas pradeda terštis ir tuo žeminamas paveldimasis šeimos kultas; niekas nebežinos, iš kurio kraujo jis yra gimęs ir kuriems aukojimams jis priklausąs; tai bus visų Dievo ir žmogaus institucijų išgriovimas.“ Plebėjai visai nekreipė dėmesio į tuos argumentus, kurie jiems rodėsi tuščiu jausmingumu. Ginčytis apie tikybos dalykus su žmonėmis, tikybos neturinčius — tai leisti dykai laikas. Tribūnai patricijams į tai atsakydavo, teisingiau atsakymą pagrįsdami: „jei tiesa, kad jūsų tikyba taip išdidžiai kalba, tai kokia jums nauda iš to įstatymo? Jis jums visai netinka; panaikinkite jį, ir jūs būsite laisvi, kaip kad pirma buvote laisvi, kada neturėjote ryšių su plebėjų šeimomis.“ Įstatymas buvo panaikintas. Vedybų skaičius tarp abiejų luomų tuojau pakilo. Turtingieji plebėjai šiame dalyke buvo taip labai pageidaujami, kad vieni tiktai Liucinijai buvo susigiminiavę su trimis patricijų gensais — Fabijų, Kornelijų ir Manlijų. Galima buvo vieną laiką tvirtinti, kad tiktai įstatymas buvo kliūtimi, skyrusia du luomu. Nuo tol patricijų kraujas buvo sumaišytas su plebėjų krauju. Atsiekus lygybę privačiame gyvenime, didžiausias sunkumas buvo nugalėtas ir, rodos, buvo aišku, kad lygybė turi įsigyventi ir politikos srityje. Plebsas savęs klausdavo, kodėl konsulatas jam neprieinamas; jis nematė priežasčių, dėl kurių jis būtų jam visados nepasiekiamas.

Tačiau buvo vienas labai rimtas pateisinimas: konsulatas tai ne tik valdžia; tai kunigiškumas. Nepakanka, kad menamasis konsulas būtų plačiai išmokslintas, drąsus ir doras žmogus; reikia dar, kad jis būtų tinkamas viešojo kulto apeigoms atlikinėti. Reikia, kad apeigų tvarka būtų išlaikyta ir dievai būtų patenkinti. Bet tiktai vieni patricijai teturėjo savyje šventą pažymį, leidžiantį jiems kalbėti maldas ir kviesti dievus miesto globoti. Plebėjas neturėjo nieko bendro su kultu; todėl tikyba buvo priešinga, kad plebėjas būtų konsulu, *nefas plebeium consulem fieri.*

Galima numanyti, kaip labai patricijatas nustebo ir įširdo, kada plebėjai pirmą kartą pareiškė pageidavimą būti konsu-

lais. Rodėsi, kad tikybai atėjęs pavojus. Daug vargo teko padėti, kol plebsui tai buvo išaiškinta; jam buvo pasakyta, kokią svarbą turi miestui tikyba, kad ji yra pati įkūrusi miestą, kad visuose viešuose veiksmuose jai priklauso pirmoji vieta, kad jai tepriklauso vadovauti pasitarimų susirinkimuose, kad ji teduoda magistratus respublikai. Be to, buvo pabrėžta, kad senovės taisyklėmis *(more maiorum)* tikyba yra patricijų tėvynėje, kad tikybos apeigas gali žinoti ir jas atlikti tiktai jie vieni ir kad, galiausiai, dievams nepriimtini plebėjų aukojimai. Siūlant rinkti į konsulus plebėją, paneigiama miesto tikyba; kultas nuo to laiko būtų suterštas, ir miestas nebebūtų santaikoje su savo dievais.

Patricijatas pavartojo visą savo įtaką ir visus savo gabumus plebėjams nukreipti nuo magistratūrų. Jis gynė kartu ir savo tikybą, ir savo galingumą. Pamatęs, kad konsulatą gali gauti plebėjas, jis pasiskubino atskirti nuo jo pareigų tikybinius veiksmus, kurių pirmoje vietoje buvo piliečių šlakstymas (liustracija). Tuo būdu atsirado cenzoriai. Vieną laiką, kada, rodėsi, būsią labai sunku beatsispirti plebėjų reikalavimams, patricijatas pakeitė konsulatą kariškuoju tribūnatu. Plebsas vis dėlto parodėl daug kantrybės; jis laukė šešesdiašemt penkeris metus, kol jo troškimas įvyko. Iš to aišku, kad plebsas siekė aukštų magistratūrų ne tokiu karštumu, kokiu jis kovojo už tribūnatą ir kodeksą.

Tačiau, jei plebsas pakankamai šaltai laikėsi, tai plebėjiškoji didžiūnija, kupina dvasios išdidumo, nekantravo. Štai šios epochos legenda: „Vienas žymiausiųjų patricijų, Fabijus Ambustas, turėjo dvi dukteri, kurių viena ištekėjo už patricijaus, tapusio paskui kariškuoju tribūnu, o antroji — už Licinijaus Stolono, labai įtakingo vyro, kurs betgi buvo plebėjas. Ši pastaroji viešėjo pas savo seserį tuo metu, kuriuo liktoriai, atlydėję kariškąjį tribūną į namus, pabeldė į duris savo rykštėmis. Nežinodama to papročio, ji išsigando. Iš juokavimų ir pašiepiamų sesers klausimų ji suprato, kaip labai ją pažemino ištekėjimas už plebėjo, atvedusio ją į namus, kuriems nelemta būti kada nors garbingų ir aukštai iškilusių asmenų būstine. Tėvas atspėjo jos nusiminimo priežastį, ją suramino ir pažadėjo, kad ateis laikas, kada ji savo namuose pamatys tai, ką tik-ką matė sesers namuose. Jis susitarė su jos šešiuru, ir abu dirbo ta pačia kryptimi.“ Ši legenda, kurioje yra ir vai-

kiškų ir neįtikimų smulkmenų, nušviečia mums du dalyku: vieną, kad plebėjiškoji aristokratija, turėdama ryšių su patricijais, tapo, kaip ir jie, išdidi ir siekė tos garbės; kitą, kad buvo ir tokių patricijų, kurie su jais tampriausiai surištą naująją aristokratiją drąsino ir ugdė jos išdidumą.

Rodosi, kad Licinijus ir Sekstijus, tokie vienas antram artimi, nė manyti nemanė, kad plebsas taip labai stengsis, norėdamas gauti teisę būti konsulais. Ir tikrai, Licinijus laikė savo pareiga pasiūlyti iš karto tris įstatymus. Vienas įstatymas mažino skolas, antras davė žemės liaudžiai, o trečias siūlė nustatyti, kad vienas konsulas būtinai būtų renkamas iš plebso. Aišku, kad pirmieji du buvo skirti plebso palankumui pakreipti trečiojo naudai. Vieną laiką plebsas buvo labai tiksliai atspėjęs dalyko padėtį: iš Licinijaus pasiūlymų jis priėmė tuos, kurie ėjo jo naudai, būtent: skolų sumažinimą ir žemių išdalinimą, o atidėjo konsulatą. Čia Licinijus atsakė, kad tie trys įstatymai neišskiriami ir kad reikia arba visi trys priimti, arba visi atmesti. Romėnų konstitucija šitaip elgtis leido. Aišku, kad plebsas bevelijo visus tris priimti, negu visų trijų neturėti.

Tačiau to buvo permaža; tame laikotarpyje dar reikėjo, kad senatas sušauktų didžiąsias komicijas, kurios patvirtintų dekretą. Senatas dešimtį metų priešinosi. Baigiantis tai dešimčiai metų, buvo atsitikimas, kurio betgi Titas Livijus nemini; rodos, plebsas buvo griebęsis ginklų, ir pilietinis karas buvo sulaistęs krauju Romos gatves. Nugalėtas patricijatas davė *senatus consultus,* kuriuo jis pripažino ir iš anksto patvirtino visus tais laikais liaudies nubalsuotus dekretu. Niekas nebekliudė tribūnams nubalsuoti tų trijų įstatymų. Nuo to laiko plebsas turėjo kas metai po vieną iš dviejų konsulų; neilgai trukus jie pasiekė ir kitas magistratūras. Plebėjas dėvėjo purpuro drabužiais, ir prieš jį buvo nešiojamos rykštės; jis teisė, jis buvo senatorius, jis valdė miestą ir vadovavo legijonams.

Patricijų rankose buvo likęs kunigiškumas, kurio, rodėsi. negalima bus iš jų išplėšti, nes senojoje tikyboje buvo nesugriaunama dogma, kad teisė maldas kalbėti ir šventuosius daiktus liesti gali būti perleidžiama tiktai to paties kraujo asmenims. Dievai ir teisė atlikti apeigas buvo paveldimi. Kaip naminis kultas buvo tokia tėvūnija, į kurią joks svetimasis ne-

galėjo patekti, taip miesto kultas priklausė tik toms šeimoms, kurios jį buvo įkūrusios. Nereikia abejoti, kad pirmaisiais Romos gyvenimo amžiais niekam nė į galvą neateidavo mintis, kad plebėjas galėtų būti *pontifex* (vyriausiasis kunigas).

Bet žmonių nuotaika persimainė. Išstūmęs iš tikybos paveldėjimo dėsnį, plebsas susidarė tikybą pagal savo nuotaiką. Jis pasiskyrė naminius larus, pasistatė kryžkelėse aukurus ir įkūrė židinius triboms. Iš pradžių patricijus reikšdavo tiktai panieką tam jo tikybos pamėgdžiojimui, bet ilgainiui tai įgavo rimtumo, ir plebėjas pradėjo tikėti, kad ir jo kultas, ir jo dievai nėra blogesni už patricijų kultą ir dievus.

Vienų ir kitų nuotaika buvo skirtinga. Patricijus tebetvirtino, kad kunigiškas jo pobūdis ir teisė garbinti dievybę paveldimi. Plebsas atpalaidavo tikybą ir kunigiškumą nuo to seno paveldimojo dėsnio; jis tvirtino, kad betkuris žmogus, jei jis yra pilietis, sugebąs kalbėti maldas, turi teisę atlikti miesto kulto apeigas; jis priėjo išvadą, kad ir plebėjas gali būti *pontifex*.

Jei *kunigiškumas* būtų buvęs atskirtas nuo valdymo ir politikos, tai, galimas daiktas, plebėjai jo nebūtų taip karštai geidę. Bet visi tie dalykai buvo glaudžiai susiję: kunigas buvo magistratas, pontifikas buvo teisėjas, augūras galėjo uždaryti viešuosius susirinkimus. Plebsas greitai pastebėjo, kad neturėdamas kunigiškų privalumų, jis, iš tikrųjų, neturės nei civylinės, nei politinės lygybės. Todėl jis pareikalavo pontifikatą padalyti į *dvi atskiri pareigi,* panašiai, kaip jis buvo pareikalavęs padalyti konsulatą.

Sunku jau buvo jam beprikišti tikybinis nesugebėjimas, nes jau šešiasdešimt metų plebėjas, konsulo pareigas eidamas, atlikinėjo aukojimus, cenzoriaus pareigas eidamas, jis darė šlakstymus, o nugalėjęs priešą, jis atlikinėjo šventas trijumfo apeigas. Per magistratūras plebsas jau buvo įgavęs dalį kunigiškumo; nelengva buvo patricijatui išlaikyti likusioji dalis.

Ir pačių patricijų tikėjimas paveldimuoju tikybos pradu jau buvo susilpnėjęs. Kaikurie jų be atgarsio atsišaukdavo į senąsias taisykles ir sakydavo: „kultas bus iškreiptas, per nedoras rankas jis bus suterštas; jūs kėsinatės prieš pačius dievus; žiūrėkite, kad jų rūstybė neištiktų mūsų miesto.“ Nebuvo matyti, kad tie išvedžiojimai būtų padarę daug įtakos plebsui ir kad patricijų dauguma būtų buvusi tuo sujaudinta.

Naujieji įpročiai krypo į plebėjų palaikomąjį pradą. Todėl buvo nustatyta, kad pusė pontifikų ir augūrų nuo tol turi būti renkama iš plebėjų.

Tai buvo paskutinis žemesniojo luomo laimėjimas; daugiau nebuvo ko ir begeidauti. Patricijatas neteko ir savo tikybiškosios viršenybės. Niekas jo nebeskyrė nuo plebėjo; patricijato beliko tik vardas ir atsiminimas.

Išnyko senieji pradai, kuriais rėmėsi romėnų ir aplamai visi senovės miestai. Iš senovinės paveldimosios tikybos, kuri taip ilgai valdė žmonės, beliko tik viršiniai pasireiškimai. Plebėjas kovojo prieš tą tikybą ištisus keturis šimtmečius, ir respublikos tvarkai esant ir karaliams valdant — ir jis ją nugalėjo.

Pastabos:

[1] Karaliais kartais būdavo vadinami ir liaudies vadai, kai jie būdavo kilę iš tikybinių šeimynų.

[2] Herodotas, V, 92. Aristotelis, Polit., V, 9, 22. Dijodoras, VII, 2. Pauzanijas, II, 3—4. Mikalojus Damaskietis, fragm., 58.

[3] Herodotas, I, 20; V, 67, 68; Aristotelis, Polit. III, 8, 3; V, 4, 5; V, 8, 4; Plutarchas, Solonas, 14.

[4] Herodotas, VII, 155. Dijodoras, XIII, 22. Aristotelis, V, 2, 6.

[5] Aristotelis daro šį pastebėjimą, kad visuose miestuose, kuriuose raitininkai buvo svarbioji ginkluotoji jėga, konstituciją buvo oligarchiška Politika, IV, 3, 22.

[6] Varonas, De lingua latina, VI, 13.

[7] Dijonizas, IV, 5. Platonas, Hiparchas.

[8] Heraklidas, graikų istorijos fragm., Didot. rink. t. II p. 217.

[9] Romai darome išimtį, nes ten diduomenė ir persitvarkius išlaikė viršenybę ir jėgą.

[10] Plutarchas, Solonas, 12. Bijogenas, I, 110. Ciceronas, De leg., II, 11. Atėnėjas, XIII, 78.

[11] Apie keturias naująsias klases ir apie τιμήματα žiūr. Plutarcho „Solono“, 18. Aristotelis, Harpokratijono min., Vἵππας; Poluksas, VIII, 129.

[12] Eupatridas, Finikietės, Alexis, pas Atėnėją, IV, 49.

[13] Apie Pisistrato alijansą su žemesniais sluoksniais žiūr. Herodoto, I, 59; Plutarcho, Solonas, 29, 30; Aristotelio, Politika, V, 4, 5, Didot leid. p. 571.

[14] Herodotas, I, 56 ir Tukididas, VI, 54 tvirtina, kad Pisistratas saugojo konstituciją ir veikiančius įstatymus, t. y. Solono įstatymus.

[15] Herodotas, V, 63—65; VI, 123; Tukididas, I, 20; VI, 54—59. Šie du istorikai aiškiai rodo, kad tironija buvo nuversta ne Armodijaus ir Aristogitono, bet Spartiečių. Atėniečių legenda įvykius yra iškraipiusi.

[16] Herodotas, V, 66—69 aiškiai išdėsto Klisteno kovą prieš Isagorą ir jo santarvę su žemesniaisiais sluoksniais.

[17] Herodotas, I, 66, 69.

[18] Eschinas, in Ctesiph, 30. Demostenas, in Eubul., Poluksas, VIII, 19, 95, 107.

[19] Aristotelis, Politika, III, 1, 10.

[20] Senosios fratrijos ir γένη nebuvo panaikinti; priešingai jos išbuvo ligi graikų istorijos galo; apie tai kalba kalbėtojai (Demost., in Macart. 14, 57; in Neaeram, 61; in Eubulid., 23, 54; Izėjus, de Cironis her., 19); bet ir šios fatrijos ir γένη buvo politinėje santvarkoje.

[21] Herodotas, V, 67, 68. Aristotelis, Politika, VII, 2, 11. Pauzanijas, V, 9.

[22] Aristotelis, Politika, VI, 2, 11, Didot leid. p. 594, 595.

[23] Titas Livijus, I, 47. Dijonizas, IV, 13. Jau pirmiau buvusieji karaliai buvo išdalinę atimtas iš priešų žemes; tačiau nėra tikrų žinių, kad prie dalybų jie būtų prileidę ir plebėjus.

[24] Dijonizas, IV, 13; IV, 43.

[25] Tas pats, IV, 26.

[26] Dabartiniai istorikai skaito paprastai šešias klases. Iš tikrųjų gi yra tik penkios: Ciceronas, De republ., II, 22; Gelijus, X, 28. Raitininkai iš vienos pusės ir proletarai iš kitos į klases neįterpiami.

Šitąja próga pažymėsime, kad žodžio *classis* sąvoka senovės kalboje ne tą pat reiškė, ką dabar reiškia žodžio „klasė" sąvoka; jis reiškė tam tikrą dalį kariuomenės (Fabius Pictor, žiūr. Aulo Gel. rašt., X, 15 ir ten pat I, 11; Festus, Müller'io leid. p. 189 ir 225). Tai rodo, kad Servijaus įvestas padalijimas buvo daugiau kariškas, kaip politinis.

[27] Dijonizas keliais žodžiais nupiešia šių centūrinių susirinkimų vaizdą: *συνῆει τὸ πλῆθος εἰς τὸ Ἄρειον πεδίον ὑπὸ λοχαγοῖς καὶ σημείοις τεταγμένον, ὥσπερ ἐν πολέμῳ* (VII, 59). Palyg. ten pat, IV, 84: *ἔχοντας τὰ ὅπλα.*

[28] Mums rodos, jog nereikia ginčytis, kad susirinkimai centūrijomis buvo tiktai romėnų kariuomenės susirinkimai. Tai patvirtina ta aplinkybė, kad lotynų rašytojai tuos susirinkimus visados vadindavo kariuomenės susirinkimais: *urbanus — exercitus*, Varonas, VI, 93; *quum comitiorum causa exercitus esset*, Titas Livijus, XXXIX, 15; *miles ad suffragia vocatur et comitia centuriata dicuntur*, Ampelijus, 48; 2, kad šios komicijos būdavo vadinamos tik kaip kariuomenės, kada jos eidavo į žygį, t. y. dūdas pučiant (Varonas, V, 91), dviem vėliavom esant iškabintom virš citadelės, vienai raudonai pėstininkams kviesti, antrai tamsiai žaliai — raitininkams kviesti, 3, kad šios komicijos būdavo atliekamos visados Markso aikštėje, nes kariuomenė negalėdavo rinktis viduryje miesto iš ginkluotų asmenų (Dijonizas Kasijus, XXXVII, 28) ir kad iš pradžių, rodos, į jas eidavo ginkluoti. (Dijonizas, IV, 84, in fine); 5) kad jų dalyviai būdavo skirstomi cen-

tūrijomis, pėstininkai vienoje pusėje, raitininkai kitoje; 6) kad prieš kiekvieną centūriją būdavo centūrijonas ir vėliava, ὥσπερ ἐν πολέμῳ, Dijonizas, VII, 59; 7) kad asmenys, turį šiašesdešimt metų, kaip nedalyvaują kariuomenėje, mažiausia neturėdavo teisės balsuoti šiose komicijose, bent pirmaisiais šimtmečiais: Makrobijus, I, 5; Festus, Depontanui.

Prie to dar pridėkime, kad senovėje žodis *classis* reiškė kariuomenės dalį ir žodis *centūrija* — kariuomenės kuopą (šimtinę). Proletarai iš pradžių nedalyvaudavo šiame susirinkime; bet kadangi buvo paprotys sudaryti iš jų kariuomenėje vieną centūriją darbams dirbti, tai ir jie galėjo sudaryti šiose komicijose vieną centūriją.

[29] Kasijus Hemina, Nonijaus kn. II.

[30] Varonas, De ling. lat., VII, 115. Titas Livijus, VIII, 28. Aulas Gelijus, XX, 1. Festus, Nexuri.

[31] Dijonizas, VI, 45; VI, 79.

[32] Titas Livijus, IV, 6: Foedere icto cum plebe. Dijonizas, VI, 89, paduoda fecialų vardus. Šios sutarties tekstas, vadintas lex saorata, ilgai išsilaikė Romoje; Dijonizas duoda jo ištraukas (VI, 89; X, 32; X 42).

[33] Titas Livijus, II, 33: concessum ut plebi sui magistratus essent.

[34] Dijonizas, X, 4.

[35] Plutarchas, Romėnų reikalai, 81: κώλυσιν ἀρχῆς μᾶλλον ἤ ἀρχήν Titas Livijus, II, 56, rašo, kad patricijaus nusistatymu tribūnas buvo *privatus, sine imperio, sine magistratu.* Žodžiu *magistratus* tribūnai būdavo vadinami tiktai per klaidą. *Tribūnatas* jau buvo pertvarkytas, kada Ciceronas vienoje ginamoje kalboje iš tikrųjų pavadino jį *sanctissimus magistratus (pro Sextio,* 38).

[36] Titas Livijus nekalba apie šią apeigą, kalbėdamas apie tribunato įkurimą, bet jis apie ją kalba, kalbėdamas apie jo atgaivinimą 449 metais: Ipsis quoque tribunis, ut sacrosankti viderentur, relatis quibusdam caerimoniis, renovarunt et inviolatos eos quum religione tum lege fecerunt (III, 55). Dijonizas taip pat pažymi tikybos įsikišimą: ἱερὰν καὶ μεγάλαις ἠσφαλεσμένην ἐκ θεῶν ἀνάγκαις (IX, 47).

[37] Dijonizas, VI, 89: δημάρχων σώματα ἱερὰ καὶ παναγή. Ten pat, IX, 48: σώμασιν ἱεροῖς.

[38] Tas pats, VI, 89. Τῷ ἄγει ενέχεσθαι. Zonaras I t. 56 p.

[39] Plutarchas. Quaestiones rom. 81: πᾶσι νόμος ἐσιὶ καθαίρεσθαι καὶ ἁγνίζεσται το σῶμα καθάπερ μεμιασμένον.

[40] Dijonizas, VI, 86; Titas Livijus, III, 55. Dionizas X, 32: οὔτε ἄρχοντι οὔτε ἰδιώτῃ συνεχωρεῖτο πράττειν οὐδὲν ἐναντίον δημάρχῳ.

[41] Tas pats, VI, 89: ὡς αγει τῷ μεγίστῳ ἐνόχοις.

[42] Tribuni antiquitus creati, non iuri dicundo nec causis querelisque de absentibus noscendis, sed intercessionibus faciendis praesentes fuissent, ut iniuria quae coram fieret arceretur. Aulas Gelijus, XIII, 12.

[43] Plutarchas, Quaest. rom., 81: ὥσπερ βῶμος.

[44] Aulas Gelijus, XV, 27. Dijonizas, VIII, 87; VI, 90.

[45] Titas Livijus, II, 56, 12: tribunos non populi, sed plebis.

[46] Titas Livijus, II, 60. Dijonizas, VII, 16. Festus, V Scita plebis. Suprantama, kad kalbama apie pirmuosius laikus. Patricijai buvo įrašyti į tribus, bet, netenka abejoti, jie nedalyvaudavo susirinkimuose, šauktuose be būrimų ir tikybinių apeigų, kuriuos jie laikė neturinčiais jokios teisėtos reikšmės.

[47] Kad buvo rašytųjų įstatymų gerokai prieš decemvyrų įstatymus, liudija gausingi rašytojų tekstai; Dijonizas, X, I; III, 36; Ciceronas, de rep., II, 19; Pomponijus, XIV, 12; XXXII, 2; Servijaus, ad Eclogas, IV, 43; ad Georg., III, 387; Festaus, passim.

[48] Titas Livijus, III, 31. Dijonizas, X, 4.

[49] Julius Obsequens, 16.

[50] Titas Livijus, V, 12; VI, 34; VI, 39.

[51] Titas Livijus, VI, 41

[52] Titas Livijus, IV, 49.

[53] Titas Livijus, VI, 42.

[54] Titas Livijus, X, 6. Deos visuros ne sacra sua polluantur. Titas Livijus, rodos, tikėjo, kad tas argumentas buvo tik apsimestas; tačiau toje epokoje tikybiniai įsitikinimai dar nebuvo tiek susilpnėję (301 m. prieš mūsų erą), kad tokie žodžiai negalėjo būti daugelio patricijų lūpomis tariami iš tikros širdies.

[55] Karaliaus pareigos aukoti aukas, o taip pat flaminų, salijenų, vestalių pareigos neturėjusios jokios politinės reikšmės, buvo perleistos patricijatui, kuris visados likosi pašvęstąja kasta, bet kuris jau nebebuvo valdančiąja kasta.

VIII skyrius.

PRIVATINĖ TEISĖ KINTA. DVYLIKOS LENTELIŲ KODEKSAS. SOLONO KODEKSAS.

Teisės pobūdis iš esmės nėra absoliutus ir nekeičiamas; jis kinta ir mainosi, kaip kiekvienas žmogaus padaras. Kiekviena visuomenė turi savo teisę, kuri susidaro ir skleidžiasi, kaip ir pati vsuomenė, kuri kinta ir kuri, galiausiai, visados yra jos institucijų, jos papročių ir tikybinių įstikinimų skleidimosi vaisius.

Senųjų amžių žmonės buvo tikybos vergai; juo toji tikyba buvo primityvesnė, juo daugiau ji turėjo įtakos sieloms. Štai ši tikyba sudarė teisę žmonėms ir davė politines institucijas. Visuomenė pakitėjo. Patrijarkinė santvarka, kuriai pradžią buvo davusi paveldimoji tikyba, ilgainiui virto į miesto santvarką. Nejučiomis gensas iškriko, jaunesnysis atsipalaidavo nuo vyresniojo, tarnas nuo šeimininko globos; žemesniųjų sluoksnių skaičius padidėjo; jie jau sudarė kariuomenę; galiausiai nugalėjo aristokratiją ir išsikariavo lygybę. Paskui socijalinės būklės kitėjimą ėjo kitas — teisės kitėjimas. Ir tikrai, kiek eupatridai ir patricijai buvo prisirišę prie senosios savo šeimų tikybos ir taip pat prie savo teisės, tiek žemesnieji sluoksniai nekentė paveldimosios tikybos, kuri ilgai juos išlaikė pažemintus, ir senovinės teisės, su kurios pagalba ilgai jie buvo slėgiami. Tą teisę jie ne tik niekindavo, bet ir jos nesuprasdavo. Neturėdami tikybinių įsitikinimų, kuriais senovinė teisė buvo pagrįsta, tie sluoksniai tarė šią teisę esant be pagrindo. Jie manė, kad toji teisė yra neteisinga; dėl to tad pasidarė nebegalima, kad ir toliau ji begaliotų.

Persikėlę į tą epochą, kurioje plebsas tapo galingu veiksniu ir politinio kūno nariu, ir palyginę tos epochos teisę su pirminės epochos teise, iš karto pastebėsime, kad įvyko didelių atmainų. Pirmoji ir labiausiai krintanti į akis atmaina yra ta, kad teisė buvo padaryta vieša ir žinoma visiems. Teisė

— tai jau ne šventa ir slėpininga giesmė, giedama iš kartos į kartą su dievota pagarba, vienų tiktai kunigų terašyta, kurią vienų tiktai tikybinių šeimų žmonės tegalėjo žinoti. Teisė išsprūdo iš apeigų srities ir iš kunigų knygų; ji neteko tikybinės paslapties savybių; ji tapo kalba, kuria kiekvienas gali kalbėti, ir knygomis, kurias kiekvienas gali skaityti.

Tame kodekse pasireiškė šis tas dar svarbesnio. Jame ne be ta įstatymo sąvoka ir nebe tas pradas, kuris buvo praėjusiame perijode. Seniau įstatymas buvo tikybos padaras; jis buvo laikomas dievų duotu apreiškimu pirmtakūnams, dieviškajam įkūrėjui pašvęstiesiems. Naujuose kodeksuose, priešingai, įstatymų leidėjas nebekalba dievų vardu; Romos decemvyrai buvo gavę savo įgaliojimus iš tautos; taip pat ir Solonui tauta buvo davusi teisę sudaryti įstatymus. Įstatymų leidėjas žiūri nebe tikybos padavimo, bet tiktai tautos valios. Įstatymo pradas dabar yra žmonių reikalai ir jo pagrindas — kuo didžiausio jų skaičiaus pritarimas. Iš to kyla du dalykai. Viena — įstatymas yra nebe žodžių formulė, nekeistina ir nesvarstytina. Tapęs žmonių padariniu, jis pripažino, kad gali kitėti. Dvylikos lentelių įstatymas štai ką sako: „Ką paskutinis tautos balsavimas yra nustatęs, tai yra įstatymas". Iš visų išlikusių šio kodekso posakių nėra svarbesnio, kaip šis, ir nėra tokio, kuris aiškiau pabrėžtų įvykusio tuomet teisėje perversmo pobūdį. Įstatymas tai nebe šventas padavimas; jis dabar paprastas tekstas, *lex* (tai yra s k a i t i n y s); kaip žmonių valia jį padarė, taip toji pati valia gali jį ir keisti.

Antra, įstatymas, buvęs prieš tai neatskiriamoji tikybos dalis ir dėl to pašvęstųjų šeimų tėvynainė, nuošiol tapo bendra visų piliečių nuosavybe. Plebėjas galėjo šauktis ir ieškoti teisingumo.

Vis dėlto Romos patricijus, atkaklesnis, o gal ir gudresnis, kaip Atėnų eupatridas, mėgino slėpti nuo minios teismo procedūros (bylos eigōs) tvarką; tačiau ir šią tvarką paskelbiant neteko ilgai laukti.

Tokiu būdu teisė iš esmės pakitėjo. Nuošiol nebegalima buvo laikytis tų pačių nuostatų, kurie buvo praėjusioje epochoje. Kadangi teisę valdė tikyba, tai ji buvo sutvarkiusi ir žmonių tarpusavio santykius taip, kaip to reikalavo tikybos pradai. Bet žemesnysis sluoksnis, atsinešęs į miestą kitokius pradus, nieko nežinojo nei apie senuosius nuosavybės teisės nuo-

status, nei apie buvusią senovėje paveldėjimo teisę, nei apie visišką tėvo galią, nei apie giminiškumą pagal *agnatio*. Jis geidė, kad visa tai išnyktų. Ir tikrai, tas teisės pasikeitimas negalėjo įvykti staiga. Jei žmonės kaikada ir gali pakeisti iš karto visas politines savo institucijas, tai vis dėlto savo įstatymus ir savo teisę jie tegali pakeisti pamažu, laipsniais. Šitai patvirtina ir romėnų, ir Atėnų teisės istorija.

Dvylikos lentelių įstatymas, kaip aukščiau jau matėme, buvo rašomas, bevykstant socijalinėms permainoms; jį išleido patricijai, bet jie tai darė, plebsui reikalaujant ir jam naudotis. Tie įstatymai tai ne pirminė Romos teisė, tačiau ji nėra ir pretorinė teisė; ji yra perėjimas iš vieno į antrą.

Štai pirmiausia tie nuostatai, kurie šio įstatymo netolina nuo senosios teisės: jis palaiko savo galingumą; jis leidžia tėvui teisti sūnų, smerkti jį mirti, jį parduoti. Tėvui tebegyvenant, sūnus niekados negali būti viršesnis už tėvą. Ir paveldėjimo srityje jis palaiko senąją tvarką; paveldi agnatai o jų nėsant, *gentiles*. Kognatų, t. y. giminių iš moteriškosios pusės, įstatymas dar nežino; jie vienas iš antro turto nepaveldi: motina nepaveldi iš sūnaus, ir sūnus iš motinos. Emancipacijai ir įsūnijimui šis įstatymas palieka tokį pat pobūdį ir tas pačias pasėkas, kurias tiemdviem veiksniam buvo davusi senovinė teisė. Išsiskyręs sūnus nebedalyvauja šeimos kulte; iš to seka, kad jis ir tos šeimos turto nepaveldi.

Štai, iš eilės, tie įstatymo nuostatai, kurie su pirminės teisės nuostatais nesutampa:

Įstatymai formaliu atžvilgiu leidžia broliams pasidalyti tėvų palikimą, nes jie palaiko *actio familiae erciscundae*.[3] Jie skelbia, kad sūnus, tris kartus tėvo parduotas, yra laisvas. Tai yra pirmasis smūgis, kurį romėnų teisė sudavė tėvų galingumui.

Dar didesnį vagį į senovinius įstatymus įvarė žmogui suteiktoji teisė daryti palikimą. Prieš tai sūnus buvo artimiausias ir privalomas įpėdinis; nėsant sūnaus, paveldi artimiausias agnatas; nėsant agnatų, turtas tekdavo gensui, ir tuo buvo tarsi grąžinamas atminimas tų laikų, kuriais dar neišsisklaidęs gensas buvo vieninteliu šeimininku to turto, kuris dabar dalijamas.

Dvylikos lentelių įstatymai jau paneigia šiuos senovinius pradus; jie skelbia, kad nuosavybė nepriklauso gensui, bet

priklauso asmeniui; jie duoda žmogui teisę palikti savo turtą kam nori.

Čia jau ne tas, kas buvo pirmapradėje teisėje, kuri apie turto palikimą nežinojo. Dabar žmogus jau galėjo pasirinkti savo turto paveldėtoją ne iš savo genso, bet tai galėjo padaryti viena sąlyga, būtent: jei kūrijų susirinkimas tam pasirinkimui pritars; tas kūrijų susirinkimo pritarimas buvo reikalingas todėl, kad tik viso miesto valia galėjo būti pakeista tvarka, kurią buvo nustačiusi tikyba. Naujoji teisė atpalaidavo palikimą nuo varžančios taisyklės ir davė jam naują lengvesnę kryptį, būtent: *apsimestinio pardavimo* kryptį. Žmogus apsimesdavo parduodąs savo turtą tam, kurį jis pasirinko paveldėtoju; tikrumoje jis bus padaręs turto palikimą, bet tam palikimui jau nebus reikalo pasireikšti tautos susirinkime.

Toks turto palikimo būdas buvo geras jau ir tuo, kad galėjo būti taikomas plebėjui. Plebėjas, neturįs nieko bendro su kūrijomis, neturėjo ligi tol galimybės savo turtą palikti kam nori.[5] Nuošiol jis jau galėjo naudotis apsimestinio pardavimo tvarka ir elgtis su savo turtu, kaip tinkamas. Tas romėnų įstatymų leidimo laikotarpis reikalingas pažymėti dar ir dėlto, kad teisė, įvedant kaikuriuos naujus nuostatus, galėjo išplėsti veikimą ir globą žemesniųjų sluoksnių tarpe.

Senaisiais nuostatais ir senosiomis formalybėmis įstatymo nuostatais tinkamai galėjo naudotis tiktai tikybinės šeimos; tuo tarpu svajota apie tokias naujas taisykles ir apie tokią naują formalybių tvarką, kurios galima būtų taikinti ir plebėjams.

Tais pačiais išvedžiojimais ir to paties reikalo stumiami buvo įvesti naujoviškumai ir į tą teisės dalį, kuri lietė vedybas. Aišku, kad plebėjų šeimose vedybos neturėjo šventumo pobūdžio ir todėl vyro ir žmonos sugyvenimas priklausė tik nuo abipusio šalių susitarimo *(mutuus consensus)* ir nuo pasižadėto vienas antram palankumo *(afectio maritalis)*. Susituokiant nebūdavo atliekama nei civylinė formalybė, nei tikybinė apeiga. Ilgainiui buvo visų įprasta atlikti tiktai tokios sutuoktuvės; jas buvo pripažinusi ir teisė, tačiau iš pradžių miesto patricijų įstatymai joms nedavė jokios galios.

Tie naujoviškumai savo keliu darė įtakos: patricijaus akimis žiūrint, vyro ir tėvo galingumas rėmėsi tiktai tikybinėmis apeigomis, įvedusiomis žmoną į vyro kultą; iš to aišku, kad plebėjas tokio galingumo neturėjo. Įstatymai plebėjui

nepripažino šeimos, todėl privačios teisės jam nebuvo. Tokia būklė ilgai negalėjo tverti. Todėl buvo sugalvotos naujos aplinkybės, kurių pasigaudavo tiktai plebėjai ir kurios turėjo tokią pat reikšmę civyliniuose santykiuose, kokią turėjo šeimos santykiuose pšvęstosios sutuoktuvės. Buvo pasigaunama, kaip ir palikimą sudarant, *apsimesto pardavimo*. Žmona buvo vyro perkama *(coemptio)*; teisė buvo pripažinusi, kad ji po to veiksmo jau sudaro dalį vyro nuosavybės *(familia)*, kad jį jam priklauso; ji gavo dukters vardą, kaip buvo, kada tikybinės apeigos buvo atliktos.[6]

Nesiimame tvirtinti, kad ta tvarka buvo senesnė, kaip dvylikos lentelių įstatymo nustatytoji. Aišku tik, kad naujieji įstatymų leidėjai ją įteisino. Tokiu būdu ir plebėjas gavo privatinę teisę; nors savo pradais ji labai skyrėsi nuo patricijaus teisės, bet savo išdavomis ji buvo jai lygi.

Su *coemptio* turi bendrumo *usus*; abu yra atskiri to paties veiksmo pasireiškimai. Betkuris daiktas gali būti įgytas dvejopu būdu: perkant jį ar juo besinaudojant. Tas pat ir su tariamąja nuosavybe į žmoną. Čia *usus* susidaro, išgyvenus vienus metus drauge; tas *bendro sugyvenimo* laikas sudaro tarp vyro ir moters tokį pat teisės ryšį, kokį sudaro pirkimas arba tikybinė apeiga. Be abejonės nereikia aiškinti, kad prieš bendrą pagyvenimą turėdavo įvykti vedybos, mažų mažiausia plebėjiškos *sutuoktuvės*, kurios įvykdavo, abiem pusėm sutikus ir vienam antrą pamilus.

Nei *coemptio*, nei *usus* vieni patys nesudarydavo moralinio vienumo tarp vyro ir žmonos; jų būdavo pasigaunama, tiktai sutuoktuvėms įvykus, teisėtam jų ryšiui sudaryti. Tai nebuvo, kaip labai dažnai mėgta tvirtinti, vedybų būdas; tai buvo būdas įgyti vyrui ir tėvui priderąs galingumas.[7]

Vyro galingumas senaisiais laikais turėjo savo pasėkų; tos pasėkos mūsų nusakomosios istorijos epochoje turėjo linkmę rodytis didėjančiomis. Mes matėme, kad žmona priklausė vyrui be jokių sąlygų ir kad vyro teisės buvo tokios plačios, kad jis galėjo pačią pašalinti ir parduoti.[8] Iš antros pusės žiūrint, vyro galingumas duodavo dar ir tokių reiškinių, kurias sveikas plebėjaus protas vargu tesėdavo apimti; pav., atiduota į savo vyro rankas, moteriškė būdavo visiškai atskirta nuo gimdytojų šeimos, iš jos turto nepaveldėdavo ir, einant įstatymu, tarp jo ir gimdytojų šeimos nelikdavo jokio ryšio ir jokio gi-

miningumo. Tai buvo tikslu pirminėje teisėje, kada tikyba draudė tam pačiam asmeniui dalyvauti dviejuose gensuose, aukoti dviem židiniam ir paveldėti turtą iš dviejų namų. Ilgainiui vyro galingumas jau buvo nebesuderinamas su šia nuožmybe, ir todėl galime rasti daug įtikinamų priemonių toms pasėkoms išvengti. Taip antai, 12-os lentelių įstatymas, nustatydamas, kad vienų metų bendras pagyvenimas žmoną atiduoda vyro galingumui, vis dėlto paliko jaunavedžiams tiek laisvės, kad jie galėjo ir nesudaryti tokio nuožmaus ryšio. Tenutraukia žmona bendrą pagyvenimą nors tris naktis kas metai, ir to pakanka, kad vyro galingumas neįsiteisėtų. Šiuo atveju žmona išlaiko su savąja šeima teisėtą ryšį ir gali iš tos šeimos paveldėti.

Nesigilindami į smulkmenas, matome, kad dvylikos lentelių įstatymai jau labai atitolo nuo pirminės teisės. Kinta valdymas ir socijalinė būklė, kinta ir romėnų įstatymai. Pamažu, bet beveik neperšokdama nei vienos gentkartės, Roma pasigamina naują įstatymų pakeitimą. Kai tik žemesnysis sluoksnis politine kryptimi pažengia į priekį, tuojau naujas pakeitimas įvedamas į įstatymų nuostatus. Pirmiausia pradedama leisti vedybos tarp patricijų ir plebėjų. Paskiau, Papirijaus įstatymas draudžia skolytojui imti iš skolininko pasižadėjimą, pavedantį skolininko asmenybę skolintojui. Pati teismo procedūra buvo suprastinta plebėjų naudai, panaikinant *actio legis*. Galiausiai, prėtoras, nepaliaudamas eiti dvylikos lentelių įstatymų leidėjų pradėtuoju keliu, bus pažymėjęs greta senosios teisės ir visai naują teisę, kurią patiekė jau nebe tikyba ir kuri vis labiau artino prie įgimtosios teisės.

Panašus perversmas pasireiškė ir atėniškėje teisėje. Žinome, kad Atėnuose per trisdešimt metų buvo sudaryti du įstatymų kodeksai: vienas — Drakono, antras — Solono. Drakono kodeksas buvo rašytas pačiame luomų kovos karštyje, kada eupatridai dar nebuvo nugalėti. Solonas savo kodeksą redagavo kaip tik tuo laiku, kai žemesnieji sluoksniai jį išaukštino. Todėl tarp tų dviejų kodeksų yra didelių skirtumų.

Drakonas buvo eupatridas; jis buvo suaugęs su savo kastos jausmais ir „gerai žinojo tikybinę teisę". Jis, rodos, nieko kito ir nepadarė, kaip tik surašė senovės papročius, nieko juose nekeisdamas. Jo viršiausias įstatymas buvo: „privalo gerbti dievus ir krašto herojus, o taip pat kas metai duoti jiems au-

kas, neprasižengiant apeigoms, kurias gerbė pirmtakūnai". Atmintis išlaikė iš jo įstatymų nuostatus apie užmušėjų baudimą; jie sako, kad nusikaltėlis nebūtų įleidžiamas į šventoves ir kad jam būtų uždrausta liesti liustralinis vanduo ir apeigoms skirtieji indai.[9]

Drakono įstatymai paskesnėms kartoms pasirodė peržiaurūs. Ir tikrai, juos buvo padiktavusi nepermaldaujamoji tikyba, kuri kiekvienoje klaidoje matė dievybės įžeidimą ir kiekvieną dievybės užrūstinimą laikė neapgailimu nusikaltimu. Už vogimą buvo baudžiama mirtimi, nes vogimas buvo laikomas kėsinimuosi prieš nuosavybės tikybą.

Vienas išlikęs tų įstatymų dalykas rodo, kaip įstatymų leidėjas buvo tuo laiku nusiteikęs. Jis duoda teisę kelti teismo bylą tik mirusiojo giminėms ir jo genso nariams.[10] Koksai galingas tuo laiku buvo gensas, dar matome iš to, kad jis dar galėjo neleisti miestui kištis į tokius reikalus, kaip keršyti už nusikaltimus. Žmogus daugiau priklausė šeimai, kaip miestui.

Iš viso, ką iš tų įstatymų leidimo žinome, aišku, kad jis vaizdavo tik senovinę teisę. Toji *teisė buvo kieta ir nelanksti,* kaip kieti ir nelankstūs buvo senieji nerašytieji įstatymai. Galime manyti, kad jie buvo iškasę labai gilią demarkacijos liniją tarp dviejų luomų, nes žemesnysis luomas jų visados nekentė, ir dar nepraėjo nė trisdešimt metų, o jis jau pareikalavo naujų įstatymų.

Solono kodeksas kitokis; aišku, kad jis prisitaikė prie įvykusio didelio socijalinio perversmo. Pirmų pirmiausia reikia pažymėti, kad įstatymai dabar buvo tie patys visiems. Jie nedarė skirtumo tarp eupatrido, paprasto laisvo žmogaus ir tėto. Šių vardų visai nėra ligi mūsų išlikusiuose įstatymų straipsniuose. Savo prakalboje Solonas sakosi parašęs vienus įstatymus ir dideliems ir mažiems.[11] Ir dvylikos lentelių, ir Solono kodeksai daug kuo nutolsta nuo senosios teisės; kituose dalykuose jis lieka jai ištikimas.

Negalime sakyti, kad romėnų decemvyrai būtų nusirašę Atėnų įstatymus; šiaip ar taip, tie abudu įstatymai, kaip tos pačios epochos darbai ir tos pačios revoliucijos išdavos, negalėjo būti vienas į antrą nepanašūs. Panašumas pasireiškė ne kur kitur, o tų įstatymų dvasioje; tiesioginis straipsnių lyginimas rodo daug skirtingumo. Solono kodekse yra tokių nuo-

statų, kurie jį artina prie pirmapradės teisės labiau, negu dvylikos lentelių kodeksą, tačiau yra ir tokių, kurie labai tolina.

Senesnioji teisė buvo įsakiusi, kad paveldi tiktai vyresnysis sūnus. Solono įstatymas nuo to nukrypsta ir savo šiais žodžiais: „broliai pasidalys tėviškę". Vis dėlto įstatymų leidėjas nebenukrypsta nuo pirminės teisės tiek toli, kad duotų dalį palaikų ir seseriai: „pasidalys," sako jis, „sūnūs"; paskirstoma, sako jis, „tarp sūnų".[12]

Bet to negana. Jei tėvas palieka tik dukterį, tai vis tiek ji nėra įpėdinė; palaikus gauna artimiausias agnatas. Šiame dalyke Solonas prisitaikė prie senovės teisės, tačiau vis dėlto jam pavyko suteikti galimybės dukteriai džiaugtis tėvo palikimu, priverčiant įpėdinį ją vesti.[13]

Giminingumo per moteris senoji teisė nežinojo. Solonas šį dėsnį įleidžia į naująją teisę, bet tokį giminingumą stato žemiau, kaip giminingumą per vyriškus.

Šitai jo įstatymas:[14] „Jei nepadaręs palikimo velionis tėvas palieka tik dukterį, tai turtą paveldi artimiausias agnatas ir veda jo dukterį." Jei jis vaikų nepalieka, tai paveldi jo brolis, bet ne sesuo, jo tikras brolvaikis — *frater germanus* ar *frater consanguineus* (giminaitis iš tėvo pusės), bet ne *frater uterinus* (brolis, gimęs iš tikros jo motinos, bet kito tėvo sūnus). Nėsant brolių ir brolvaikių, įpėdiniu tampa sesuo. Nėsant nei brolių, nei seserų, nei brolvaikių, paveldi pirmos ar antros kartos pusbroliai iš tėvo pusės (iš agnatų), o nėsant jų, paveldėjimas persikelia į šalutines kartas iš motinos pusės (į kognatus). Tuo būdu moterys pradeda įgauti teisių į palaikus, tačiau mažesnių, kaip vyriškiai. Įstatymas žodis į žodį skelbia šį pradą: „Vyriškiai ir vyriškosios lyties palikuonys pašalina moteris ir moteriškųjų palikuonis". Vis tik ši giminiškumo rūšis buvo pripažinta ir gavo sau vietą įstatyme, o tai yra tikras įrodymas, kad įgimtoji teisė pradeda kalbėti beveik taip pat garsiai, kaip kalbėjo senoji tikyba.

Solonas įvedė į atėniečių įstatymus dar kaiką labai naujo, būtent palikimą. Prieš jį turtas būtinai pereidavo artimiausiajam agnatui arba, jų nėsant, gentiliams *(gentiles*[15]*)*; taip buvo todėl, kad turtas buvo laikomas priklausančiu ne asmeniui, bet šeimai. Solono laikais, tačiau, pradėta kitaip suprasti nuosavybės teisė; išnykus senovės γένος'ui, turtas liko asmens nuosavybė. Įstatymų leidėjas leido žmogui elgtis su savo turtu kaip

tinkamam ir pasirinkti palaikų gavėją. Bet, naikindamas teisę, kurią γένος turėjo į kiekvieno savo nario turtą, įstatymų leidėjas nepaneigė tikrosios šeimos teisių; sūnus liko būtinu įpėdiniu; jei mirštąs palieka dukterį, jis gali pasirinkti savo įpėdinį tik su sąlyga, kad tas įpėdinis ves jo dukterį; žmogus bevaikis, pasirinkdamas įpėdinį, buvo visai laisvas.[16] Šis paskutinis nuostatas buvo visiškai naujas atėniečių teisėje, ir per jį mes galime stebėti, kokią įtaką naujoji mintis turėjo šeimai ir kaip buvo pradėta nebepainioti to nuostato su senovės γένος.

Pirmapradė tikyba buvo davusi tėvui visišką suvereninę valdžią namuose. Senoji Atėnų teisė ėjo ligi to, kad tėvui buvo leidusi sūnų parduoti arba jį užmušti.[17] Solonas, atsižiūrėdamas į naujus papročius, įstatė šį tėvo galingumą į tam tikras vėžes.[18] Beveik tiksliai yra žinoma, kad jis uždraudė tėvui parduoti savo dukterį, nebent ji būtų padariusi sunkią klaidą; apytikriai galime tvirtinti, kad panašiu draudimu buvo globojamas ir sūnus. Tėvo galingumas tiek mažėjo, kiek senoji tikyba netekdinėjo galios; tai įvyko Atėnuose pirmiau, kaip Romoje. Be to, atėniečių teisė nepasitenkino pasakiusi, kaip apsakė dvylikos lentelių įstatymų leidėjas: „tris kartus parduotas sūnus bus laisvas". Ji leido sūnui, sulaukusiam tam tikro amžiaus, išsinerti iš tėvo valdžios. Jei ne įstatymai, tai papročiai nejučiomis iškėlė *sūnaus kilmingumą*, dar ir tėvui tebegyvenant. Mes žinome vieną Atėnų įstatymą, kuris įsako sūnui karšinti pasenusį ir paliegusį tėvą; tokiam įstatymui esant, savaime kyla reikalas, kad sūnus galėtų valdyti turtą, o tai savo keliu verčia, kad jis būtų atpalaiduotas nuo tėvo galingumo. Šitokio įstatymo Romoje niekados nebuvo; todėl ir sūnus nieko nevaldydavo ir visados priklausydavo nuo kito galingumo.

Solono įstatymai dėl moterų teisių nesiskyrė nuo senovinės teisės, kuri draudė moteriai daryti palikimą, nes moteris niekados nėra buvusi tikra savininkė ir galėjo turtu tiktai naudotis. Vis tik įstatymas atsitolino nuo senovinės teisės, nes leido moteriškei reikalauti savo kraičio.

Tame kodekse buvo dar ir kitokių naujovių.[19] D r a k o n a s buvo davęs teisę skųstis teismui dėl skriaudos tik nuskriaustojo šeimai; Solonas, lyg ir prieštaraudamas Drakonui, tą teisę davė kiekvienam piliečiui.[20] Tuo būdu išnyko dar viena senovinė patrijarkinė teisė.

Matome, kad teisė pradėjo kisti tiek Romoje, tiek Atėnuose. Gyvendinant naują socijalinę būklę, atsirado ir nauja teisė. Kintant tikybiniams įsitikinimams, papročiams ir institucijoms, ir įstatymai, pirma buvę laikomi teisingais ir gerais, nustojo buvę tokiais laikomi ir ilgainiui išnyko.

Pastabos:

[1] Titas Livijus, VII, 17; IX, 33, 34.

[2] Gajus, III, 17; III, 24; Ulpijonas, XVI, 4. Ciceronas, De invent., I, 5.

[3] Gajus, Digestą, X, 2, 1.

[4] Ulpijonas, Fragm. X. 1.

[5] Buvo dar palikimas, vadintas *in procinctu;* bet apie tos rūšies palikimą tikslių žinių neturime; gal būti, kad su palikimu *calatis comitiis* jis turėjo tokį pat sanykį, kokį susirinkimai centūrijomis turėjo su susirinkimais kūrijomis.

[6] Gajus, I, 113 — 114.

[7] Gajus, I, 111: quae anno continuo nupta perseverabat. Coemptio taip mažai buvo panaši į vedybų rūšį, kad moteriškė galėjo sudaryti sutartį su kitu kuriuo vyru, pavyzdžiui su globėju.

[8] Gajus, I, 117, 118. Nėra abejonės, kad Gajaus laikais ši vyro teisė pasireikšdavo tiktai dibtiniu būdu; bet senaisiais laikais galėjo būti taikoma gyvenime visiškai; paprastas *consensus* vis dėlto nesudarydavo *sántuokos,* kaip kad šventos vedybos, kurios tarp vyro ir žmonos sudarydavo neišardomą ryšį.

[9] Aulas Gelijus, XI, 18. Demostenas, in Leptinem, 158. Porfirijus, De abstinentia, IX.

[10] Demostenas, in Evergum, 68 — 71; in Macartatum, 37.

[11] θεσμοὺς δ' ὁμοίως τῷ κακῷ τε κἀγαθῷ ἔγραψα. Solonas, Boissonade leid., p. 105.

[12] Iziejus, de Appollod hered., 20; de Pyrrhi hered, 51. Demostenas, in Macart., 51; in Boeotum de dote, 22 — 24.

[13] Iziejus, de Aristarchi hered, 5; de Cironis hered, 31; de Pyrrhi hered, 74; de Cleonymi hered. 39. Dijodoras, XII, 18, sako apie įstatymą, analogišką Charondo įstatymui.

[14] Iziejus, de Hagniae heredit., 11—12; de Appollod. hered., 20. Demostenas, in Macartatum, 51.

[15] Plutarchas, Solonas, 21: ἐν τῷ γένει τοῦ τεθνηκότος ἔδει τὰ χρήματα καταμένειν.

[16] Iziejus, de Pyrrhi hered; 68. Demostenas, in Stephanum, II, 14. Plutarchas, Solonas, 21.

[17] Plutarchas, Solonas, 13.

[18] Plutarchas, Solonas, 23.

[19] Iziejus, de Pyrrhi hered, 8—9, 37—38. Demostenas, in Onetorem, 8, in Aphobum, I. 15; in Boeotum de dote, 6; in Phoenippum, 27; in Ne-

oeram, 51, 52. Negalima būti tvirtinti, kad kraičio atgavimas buvo įvestas tiktai nuo Solono laikų; tai buvo taisyklė ir Iziejaus, ir Demosteno laikais. Reikia dar viena pastaba padaryti: senas pradas, norėjęs, kad vyras būtų žmonos įnešto turto savininkas, buvo įrašytas į įstatymus (Dem.: in Phoenippum, 27); tačiau vyras prieš žmonos κύριοι buvo debitorius kraičio sumai ir laidui įkeisdavo savo turtus; Poluksas, III, 6; VIII, 142; Boeckh, Corpus inscrip. gr, — 1037 ir 2261.

[20] Plutarchas, Solonas, 18.

IX skyrius.

NAUJAS VALDYMO PRADAS; VIEŠASIS REIKALAS IR BALSAVIMAS.

Revoliucija, nuvertusi kunigiškojo luomo viešpatavimą ir iškėlusi žemesnįjį luomą ligi senųjų gensų vadų laipsnio, pradėjo miestų istorijoje naują laikotarpį. Įvyko savotiškas socijalinis atsinaujinimas. Tai nebuvo vieno luomo žmonių pakeitimas kito luomo žmonėmis valdžioje. Buvo paneigti senieji pradai, ir žmonės pradėjo valdytis naujais dėsniais.

Tiesa, miestas išlaikė pirmiau buvusioje epochoje turėtą laukuoją santvarką. Respublikinė tvarka pasiliko; magistratai beveik visur išlaikė senuosius savo vardus; Atėnai tebeturėjo savo archontus, Roma — savo konsulus. Viešosios tikybos apeigose ničnieko nebuvo pakeista; viskas pasilaikyta: ir pritanėjiškieji pokyliai, ir atnašavimai susirinkimą pradedant, ir būrimai bei maldos. Žmogus, naikindamas buvusias institucijas, paprastai norėjo pasilaikyti nors jų šešėlį.

Iš esmės viskas pakitėjo. Tuo naujuoju laiku nei institucijos, nei teisė, nei tikybiniai įsitikinimai, nei papročiai nebeturėjo tos reikšmės, kurią seniau jie turėjo. Senasis režimas žuvo, paėmęs su savimi ir visais atvejais jo taikytas nuožmias taisykles; buvo įkurta nauja santvarka, ir žmonių gyvenimo veidas pakitėjo.

Ištisus šimtmečius tikyba buvo vieninteliu valdymo pradu. Reikėjo rasti kitas pradas, kuris valiotų aną atstoti ir kuris, kaip ir anas, galėtų valdyti žmones, suteikdamas jiems, kiek tai yra galima, globą ir paramą svyravimuose ir nesusipratimuose. Nuo šiol miestų valdžios pradėjo remtis viešosios gerovės pradais.

Pravartu patyrinėti ta naujoji dogma, kuri reiškėsi tų laikų žmonių nuotaikoje, kartu ir istorijoje. Prieš tai svarbiausioji taisyklė buvo tikyba, iš kurios jau toliau skleidėsi socijalinė santvarka. Reikalas atlikti kulto apeigas buvo socijalinis ryšys,

jungiąs visuomenę. Iš šio tikybinio reikalo kilo vieniems teisė valdyti, kitiems pareiga valdančiųjų klausyti; čia gavo pradžią teismo ir proceso taisyklės, viešųjų nutarimų ir karo taisyklės. Miestai nesiklausdavo savęs, ar įvedamosios institucijos naudingos; institucijos buvo kuriamos, nes to reikalavo tikyba. Jas kuriant, nebuvo paisoma nei jų naudingumo, nei jų patogumo, ir, jei kunigiškasis luomas jas gynė ir jas gindamas kovojo, tai tat jis darė ne viešosios gerovės, bet tikybinės tradicijos vardu.

Laikotarpy, į kurį dabar žengiame, padavimai nebeįstengė įsakinėti ir tikyba — valdyti. Tvarkomasis pradas, iš kurio nuošiol turėjo semtis jėgų visos institucijos, kuris turėjo būti aukščiau asmeninės valios ir kuris turėjo priversti klausyti, buvo viešasis reikalas. Tai, kas pakeitė senąją tikybą, lotynai vadindavo *res publica,* o graikai τὸ κοινόν. Ji nuošiol sprendžia apie kuriamąsias institucijas ir leidžiamuosius įstatymus, jos atsiklausiama visuose svarbiuose miesto veiksmuose. Senato posėdžiuose ar tautos susirinkimuose, svarstant klausimus, ar apie leistiną įstatymą, ar apie valdymo būdą, ar apie kokį nors privatinės teisės dėsnį, ar apie politinę instituciją, nebebuvo atsižiūrima, ką pasakys tikyba, bet tik ar to reikalauja viešasis reikalas. Solonui primetamas posakis, gražiai apibūdinęs naująjį režimą. Kažkas jį klausęs, ar jis mano, kad duodąs savo tėvynei geriausią konstituciją: „Ne, — atsakęs, — duodu tokią, kuri jai geriausiai tinka". Vis dėlto buvo kažkas naujo tame, kad iš valdymo būdo ir iš įstatymo laukta tiktai netiesioginio gerumo. Senieji nuostatai, paremti kulto reikalavimais, buvo skelbiami *neklaidingais ir nekeistinais;* juose reiškėsi tikybos nuožmumas ir nelankstumas. Solonas aukščiau sakytais žodžiais davė suprasti, kad ateityje politinės konstitucijos turi atsižiūrėti į gyvenamosios epochos reikalus, papročius ir žmonių naudą. Nebuvo kalbos apie absoliučią tiesą; *valdymo nuostatai nuošiol turi būti lankstūs ir pakeičiami.* Sakoma, kad Solonas labiausiai troškęs, kad jo įstatymų laikytųsi šimtą metų.[1]

Remiami viešuoju reikalu nuostatai nėra nesugriaunami, tokie ryškūs, taip suprantami, kaip tikybos duotieji. Jie visados galima ginčyti; jie sunkiai ir pastebimi. Paprasčiausias ir tikriausias būdas suvokti, ko reikalauja viešoji nauda, tai su-

kviesti žmonės ir jų atsiklausti. Šis būdas buvo pripažintas reikalingu, ir jo visados buvo pasigaunama.

Praėjusioje epochoje beveik visus klausimus susirinkimuose išspręsdavo patys būrėjai — *auspices;* kunigo, karaliaus, pašvęstojo magistrato nuomonė buvo visagalinti; balsuodavo retai ir tai beveik tiktai įprastam *formalumui* atlikti, bet ne kiekvieno nusiteikimui patirti. Nuošiol gi buvo balsuojama visais atvejais; buvo reikalinga turėti visų nusistatymas ir tuo būdu įsitikinti, kad atsižvelgta į visų gerovę. Balsavimas tapo dideliu valdymo įrankiu.

Jis buvo *valdymo šaltiniu, teisės dėsniu;* jis sprendė, ir kas naudinga, ir beveik kas teisinga. Balsavimas buvo galingesnis už magistratą, net už įstatymą; jis buvo miesto suverenas.

Miesto valdymas pakitėjo iš pagrindų. Pirmaeiliu valdžios darbu buvo jau nebe tikybinių apeigų atlikinėjimas; jos darbas dabar buvo palaikyti krašte tvarka ir taika ir įgyti pagarbos ir galingumo užsienyje. Kas seniau buvo antraeilis dalykas, tas dabar buvo pirmaeilis. Politika įgavo pirmenybę prieš tikybą, ir žmonių valdymas tapo žmogišku dalyku. Viso to išdava buvo tai, kad naujieji magistratai tapo renkami arba bent įgavo naują pobūdį.

Tai buvo galima pastebėti ir Atėnuose ir Romoje.

Aristokratijai viešpataujant, Atėnuose visi archontai buvo kunigai; rūpestis daryti teismas, valdyti, skelbti karas buvo menkniekis ir jis galima buvo sujungti su kunigiškumu. Atėniečiai, paneigdami senąją tikybinę tvarką, nepanaikino archonto; jiems buvo koktu naikinti tai, kas buvo senoviška. Todėl, palikdami archontus, jie įkūrė kitus magistratus, kurių pareigų esmė labiau tiko laiko reikalavimams. Tai buvo strategai. Šis žodis reiškė „kariuomenės vadas", bet stratego galia nebuvo siaurai kariško pobūdžio. Strategai rūpinosi santykiais su kitais miestais, valdė finansus, ir aplamai jiems priklausė visa, kas lietė paties miesto apsaugą. Galima tvirtinti, kad archontų rankose buvo tikyba ir visa, kas su ja turi ryšio, įskaitant čia ir tiesioginį vadovavimą, darant teisingumą; tuo tarpu strategai turėjo politinį galingumą. Archontų žinioje buvo visa, ką senieji amžiai buvo jiems pavedę; strategų žinioje buvo tai, ką naujieji reikalavimai buvo sukūrę. Pamažu virto taip, kad archontas teturėjo galingumo šešėlį, o strategas buvo tikrai galingas.

Naujieji magistratai buvo ne kunigai; iš reikalo jie atlikdavo tiktai būtiniausias apeigas karo metu. Valdymas vis labiau ir labiau krypo į atsiskyrimo nuo tikybos pusę.

Strategai galėjo būti renkami ir ne iš eupatridų klodo. Prieš perskiriant, magistratas paprastai būdavo apklausiamas (δοκιμασία); strategų neklausdavo, kaip klausdavo archontų, ar jie turi naminį kultą ir ar jie yra iš taurios šeimos; pakakdavo, jei jie buvo atlikę visas piliečio pareigas ir jei turėjo nuosavybę Atikoje.[2] Archontai būdavo skiriami, metant burtus, t. y. dievų pasirinkimu. Kitaip buvo su strategais. Kadangi valdymo darbas darėsi vis sunkesnis ir sudėtingesnis, tai dievotumas nebuvo laikomas svarbiausiu stratego privalumu; reikėdavo apsižiūrėti ir į jo gabumus, ir į jo išmintį, ir į jo drąsą ir mokėjimą vadovauti; todėl nebetikėta, kad likimo ištarmės pakanka geram magistratui turėti. Miestas nebenorėjo būti suvaržytas tariamąja dievų valia; jis bevelijo laisvai pasirinkti sau vadus. Kad archontas, kaip kunigas, būtų dievų parinktas, buvo suprantama; strategas, kuriam priklausė medžiaginiai miesto reikalai, turėjo būti žmonių renkamas.

Įsižiūrėję iš arti į Romos institucijas, pripažinsime, kad ir tenai buvo tokios pat rūšies kitėjimų. Iš vienos pusės, plebėjų tribūnui buvo iškėlę savo galingumą ligi to laipsnio, kad respublikos valdymas, bent vidaus reikalų srityje, visai perėjo į jų rankas. Tribūnai, neturėdami kunigiškojo pobūdžio, buvo labai panašūs į strategus. Iš kitos pusės, ir pats konsulatas negalėjo išbūti, nepakeitęs savo pobūdžio. Kas buvo jame kunigiško, tai pamažu išdilo.

Visai teisinga, kad romėnai, labai gerbią padavimus ir praeities tvarką, reikalavo, kad konsulas nepaliautų atlikinėti pirmtakūnų nustatytų tikybinių apeigų. Tačiau labai suprantama, kad plebėjui tapus konsulu, tos apeigos liko tiktai tuščia formalybe. Konsulatas vis mažiau ir mažiau teturi kunigiškumo ir vis daugiau ir daugiau įgauna įsakomosios galios. Šis kitėjimas buvo ne ūmus, bet nejaučiamas, nepastebimas; vis dėlto jis ėjo nesulaikomai. Skipijonų laikais konsulatas buvo nebe toks, koks jis buvo Publikolos laikais. Kariškasis tribūnatas, senato įsteigtas 443 metais, apie kurį senoliai duoda labai maža žinių, gali būti, buvo pereinamuoju laiku tarp pirmosios ir antrosios konsulatų epochos.

Galima taip pat pažymėti, kad pakitėjo ir būdas skirti konsulus. Pirmaisiais šimtmečiais centūrijų balsavimas, renkant magistratą, iš esmės buvo, kaip jau matėme, nereikšminga formalybe; tikrumoje ateinančiųjų metų konsulą parinkdavo praėjusiųjų metų konsulas ir jam perduodavo, gavęs dievų sutikimą, teisę burti *(auspicia)*. Centūrijos duodavo balsą tiktai už du arba tris dar einančiojo konsulo pareigas pasiūlytuosius kandidatus; ginčų nebūdavo. Žmonės galėjo nekęsti kandidato, o vis dėlto jie buvo priversti balsuoti už jį. Epochoje, apie kurią dabar kalbame, rinkimai buvo visai kitoki, nors jų būdas dar buvo likęs tas pats. Tebebuvo kaip ir seniau, tikybinės apeigos ir balsavimas; bet čia tikybinės apeigos buvo jau tik plika formalybe, gi viską svėrė balsavimas. Kandidatą į konsulus ir čia siūlo esamasis konsulas, bet konsulas jau yra verčiamas, jei ne įstatymo, tai papročių, priimti visus kandidatus ir paskelbti, kad būrimai lygiai visiems palankūs. Tuo būdu centūrijos skiria, ką nori. Rinkimai priklauso nebe dievams, bet patiems žmonėms. Dievų ir būrėjų patarimo atsiklausiama tiktai su sąlyga, kad jie būtų nusiteikę vienodai visiems kandidatams. Tuo būdu, aišku, rinkdavo nebe dievai, o žmonės.

P a s t a b o s:

[1] Plutarchas, Solonas, 25. Einant Herodotu, I, 92, Solonas buvo pasižadėjęs atėniečiams laikytis savo įstatymų dešimtį metų.

[2] Dinarkas, in Demosthenem, 71

X skyrius.

TURTO ARISTOKRATIJA STENGIASI SUSITVARKYTI; ĮSIKURIA DEMOKRATIJA; KETVIRTOJI REVOLIUCIJA.

Režimas, kuris paveldi valdžią iš tikybinės aristokratijos, iš pradžių nebuvo demokratijos režimu. Matėmė, kad įvykusi, pavyzdžiui, Atėnuose ir Romoje revoliucija, nebuvo žemųjų sluoksnių darbas. Kaikuriuose miestuose šie sluoksniai buvo sukilę tikrai pirmieji, bet jie negalėjo sukurti nieko pastovaus; to įrodymai — ilga netvarka Sirakūzuose, Milete, ir Same. Naujas režimas šiek tiek tvirčiau buvo įsikūręs tiktai ten, kur tuojau atsirado aukštesnieji sluoksniai, galėję ilgam ar trumpam laikui paimti valdžią ir moralinę atsakomybę, atimtą iš eupatridų arba patricijų.

Kokia galėjo būti ta naujoji aristokratija? Pašalinus paveldimąją tikybą, nebebuvo kito pažymio, apibūdinančio socijalinį skirtumą, kaip tiktai turtingumas. Todėl buvo pareikalauta atžymėti turtingumo laipsniai, visai neprileidžiant minties, kad lygybė turėtų būti absoliuti.

Tad Solonas rado galimu daiktu leisti užmiršti paremtą senovine paveldimąja tikyba skirtingumą, tiktai sudarydamas naują, turtingumu paremtą, padalijimą. Jis padalijo žmones į keturis sluoksnius ir suteikė jiems nelygių teisių; norint gauti aukštąsios magistratūras, reikėjo būti turtingu; norint patekti į senatą ir į tribūnus, reikėjo priklausyti mažiausia bent vienam iš dviejų vidutinių sluoksnių.[1]

Tas pat buvo ir Romoje. Jau matėme, kad Servijus buvo sumažinęs patricijato galią, tiktai įkurdamas aristokratiją, kuri tą galingumą parėmė. Jis sudarė dvylika raitininkų centūrijų, parinktų iš turtingiausių plebėjų; tai buvo užuomazga raitininkų luomo, kuris tapo turtinguoju Romos luomu. Plebėjai, kurie neturėjo reikalaujamo iš raitininkų turto cenzo, buvo suskirtstyti į penkis sluoksnius pagal turto didumą. Proletarai nebuvo įskirti į šiuos sluoksnius. Jie neturėjo ir politinių teisių.

Jei jie ir dalyvaudavo susirinkimuose centūrijomis, tai vis dėlto jie nebalsuodavo.[2] Respublikiškoji santvarka palaikė tuos vieno karaliaus įvestus skirtingumus, bet ir plebsas iš pradžių neparodė, kad jis labai pageidauja įvesti lygybę į savo narių tarpą.

Visa, ką taip aiškiai matome Atėnuose ir Romoje, randame ir beveik visuose kituose miestuose. Pavyzdžiui: Kumuose politinės teisės buvo suteiktos iš pradžių tiktai tiems, kurie, turėdami arklių, sudarė savotišką raitininkų luomą; vėliau tas pačias teises gaudavo tie, kurių turtas pašokdavo virš nustatyto dydžio, bet ir ši priemonė piliečių skaičių pakėlė tiktai ligi tūkstanties. Regijumo miestą ilgą laiką valdė tūkstantis turtingiausių gyventojų. Turijoje politinio kūno dalyviams reikalingas buvo labai aukštas cenzas. Teognido poezijoje aiškiai pasakyta, kad Megara, nuvertusi didžiūnus, buvo valdoma turtingųjų. Tėbuose piliečio teises turėjo tiktai tas, kuris nebuvo nei amatininkas, nei pirklys.[3]

Išvada, kad kaip praėjusioje epochoje politinės teisės buvo susijusios su gimimu, taip dabar kurį laiką tųjų teisių turėjimas buvo neatskiriamas nuo turto. Ši turto aristokratija buvo įsistiprinusi visuose miestuose; tas jos įkūrimas priderėjo ne nuo apskaičiavimo, bet nuo žmogaus sielos linkimo; žmogus, išgyvendinęs didžiausios nelygybės režimą, tuojau negalėjo prieiti prie visiškos lygybės.

Reikia atminti, kad ta aristokratija rėmė savo viršenybę ne tiktai turtingumu. Visur ji stengėsi būti kariškuoju luomu. Ji laikė pareiga ginti miestus ir kartu juos valdyti. Kovose su priešais ji buvo paėmusi sau ir geriausias ginklų rūšis ir didžiausią dalį pavojų, tuo lyg norėdama eiti pėdais didžiūnų sluoksnio, į kurio vietą ji buvo stojusi. Visuose miestuose raitininkiją sudarydavo turtingiausieji,[4] iš pasiturinčiųjų sluoksnio būdavo sudaromi hoplitai arba legijonininkai.[5]

Neturtingiesiems kariškoji tarnyba nebuvo privaloma; tačiau jie būdavo naudojami, kaip velitai (pėstininkai), kaip peltastai arba kaip laivų irklininkai.[6] Tuo būdu kariuomenės sutvarkymas visiškai atatiko politinį miesto sutvarkymą. Pavojai buvo proporcingi turimosioms lengvatoms, ir materijalinę jėgą turėjo tie patys žmonės, kurie valdė turtus.[7]

Išeina, kad beveik visuose miestuose, kurių istorija mums yra žinoma, buvo tam tikras laikotarpis, kada turtingasis arba bent pasiturįs sluoksnis buvo prie valdžios vairo.

Šis politinis režimas turėjo gerumų, kaip ir kiekvienas režimas galėjo jų turėti, jei tik jis buvo suderintas su epochos papročiais ir jei tikybiniai įsitikinimai jam nepriešingi. Praėjusios epochos kunigiškoji diduomenė, be abejonės, yra padariusi daug gero; ji pirmutinė yra išleidusi įstatymus ir sukūrusi tvarkingą valdžią. Ji sudarė žmonių bendruomenės, išgyvenusias ramiai ir garbingai ištisus šimtmečius. Turto aristokratija turėjo kitokių nuopelnų: ji davė naują kryptį visuomenei ir inteligentijai; ji gerbė ir skatino visokeriopą darbą. Šis režimas aukščiausiai vertino darbščiausią, gabiausią ir veikliausią žmogų; tuo jis skatino pramonės ir prekybos plėtimą; ji patarnavo ir intelektualinei pažangai, nes materijalinio turto turėjimas, kurio didinimas ar mažinimas paprastai būna kiekvieno atskiro žmogaus nuopelnu, padarė, kad mokslas tapo pirmaeiliu dalyku, o protas — galingiausiu veiksniu žmoniškumo darbams reikšti. Todėl nenuostabu, kad šio režimo laikais Graikija ir Roma buvo išplėtusios savo politinės kultūros sienas ir toli pastūmėjusios į priekį savo civilizaciją. Bet turtingasis luomas neišlaikė valdžios taip ilgai, kaip ją laikė senoji paveldimoji diduomenė. Jo teisės į valdžią nebuvo tokios pat vertybės. Jis nebuvo laikomas pašvęstu valdyti, kokiu buvo laikomas senovės eupatridas; jis valdžią ėmė ne iš tikybinių įsitikinimų ir valdė ne dievų valią vykdydamas. Jame nebuvo nieko, ką sąžinė būtų lienusi priimti, ką žmogus būtų laikęs sąžinės balsu ir kas būtų vertę žmogų klausyti. Žmogus nusilenkia tiktai prieš tą, ką laiko turinčiu teisę iš jo reikalauti to nusilenkimo, arba prieš tą, kas, jo nuomone, yra aukštesnis už jį. Jis galėjo ilgai lenktis prieš tikybinę viršenybę eupatrido, kuris kalbėdavo maldas ir turėjo savo žinioje dievus. Turtingumas panašių jausmų nežadino. Turtas paprastai nežadina pagarbos jausmo, bet žadina pavydo jausmą. Iš turto nelygybės kylanti politinė nelygybė buvo palaikyta neteisingumu, ir žmonės dėjo pastangas tam neteisingumui panaikinti. Turi reikšmę ir tai, kad kartą pradėtoji revoliucijų eilė nebegali apsistoti. Senieji pradai buvo nugriauti, ir nebebuvo nei padavimų, nei pastovių teisės nuostatų. Visus buvo apėmęs toks jausmas, kad dabartinė būklė nepastovi, o tai savo

keliu nedavė ilgai galioti įstatymui. Naujoji aristokratija buvo puolama taip smarkiai, kaip buvo puolama buvusioji senoji; neturtingieji panorėjo būti piliečiais ir dėjo pastangas, norėdami patekti į politinio kūno gyvenimo sukūrį. Nėra galimybės įsigilinti į šios naujosios kovos smulkmenas. Juo labiau nutolsta miestų istorija nuo savo pradžios, juo ji darosi įvairesnė. Miestai tęsia tą pačią perversmų eilę, bet tie perversmai būna labai įvairių pavidalų.

Tačiau reikia pastebėti, kad turtingasis luomas ilgiau buvo gerbiamas ir ilgiau vadovavo tuose miestuose, kuriuose svarbiausias turtingumo matas buvo didesnio ar mažesnio žemės ploto valdymas; priešingai, tuose miestuose, kaip Atėnai,kur mažai buvo turtingų žemės savininkų ir kur žmonės turtėjo tiktai iš pramonės ir prekybos, turtingumo lygio nepastovumas labai anksti sukėlė godumo ūpą ir žemesniojo luomo viltį pasivyti turtinguosius; todėl tenai aristokratijai labai anksti pradėta daryti priekaištų.

Romos turtingieji priešinosi neturtingiesiems daug atkakliau, negu Graikijos turtingieji; tam buvo tam tikrų priežasčių, apie kurias paskiau kalbėsime. Vis dėlto skaitydami graikų istoriją, nustebinti turime pažymėti, kad naujoji aristokratija ten gynėsi labai silpnai. Tiesa, savo priešininkams atremti ji negalėjo pasigauti svarbių ir galingų argumentų — padavimų ir dievotumo, kaip jų galėjo pasigauti eupatridai. Ji negalėjo šauktis į pagalbą nei pirmtakūnų, nei dievų. Ji negalėjo remtis savo tikybiniais įsitikinimais, ji netikėjo savo lengvatų teisėtumu. Ji turėjo ginklų jėgą, bet galiausiai ir šios viršenybės neteko. Valstybių sudarytosios konstitucijos, be abejonės, būtų galiojusios daug ilgiau, jei kiekviena valstybė būtų gyvenusi užsidariusi arba jei jos visados būtų taikiai gyvenusios. Karas tarp Graikijos ir Italijos miestų beveik nenutildavo. Karo prievolė turtingąjį luomą slėgė visu sunkumu, nes kovose jis turėdavo stovėti pirmosiose eilėse. Dažnai jis grįždavo iš karo į miestą labai žymiai ir skaičiumi sumažintas ir susilpnintas ir dėl to nebeturįs jėgos atsispirti liaudies partijai. Pavyzdžiui, aukštajam sluoksniui Tarnente netekus kare su japigais didesnės savo narių dalies, mieste tuojau įsitvirtino demokratija. Praslinkus trims dešimtims metų po to įvykio, tas pat įvyko Arge: po nelaimingo karo su spartiečiais tikrųjų piliečių skaičius taip sumažėjo, kad buvo gyvas reikalas duoti miesto teises visai

perijėkų miniai.[8] Štai dėl ko Sparta taip brangino tikrųjų spartiečių kraują. Kalbėdami apie Romą, turime pasakyti, kad tenai nuolatiniai karai žymiai nušviečia mums buvusias revoliucijų priežastis. Pirmiausia karas sunaikino jos patricijatą; iš trijų šimtų šeimų, kurių tiek buvo šiame sluoksnyje karalių laikais, Samnijų nugalėjus, tebuvo likęs vos trečdalis. Paskui, karas naikino ir pirmapradį plebsą, t. y. tą turtingąjį ir drąsųjį plebsą, kuris buvo suskirstytas į penkis sluoksnius ir iš kurio tik ir būdavo sudaromi ligijonai. Karo išdavos beveik visados būdavo tokios, kad miestai būdavo verčiami duoti ginklus žemesniesiems klodams, dėl to, kad Atėnuose ir visuose pajūrio miestuose reikalas turėti laivininkiją ir kovos jūroje davė neturtingajam sluoksniui svarumo, kurio konstitucijos nuostatai jam nebuvo davę. Tėtai, išaugę irklininkais, jūrininkais ir kariais ir turėdami savo rankose tėvynės gerovę, pasijuto esą reikalingi ir tapo išdidūs. Tokia buvo atėniškės demokratijos pradžia. Sparta bijojo kariauti. Iš Tukidido nusakymų matome, kaip jie delsė pradėti karo žygį ir kaip jie bjaurėjosi karu. Tačiau Sparta buvo įtraukta į Peloponėso karą prieš savo norą; bet kiek pastangų ji padėjo, norėdama iš to karo išsisukti. Vis dėlto Sparta buvo priversta apginkluoti savo ὑπομείονες, neodamodus, motakus, lakoniečius ir, galiausiai, ilotus; ji gerai žinojo, kad kiekvienas karas, duodamas ginklus prislėgtajam sluoksniui, stato miestą į revoliucijos pavojų ir kad grįžus kariuomenei iš karo, reikia arba įstatymams nusilenkti prieš ilotus, arba rasti priemonė jiems be triukšmo išgalabinti.[9] Plebėjai, prikaišiodami Romos senatui, kad jis visados ieškąs naujų karų, jį kaltindavo. Senatas gerai žinojo savo reikalą; jis žinojo, kad už karus jis moka nuolaidomis ir nepasisekimais forume. Tačiau jis negalėdavo karų išvengti, nes Roma buvo apsiausta priešų. Žinoma, karas pamažu užpildė bedugnę, kurią turto aristokratija buvo iškasusi tarp savęs ir žemesniųjų sluoksnių. Dėl to greitai pasidarė taip, kad konstitucija pradėjo nebetikti socijalinei būklei ir kad buvo reikalo ji keisti. Be to, pravartu pabrėžti, kad kiekvienas lengvata būtinai prieštarauja pradui, kuriuo žmonės vaduojasi. Viešoji gerovė nėra toks pradas, kuris iš esmės galėtų ilgai pripažinti ir kęsti nelygybę. Ji nedvejodama vedė visuomenes į demokratiją.

Visai aišku, kad vienur anksčiau, kitur vėliau reikėjo suteikti visiems laisviesiems žmonėms politinių teisių. Romėnų

plebsas, panorėjęs turėti susirinkimus, jiems vieniems priklausomus, buvo priverstas į juos įsileisti ir proletarus ir nebegalėjo įvesti į ten pasidalijimo į sluoksnius.

Tuo būdu daugelis miestų buvo sudaręs tikrus liaudies susirinkimus, ir visuotinasis balsavimas buvo įvykdytas.

Bet balsavimo teisė anais laikais buvo daug vertesnė, negu kad ji yra dabartinėse valstybėse. Balsavimu paskutinis pilietis darydavo įtaką visiems reikalams, skirdavo magistratus, leisdavo įstatymus, darydavo teismą, spręsdavo apie karą ar taiką ir darydavo draugiškumo sutartis. Šio balsavimo teisės išplėtimo pakako, kad valdžia būtų tikrai demokratiška. Paskutinė pastaba gali būti, kad demokratijos įsigalėjimo ir būtų buvę galima išvengti, jeigu būtų buvę galima įkurti tai, ką Tukididas vadina ὀλιγαρχία ἰσόνομος, t. y., kad valdžia priklausytų tik kaip kam, o laisvė visiems. Tačiau, graikai laisvės visai tikrai neišmanė; asmeninėms teisėms pas juos visados stigo laidų. Iš Tukidido, kuris negali būti įtartas buvus perdaug uoliu demokratijos valdymo šalininku, žinome, kad, oligarchijai turint valdžią savo rankose, liaudis turėjusi pakelti daug kančių, vienašališkų pasmerkimų, baisių žudynių. Šio istoriko raštuose skaitome, „kad reikėjo demokratiško režimo, norint, kad neturtingieji turėtų užtarimą, o turtingieji būtų pažaboti“. Graikai niekados nemokėjo sutaikyti pilietinės lygybės su politine nelygybe. Kad asmeniniai neturtingojo reikalai nebūtų užgauti, rodosi, reikėjo, kad jis turėtų teisę balsuoti, galėtų būti teisėju, tribunoluose ir, galiausiai, magistratu. Jeigu dar prisiminsime, kad graikuose valstybei priklausė visutėlė valdžia ir prieš ją negalėjo eiti jokia atskiro asmens teisė, tai suprasime, kad kiekvienam žmogui, net žemiausiam, buvo reikalo turėti politinių teisių, t. y. dalyvauti valdyme. Kada kolektyvinis suverenas buvo toks visagalis, tada žmogus galėjo ką nors reikšti, tiktai būdamas to suvereno nariu. Jo neliečiamybė ir garbė to reikalavo. Geidė turėti politinių teisių ne naudojimuisi tikrąja laisve, o kad bent galėtų jos siekti.

Pastabos:

[1] Plutarchas, Solonas, 1 ir 18; Aristidas, 13. Harpokratijonas kartoja Aristotelio žodžius ἱππεῖς θῆτες Poluksas, VIII, 129. Žiūr. Iziejus, de Appollod. her, 39.

[2] Titas Livijus, I, 43. Dijonizas, IV, 20. Kurių turtas nesekdavo 11.500 asų, tiesudarydavo tiktai vieną centūriją, turėdavo tik vieną balsą iš 193, ir tokia būdavo balsavimo tvarka, kad ši centūrija niekados nebūdavo kviečiama duoti balso.

[3] Aristotelis, Politika, III, 3, 4; VI, 4, 5; Heraklidas, graikų ist. fragm. t. II, p. ir 219. Palyg. Teognido, 8 eil., 502, 525—529.

[4] Apie Atėnus žiūr. Ksenofonto, Hipparkas, I, 9. Apie Spartą žiūrėk, Ksenofonto, Graikai, VI, 4, 10. Apie graikų miestus žiūr., Aristotelio, Politika, VII, 4, 3. Didot. leid. p. 597. Sulyg. Lisijaus, in Alcibiad., I, 8; II, 7.

[5] Tukididas ten kalba apie *οπλῖται ἐκ καταλόγου*, VI, 43 ir VIII, 24. — Aristitotelis, Politika, V, 2, 8, pastebi, kad Poloponėso kare dešimtoji dalis turtingųjų atėniečių žuvo, *διὰ τὸ ἐκ καταλόγου στρατεύεσθαι*. Apie Romą žiūr. Tito Livijaus, I, 42; Dijonizo, IV, 17—20; VII, 59; Saliustijaus, Jugurta, 86; Aulas Gelijus, XVI, 10.

[6] *Θῆτες οὐκ ἐστρατεύοντο.* Harpokratijono posakis, Aristofano užrašytas.

[7] Tukididas dviejose vietose pažymi, kad dar jo laikais kariškoje tarnyboje buvo keturios skirtingos klasės. Dviejų pirmųjų klasių žmonės, pentakosijomedimai ir raitininkai tarnaudavo raitininkijoje; trečiosios klasės žmonės, *ceugitai,* būdavo *hoplitais* (pėstininkais); istorikas dar pažymi, kad esant būtinam reikalui, išimties keliu būdavo naudojami, kaip jūrininkai (III, 16). Kitoje vietoje tas pats istorikas, išskaičiuodamas maro aukas, žuvusiuosius suvedė į tris kategorijas, raitininkus, hoplitus ir *ὁ ἄλλος οχλος*, visa kita minia (III, 87). — Pamažu ir tėtai buvo priimti į kariuomenę (Tukididas, VI, 43).

[8] Aristotelis, Politika, V, 2, 3.

[9] Žiūr., ką sako Tukididas, IV, 80.

XI skyrius.

DEMOKRATIJOS VALDYMO NUOSTATAI; ATĖNŲ DEMOKRTIJOS ELGIMOSI PAVYZDYS.

Įsigalint revoliucijos sudarytam režimui ir tolstant nuo senojo režimo tvarkos, valdyti žmonės darėsi vis sunkiau. Buvo reikalingi smulkesni nuostatai, gausingesnis ir tikslesnis valdymo aparatas. To pavyzdžiu galime imti Atėnų valdymą. Atėnuose buvo didelis magistratų skaičius. Jie paliko visus buvusius epochos magistratus: archontą, kurio vardu buvo vadinami metai ir kuriam reikėjo rūpintis naminių kultų išlaikymu, karalių, kuris aukodavo aukas, polemarchą, kuris vadovaudavo kariuomenei, jai astovaudavo ir teisdavo svetimšalius, šešis tesmotėtus, kurie tariamai ir teisdavo, bet iš tiesų tiktai pirmininkaudavo didžiajame prisiekusiųjų posėdininkų susirinkime.

Be sakytųjų, buvo dar dešimt ἱερόποιοι, kurie teiraudavosi orakulo ir darydavo kaikuriuos aukojimus, παράσιτοι, kurie būdavo archonto ir karaliaus palydovais,tiems atlikinėjant apeigas, dešimt atlotėtų, kurie eidavo pareigas ketverius metus, ruošdami Atėnėjos šventę, galiausiai pritanai, iš viso penkios dešimtys, kurie sudarydavo viešojo židinio palaikytojų pokylių ruošėjų nuolatinę grandinę.

Šis išskaičiavimas įtikina, kad Atėnai buvo ištikimi senųjų laikų padavimams. Ir tiek daug buvusiųjų revoliucijų neįveikė išgriauti prietaringojo anų laikų gerbimo. Niekas nedrįso atmesti senųjų tautinės tikybos pasireiškimų. Demokratija palaikė eupatridų nustatytąjį kultą.

Galiausiai atėjo tam tyčia demokratijai skirtų *magistratų* laikas. Jie nebuvo kunigai ir rūpinosi tik medžiaginiais miesto reikalais. Iš jųjų tarpo žinome dešimtį strategų, kurių žinioje buvo karo dalykai ir politikos reikalai; toliau, dešimt *astinomų*, kuriems rūpėjo viešoji tvarka; dešimt *agoranomų*, kurių žinioje buvo miesto ir Pirėjos turgavietės; penkiolika

sitopilakų, kurie dabojo javų pardavimą; penkiolika metronomų, kurie tikrindavo saikus ir svarstykles; dešimt iždo saugotojų; dešimt mokesčių rinkėjų, vienuolika teismo nutarimų vykdytojų. Vaizdui papildyti pažymėkime, kad dauguma šių magistratų buvo ir kiekvienoje triboje ir kiekviename dėme. Menkiausioji Atikos gyventojų kuopa turėjo savo archontą, savo kunigą, savo sekretorių, savo mokesčių rinkėją, savo karo vadą. Beveik žingsnio negalima buvo žengti nei mieste, nei kaime, nesusitikus kokio nors magistrato. Šios pareigos būdavo pavedamos vieneriems metams; iš to išvada, kad beveik nebuvo asmens, kuris nebūtų galėjęs tikėtis eisiąs kurią nors šių pareigų. Magistratai kunigai būdavo renkami traukiant burtus. Magistratus, kurie eidavo tik viešosios tvarkos pareigas, rinkdavo visa tauta. Tačiau apsisaugoti nuo aklojo likimo turėta ir priemonių arba visos tautos balsavimo netikėtumų; kiekvienas naujai išrinktas turėdavo laikyti kvotimus arba senate, arba prie baigiančiojo savo pareigas magistrato, arba, galiausiai, Areopage; tai daryta ne norint suvokti sugebėjimus ir galimumus, o įrodyti žmogaus ir jo šeimos dorumą. Be viso to, buvo dar reikalaujama, kad kiekvienas magistratas turėtų paveldimąją žemės nuosavybę.

Rodos, turėjo išeiti taip, kad šie magistratai, kaip rinkti sau lygių žmonių balsavimu tiktai vieneriems metams, prieš rinkėjus atsakomingi ir, galiausiai, galį būt atšaukti, turėjo būti mažai gerbiami. Tačiau, pasiskaitę Tukidido Ksenofonto raštus įsitikiname, kad jie buvo labai gerbiami ir kad jų klausyta. Pastebėta, kad senoliai, o jų tarpe ir atėniečiai, lengvai galėdavo pasiduoti disciplinai. Gali būti, kad jie jau nuo seno buvo įpratę klausyti, ką jiems sakys kunigiškoji valdžia. Jie buvo suaugę su nuotaika, kad turi gerbti valstybę ir visus tuos, kurie įvairiame padėjime jai atstovauja. Jiems nė į galvą neateidavo mintis nekęsti magistrato, nes jį jie patys buvo išrinkę; balsavimas būdavo laikomas švenčiausiu valdžios gerbimo šaltiniu.

Viršesnis už magistratus, kurių pareiga buvo tiktai vykdyti įstatymai, buvo *senatas*. Tai buvo tik patariamasis organas, lyg kokia valstybės taryba; jis neįsakinėjo, neleido įstatymų, *neturėjo jokios valdymo pareigos*. Ji nejautė jokio nepatogumo, kad buvo renkamas kas metai naujas; tiesa, iš jo narių nebuvo reikalaujama nei aukščiausios inteligencijos, nei

didelio patyrimo. Senatą sudarydavo penkiasdešimt pritanų po vieną iš kiekvienos tribos; jie paeiliui atlikdavo šventųjų apeigų veiksmus ir per metus duodavo patarimų tikybiniais ir politiniais miesto reikalais. Tai būdavo, tikriausiai, todėl, kad senatas iš pradžių buvo tiktai susirinkimas pritanų, t. y. tais metais einančių pareigas židinio kunigų, ir kad jam sudaryti buvo išsilaikęs paprotys traukti burtus. Tenka pasakyti, kad paskelbus burtų traukimo išdavas, kiekvienas išrinktasis būdavo tiriamas ir, jei pasirodydavo esąs negana garbingas, būdavo šalinamas.

Aukštesnis už patį senatą buvo tautos susirinkimas. Tai buvo tikras suverėnas. Bet kaip gerai sutvarkytose monarchijose monarchas apsistato saugotojais, kurie saugotų jį nuo jo paties užgaidų ir klaidų, taip ir demokratija turėjo nekintamų taisyklių, kurių ji laikydavosi.

Susirinkimą šaukdavo arba pritanai, arba strategai. Jis įvykdavo tikybos pašvęstoje aptvaroje; iš pat ryto kunigai, aukas aukodami ir dievų pagalbos prašydami, apeidavo Pnyx'o aikštę. Žmonės susėsdavo ant akmens suolų. Tam tikroje pakilioje estradoje rinkdavosi pritanai ar proedrai, kurie ir pirmininkaudavo susirinkime. Visiems susėdus, prabildavo vienas kunigų (κήρυξ) „laikykite tylą", sakydavo jis, „tikybinę tylą" (εὐφημία), maldaukite dievų ir deivių" (čia jis primindavo svarbiąsias krašto dievybes), „kad šiame susirinkime viskas būtų atlikta kuo greičiausiai, didžiausiai Atėnų naudai ir piliečių gerovei". Paskui minia ar kas nors savo vardu atsakydavo: „mes meldžiame dievus, kad jie globotų miestą. Tevyrauja išmintingiausiojo nuomonė. Tebūnie prakeiktas tas, kuris duos blogų patarimų, kuris manys keisti įsakymus ir įstatymus arba atskleis mūsų paslaptis priešui".

Galiausiai, heroldas, pirmininkaujančio įsakymu, pranešdavo, kokius klausimus susirinkimas turi svarstyti. Kas būdavo pasiūloma tautai, prieš tai jau turėjo būti svarstyta ir nagrinėta senate. Tautos susirinkimas neturėdavo teisės į tai, ką dabartine kalba vadiname iniciatyva. Senatas jam pristatydavo dekreto sumanymą, — jis galėdavo jį atmesti arba priimti, bet jis neturėjo svarstyti ko kito. Heroldui paskaičius dekreto sumanymą, būdavo pravedami ginčai. Heroldas sakydavo: „kas nori kalbėti". Kalbėtojai lipdavo į tribūną pagal amžių. Galėdavo kalbėti kiekvienas žmogus, neatsižiūrint turto ir užsiėmi-

mo, tačiau viena sąlyga, kad turi įrodymų, jog turi politines teises, kad nėra skolingas valstybei, kad yra taurus, kad teisėtu būdu susituokęs, kad turi žemės nuosavybę Atikoje, kad yra atlikęs visas pareigas savo tėvams, kad yra dalyvavęs visuose karo žygiuose, kurie jam buvo pavesti, ir kad jokiame mūšyje nėra metęs savo skydo.

Taip apsidraudusi nuo gražbylybės tauta, galiausiai, visa siela tą gražbylybę reikšdavo. Atėniečiai, kaip Tukididas sako, netikėjo, kad kalbos kenkia darbui. Priešingai, jie jausdavo reikalą išsikalbėti, kad būtų aišku. Politika nebebuvo padavimo ir tikybos dalyku, kaip buvo praėjusiuoju laiku. Reikėdavo apsigalvoti ir persvarstyti visi įrodymai. Ginčai būdavo reikalingi, nes kiekvienas klausimas būdavo mažiau ar daugiau neaiškus ir tiktai kalbos galėdavo aikštėn išvesti tiesą. Atėnų tauta norėdavo, kad kiekvienas dalykas jai būtų pristatomas įvairiais pavidalais ir kad jais aiškiai būtų parodyta, kurie įrodymai kalba už ir kurie prieš. Ji brangindavo savo kalbėtojus; sako, kad ir jiems atsilygindavo už kiekvieną iš tribūnos pasakytą kalbą. Ji dar daugiau darydavo; ji jų klusydavo; jos nereikia vaizduoti nerimaujančia, triukšmaujančia minia. Tautos elgimasis dažnai būdavo kitokis: komiškas poetas vaizduoja, kad ji klauso išsižiojusi, nė nekrustelėdama ant savo akmenis suolų. Istorikai ir kalbėtojai nekartą yra rašę apie tuos tautos susirinkimus; mes beveik niekados neužtinkame, kad kalbėtojo kalba būtų buvusi pertraukta; kalba Periklas, ar Kleonas, ar Eschinas, ar Demostenas, — susirinkimas visų atsidėjęs klauso; ar jam pataikauja, ar jį plūsta, jis klauso. Jis leidžia pareikšti priešingiausias nuomones su didžiausiu kantrumu. Kaikada girdėti murmant, bet niekados negirdėti rėkiant ir klykiant. Kalbėtojas visados galėjo prieiti savo kalbos galą, — vis viena, ar už, ar prieš jis būtų kalbėjęs.

Spartoje iškalbingumu nesirūpinta. Tai rodo, kad valdymo pradai buvo ne tie patys. Ten dar tebevaldė aristokratija; ji turėjo tvirtų tradicijų, kurios iš jos nereikalaudavo kiekvienu reikalu ilgai kalbėti už ir prieš. Atėnų tauta norėjo suprasti dalyką; ji sprendė tiktai ginčus už ir prieš. Ji sprendė tiktai tuomet, kai buvo įtikinta arba laikė save įtikinta. Prieš metant ant svarstyklių visumos balsavimą, reikalingas žodis; iškalbingumas yra demokratiško valdymo privalumas. Todėl kalbėtojai ilgainiui buvo praminti demagogais, tai reiškė —

„miesto vadai"; iš tikrųjų, nuo jų priklausė miesto veikmė; jie sustatydavo visus jo nutarimus.

Buvo numatyta ir tokių atsitikimų, kada kalbėtojas įneša pasiūlymą, priešingą įstatymams. Atėnuose buvo tam tikri magistratai, įstatymų sargais vadinami. Jų buvo septyni. Susėdę aukščiau už kitus, jie prižiūrėdavo susirinkimą ir atstovaudavo įstatymams, kurie buvo laikomi aukštesniais už pačią tautą. Jei jie pastebėdavo, kad yra koneveikiami įstatymai, tai sutrukdydavo kalbėtojui baigti kalbėti ir įsakydavo uždaryti susirinkimą. Žmonės skirstydavosi, neturėdami teisės balsuoti. Buvo ir toksai įstatymas, tiesa, mažai jo būdavo pasigaunama, kuris bausdavo kalbėtoją, davusį tautai blogą patarimą. Buvo dar ir kitas, kuris drausdavo lipti į tribūną tokiam kalbėtojui, kuris jau tris kartus buvo buvęs pasiūlęs susirinkimui nutarimus, priešingus veikiantiesiems įstatymams.

Atėnai gerai žinojo, kad demokratija gali išsilaikyti, tik gerbdama įstatymus. Rūpintis sugalvoti pakeitimai, kurie būtų naudinga padaryti įstatymuose, buvo ypatinga tesmotėtų pareiga. Jų pasiūlymai būdavo pristatomi senatui, kuris turėjo teisę juos atmesti, bet neturėjo teisės jų paversti įstatymais. Pasiūlymams pritaręs, senatas šaukdavo susirinkimą ir jį supažindindavo su tesmotėtų sumanymu. Bet tauta nieko neturi spręsti pati tiesiogiai; ji ginčus atidėdavo kitai dienai ir paskirdavo penkis kalbėtojus, kurie turėjo ypatingą pareigą ginti senąjį įstatymą ir išdėti susirinkimui siūlomosios naujovės nepatogumus. Nustatytąją dieną tauta vėl susirinkdavo ir išklausydavo pirmiausia kalbėtojų, pasiėmusiųjų ginti senąjį įstatymą, o paskui tųjų, kurie rėmė naująjį. Išklausius kalbėtojų, tauta dar neišsitardavo. Ji išrinkdavo komisiją, gana gausingą, bet sudarytą tik iš asmenų, ėjusių teisėjų pareigas. Ši komisija iš naujo imdavosi tyrinėti dalyką, vėl išklausydavo kalbėtojų, ginčydavosi ir tardavosi. Jei ji įstatymą atmesdavo, tai tas jo nutarimas būdavo neatšaukiamas. Jei ji įstatymui pritardavo, tai vėl šaukdavo tautą, kuri, susirinkusi, šį, trečiąjį kartą, turėdavo ir balsuoti, ir tas balsavimas pasiūlytąjį sumanymą padarydavo įstatymu.

Ir šitaip atsargiai elgiantis, galėjo atsitikti, kad galėjo būti priimtas neteisingas ir žalingas pasiūlymas. Naujasis įstatymas būdavo pavadinamas jo sumanytojo vardu, ir šisai galėjo būti skundžiamas teismui ir baudžiamas. Tikrasis suve-

renas, tauta, būdavo laikoma neklaidinga, o kiekvienas kalbėtojas likdavo atsakingas už duotąjį patarimą.

Štai kokios taisyklės tvarkė demokratiją. Iš to nereikia daryti išvados, kad *demokratija* nėra padariusi klaidų. Ar šiokia, ar tokia būtų valdymo tvarka, ar valdytų monarchija, ar aristokratija, ar demokratija, vis dėlto būna laikas, kada valdo protas, ir būna laikas, kada valdo aistros. Jokis santvarkos būdas nebuvo niekados pašalinęs žmogaus prigimties silpnumų ir nedorybių. Juo taisyklės nusakytos su didesnėmis smulkmenomis, juo labiau sekasi patirti, kad visuomenės valdymas yra sunkus ir turi daug pavojų. Demokratija galėjo laikytis, tik nuodugniai apgalvodama savo veiksmus. Stebina ir demokratijos reikalautas iš žmonių darbas. Tai buvo labai darbšti valdžia. Pažiūrėkime, kaip buvo susidėjęs atėniečio gyvenimas. Vieną dieną jis buvo kviečiamas į savo demo susirinkimą ir turėjo tartis apie to mažo susivienijimo tikybinius ir politinius reikalus. Ktą dieną jis buvo šaukiamas į savo tribos susirinkimą; buvo reikalas, ir jis ėjo tikybinės šventės tvarkyti, ir išlaidų patikrinti, ir įsakymų leisti, ir vedėjų ir teisėjų skirti. Tris kartus per mėnesį jam reikėjo dalyvauti tautos susirinkime, ir neturėjo teisės tenai nebūti. Posėdis ten trukdavo ilgai; ten neita tiktai balso paduoti; atvykus iš ryto, reikėdavo būti ligi kokios pirmos valandos, besiklausant kalbėtojų. Galėjo balsuoti tiktai tas, kas buvo atvykęs iš pat posėdžio pradžios ir kas buvo girdėjęs visas kalbas. Balsavimas jam buvo labai rimtas dalykas — būdavo vis viena, ar būdavo kalbama apie politinių ir karo vadų skyrimą, t. y. parinkimą tų asmenų, kuriems įteikiami jo reikalai ir jo gyvybė ištisiems metams, ar apie mokesčių nustatymą, ar įstatymo keitimą, ar apie karą, kuris reikia balsuoti net tikrai žinant, kad turės aukoti savo ir savo sūnaus kraują. Asmeniniai reikalai neatskiriamai buvo susiję su valstybės reikalais. Žmogus tais reikalais negalėjo būti nei abejingas, nei lengvamintis. Jei jis klydo, tai ir žinojo, kad greitai bus už klaidą nubaustas ir kad duodamas balsą jis savo balsavimą paremia ir savo turtu, ir savo gyvybe. Tuo metu, kada nelaimingas žygis į Siciliją buvo nutartas, nebuvo tokio piliečio, kuris būtų nežinojęs, kad vienam jo namiškių teks jame dalyvauti, kad jis privalo kreipti visą savo sielos galią į šią pusę ir svarstyti, kokią tasai karas duos naudą ir kiek jame glūdi pavojų. Labai svarbu buvo apgalvoti ir išsiaiškinti. Kiek-

vienas tėvynės nepasisekimas piliečiui mažino asmeninį jo didingumą, jo saugumą ir jo turtą.

Tik balsavimas pats vienas neišsemdavo piliečio pareigų. Atėjus eilei, jis turėjo būti magistratu savo dėme arba savo triboje. Kas antri metai, imant vidutiniškai, jis būdavo helijastu, t. y. teisėju; tais metais jis visą laiką išbūdavo tribunole, klausydamas gynėjų arba taikydamas įstatymus. Beveik nebūdavo tokio piliečio, kuris nebūtų kviestas du kartu dalyvauti senate penkių šimtų skaičiuje; tuo atveju jis vienerius metus posėdžiaudavo kasdien nuo ryto ligi vakaro, priiminėdamas magistratų pranešimus, versdamas juos duoti apyskaitas, atsakinėdamas svetimųjų šalių pasiuntiniams, sustatinėdamas nurodymus Atėnų atstovams svetimose šalyse, gvildendamas visus reikalus, kurie turėjo būti duoti spręsti tautai, ir ruošdamas įsakymus. Galiausiai, jis galėdavo būti miesto magistratu, archontu, strategu, astinomu, jei burtus traukiant ar balsuojant, jam šios pareigos būtų buvusios pavestos. Taigi būti demokratiškos valstybės piliečiu buvo sunki našta, kad buvo kuo užimti visas laikas ir visas dėmesys ir kad labai maža laiko belikdavo asmeniniams reikalams ir šeimyniniam gyvenimui. Todėl Aristotelis labai teisingai sakė, kad žmogus, kuriam reikia dirbti dėl duonos kąsnio, negali būti piliečiu. Tokie buvo demokratijos reikalavimai. Pilietis visas atsiduodavo valstybei, kaip dabartiniais laikais valstybės valdininkas. Jis už ją liedavo kraują kare, atiduodavo jai savo laiką taikos metu. Jis negalėdavo laisvai atidėti viešųjų reikalų ir didesniu uolumu dirbti savo gerovei. Tikriau bus pasakius, kad jis turėdavo pamiršti savuosius reikalus ir dirbti miesto naudai. Žmonės pragyvendavo visą savo gyvenimą bevaldydami. Demokratija galėjo išsilaikyti, tik visiems jos piliečiams be atvangos dirbant. Kaip tik jos uolumas sumažėjo, ji turėjo žūti arba iškrikti.

Pastabos:

[1] Dinarkas, adv. Demosthenem, 71: *τοὺς νόμους προλέγειν τῷ στρατηγῷ, τὴν παρὰ τοῦ δήμου πίστιν ἀξιοῦντι λαμβάνειν, παιδοποιεῖσθαι κατὰ τοὺς νόμους καὶ γῆν ἐντὸς ὅρων κεκτῆσθαι.*

[2] Negalima sakyti, kad Atėnų magistratas būtų buvęs gerbiamas ir laikomas lygus Spartos eforams arba Romos konsulams. Ne tiktai kiekvienas Atėnų magistratas turėdavo duoti apyskaitą, baigęs tarnybą, bet ir einantį magistrato pareigas galėjo jį pašalinti tauta balsuodama. (Aristo-

telis pas Harpokratijoną; Poluksas, VIII, 87; Demostenas, in Timotheum, 9), Panašaus pašalinimo atsitikimai gana reti.

[3] Eschinas, in Ctesiph., 2. Demostenas, in Neoeram, 3. Lisias, in Philon., 2. Harpokratijonas, *ἐπιλαχών*.

[4] Eschinas, in Timarch. 23; in Ctesiph. 2—6. Dinarkas, in Aristogit. 14: *ὁ νόμος κελεύει εὐξάμενον τὸν κήρυκα μετ' εὐφημίας πολλῆς, οὕτως ὑμῖν τὸ βουλεύεσθαι διδόναι.* Demostenas, *π. παραπρεσβ*, 70: *ταῦθ' ὕπερ ὑμῶν καθ' ἑκαστὴν τὴν ἐκκλεσίαν εὔχεται ὁ κήρυξ νόμῳ προστεταγμένα.* Palyg. Aristofano, Thesmoph. 295—350. Poluksas, VIII, 104.

[5] *Δοκιμασία ῥητόρων.* Eschinas, in Timarchum, 27—33. Dinarchas, in Demosthenem, 71.

[6] Tai ką sako Aristofanas, Vapsvos, 691, *φέρει τὸ συνηγορικὸν δραχμήν.* Rašytojas priduria: *ἐλάμβανον οἱ ῥήτορες δραχμὴν ὅτε συνηγόρου ὑπὲρ τῆς πόλεως.*

[7] Aristofanas, Raitininkai, 1119.

[8] Poluksas, VIII, 94. Filochloras, Fragm., Didot rink. p. 497.

[9] Atėnėjas, X, 73. Poluksas, VIII, 52. Žiūr. G. Perrot., Hist. du droit public d' Athènes, II, str.

[10] Apie šiuos Atėnų konstitucijos dėsnius žiūr. Demosteno kalbos prieš Leptiną ir prieš Timokratą; Eschinas, in Ctesiphontem, 38—40; Andokidas, de Mysteriis, 83—84; Poluksas, VIII, 101.

[11] Tukididas, III, 4, 3. Demostenas, in Timocratem.

[12] Spėjama, kad buvę 6.000 helijastų iš 18.000 piliečių; bet iš šios sumos reikia dar atmesti tie, kuriems nebuvo sukakę 30 metų, ligoniai, išvykusieji, išvykę į žygį žmonės, pasmerktieji *atimia* ir tie, kurie nesugebėjo būti teisėjais.

XII skyrius.

TURTINGIEJI IR NETURTĖLIAI; DEMOKRATIJA ŽŪSTA; LIAUDIES TIRONAI.

Per eilę revoliucijų pasiekę lygybę ir, todėl, atsimetus reikalui kovoti dėl pradų ir teisių, žmonės pradėjo kovą dėl savo asmeninių reikalų. Šis naujas miestų istorijos laikotarpis prasidėjo nevisur vienu laiku. Vienuose miestuose jis prasidėjo tuojau po demokratijos įsigalėjimo; kituose jis pasireiškė tiktai praėjus kelioms kartoms, kurios sugebėjo ramiai valdytis. Tačiau anksčiau ar vėliau tos nelemtos kovos iškilo visuose miestuose.

Juo toliau atitolstame nuo senosios tvarkos, juo daugiau atsiranda neturtėlių. Seniau, kada kiekvienas žmogus dalyvaudavo γένος'e ir turėdavo savo šeimininką, v a r g i n g ų žmonių nebuvo. Žmogus savo šeimininko būdavo maitinamas; tas, kuriam jis reikšdavo savo paklusnumą, atsilygindamas, tenkindavo visus jo reikalus. Revoliucijos, išsklaidžiusios γένος'ą, pakeitė ir žmonių sugyvenimo sąlygas. Žmogus, atsipalaidavęs nuo klijentėlės pančių, tuojau pajuto, kad dėl pragyvenimo reikalų jam atsiranda rūpesčių ir sunkenybių. Gyvenimas tapo nepriklausomesnis, bet kartu pradėjo reikštis daugiau visokių reikalų, ir tas gyvenimas reikalavo iš žmogaus daugiau darbštumo. Nuošiol kiekvienas turėjo rūpintis savimi, savo gerove ir savo reikalais. Vienas dėl savo darbštumo ir savo laimės pralobo, kitas liko neturtingas. Turto nelygybės negali išvengti jokia visuomenė, jei ji nenori likti patrijarkinėje būklėje arba nenori ir toliau gyventi triboms.

Demokratija vargo nepanaikino; priešingai, ji padarė, kad vagas radosi labiau jaučiamas. Politinių teisių lygybė iškėlė aikštėn dar didesnę gyvenimo sąlygų nelygybę. Kadangi nebuvo jokios galios, kuri darytų spaudimą kartu ir į turtinguosius, ir į neturtėlius ir kuri galėtų versti juos gyventi taikingai, tai buvo pageidaujama, kad ekonominiai pradai ir darbo sąlygos būtų taip tvarkomi, kad abu sluoksniai būtų priversti gyventi

geroje santvarkoje. Reikėjo, pavyzdžiui, kad vienas būtų reikalingas antram, kad turtingasis galėtų turtėti tiktai naudodamasis neturtingojo darbu ir kad neturtingasis rastų pragyvenimo šaltinių, tiktai duodamas savo darbą turtingajam. Tuo atveju turto nelygybė būtų kėlusi žmogaus veiklumą ir jo sąmoningumą; ji tada nebūtų buvusi ištvirkimo ir pilietinio karo priežastimi.

Daugelis miestų neturėjo jokios pramonės ir prekybos; jie *neturėjo šaltinio viešojo turto lobiui dauginti*, kad iš jo galėtų duoti kokią dalį neturtingiesiems, nei vieno, nei antro nenuskriausdami. Ten, kur buvo *varoma prekyba*, beveik visas iš jos pelnas tekdavo turtingiesiems, kurie keldavo pinigų kainą. *Jei buvo pramonė, tai dauguma jos darbininkų buvo vergai*, Ir laisvi užsiėmimai piliečiams buvo beveik nepasiekiami. Gydytojas dažnai būdavo vergas, kuris gydydavo ligonis savo viešpaties naudai. Bankų įgaliotiniai, daugelis architektorių, laivų statytojai, žemesnieji valstybės tarnautojai taip pat būdavo *vergai*. *Vergystė buvo rykštė, plakusi pačią laisvąją visuomenės dalį*. Mažai užsiėmimų, mažai darbo telikdavo piliečiams. *Nėsant darbo, pilietis pamažu virto tinginiu. Matydamas bedirbančius* tiktai vergus, jisai *ėmė nepakęsti darbo*. Tokiu būdu ir ekonominiai įpročiai, ir moralinė nuotaika, ir prietarai — viskas susijungė kliudyti neturtingajam pakilti iš neturto ir dorai gyventi. Turtas ir neturtas nebuvo suderinti taip, kad galėtų gyventi taikiai.

Neturtingasis turėjo lygių teisių. Tačiau aišku, kad kasdieniai jo vargai jam pakišdavo mintį, kad jis bevelytų turto, negu lygybės. Nedaug laiko reikėjo, kad jis pastebėtų, jog turimoji lygybė galėtų padėti jam įgyti tai, ko jis neturi, ir kad, *būdamas balsavimų šeimininku, jis galėtų tapti ir turto šeimininku*.

Jis pradėjo norėti gyventi iš savo balso teisės. Jis privertė mokėti už dalyvavimą susirinkime arba už teisėjo pareigas tribunole.[1] Jei miestas nebuvo tiek turtingas, kad galėtų ištesėti tokias išlaidas, neturtingasis ieškojo kitų šaltinių. Jis parduodavo savo balsą, o kadangi progų balsuoti nestigo, tai jis galėjo iš to gyventi. Romoje toks parsidavinėjimas buvo įprastas dalykas ir su juo nebesislėpdavo. Atėnuose atsargiau buvo daroma. Romoje, kur neturtingieji į tribunolus nepatekdavo, jie parsiduodavo, kaip reiškėjai. Atėnuose jie parsiduodavo, kaip teisėjai. Visas tas neturtingųjų elgimasis neišgelbėjo jų iš vargo, o savo keliu stūmė juos į pražūtį.

Kadangi tų uždarbių nepakakdavo, tai neturtingasis ėmė graibstytis smarkesnių priemonių prieš turtinguosius. Jis suruošė tikrą karą. Tas karas iš pradžių buvo įvilktas į teisėtus rūbus; turtingiesiems sukrovė visas viešąsias išlaidas, apdėjo juos mokesčiais, privertė padirbdinti triremus (senovės laivas su trimis irklininkų eilėmis), panorėjo, kad turtingieji ruoštų neturtingiesiems šventes.[2]

Paskui kelis kartus padidino pinigines bausmes teismuose, paskelbė turtų atėmimą už lengviausius nusikaltimus. Galima numanyti, kiek daug žmonių buvo pasmerkta ištremti dėl vienui vienos kaltės, būtent, kad jie turtingi. Ištremtųjų gerybė pereidavo į viešąjį iždą, iš kurio ji išplaukdavo triobolio (graikų pinigas iš trijų obolių) keliu, t. y. būdavo išdalinamas neturtingiesiems. Bet ir šito viso nepakako, nes neturtingųjų skaičius didėjo. Tada neturtingieji pradėjo daugelyje miestų naudoti savo teisę balsuoti — nuspręsti, ar skolos panaikinti, ar visi turtai konfiskuoti ir valdžia nuversti.

Praėjusiose epochose buvo gerbiama nuosavybės teisė, nes ji buvo paremta tikybinių įsitikinimų. Kadangi kiekviena tėvynainė buvo susijusi su tam tikru kultu ir buvo laikoma neatskiriama nuo naminių dievų, tai niekas ir minties neprileisdavo, kad kas galėtų atimti iš žmogaus jo žemę. Revoliucijų epochoje tie senieji tikybiniai įsitikinimai buvo paneigti ir nuosavybės tikyba išnyko. Turtas nebebuvo šventas ir nepaliečiamas. Jis nebebuvo laikomas dovana, bet atsitiktine dovana. Įgauta noro turtas grobti, atėmus iš to, kuris jį valdė. Šis geismas, seniau buvęs nedorybe, dabar pradėjo atrodyti teisėtu. Nebematyta aukščiausiojo prado, kuris išaukština nuosavybės teisę; kiekvienas beatjautė tiktai savo reikalus ir pagal juos bematavo savo teises.

Jau sakėme, kad miestas, ypač graikuose, buvo labai galingas, kad laisvės jis nežinojo ir kad asmeninė teisė šalia valstybinės teisės nieko nesvėrė. Iš to išvada, kad daugumos balsavimas galėjo nuspręsti turtingųjų turtą konfiskuoti ir kad tame veiksme graikai nematė nei nelygybės, nei neteisybės. Ką valstybė pasakydavo, tas ir būdavo teisė. Ta asmeninės laisvės stoka ir buvo graikų nelaimių ir netvarkos priežastimi. Roma, kiek daugiau gerbusi žmonių teises, mažiau nukentėjo.

Plutarchas pasakoja, kad Megaroje įvykus sukilimui buvo nuspręsta panaikinti skolos ir priversti skolintojai grąžinti sko-

lininkams jau jiems pamokėtąsias palūkanas.[3] „Megaroje, kaip ir kituose miestuose, sako Aristotelis,[4] liaudies partija, pagrobusi valdžią, pradėjo nuo to, kad paskelbė kaikurių turtingų šeimų turtų konfiskavimą. Bet ant tokio kelio atsistojus, nebegalima buvo besusilaikyti. Reikėjo kasdien pasirinkti nauja auka; galiausiai turtingųjų, kurie buvo apgrobti ir ištremti, pasidarė tiek daug, kad jie sudarė ištisą kariuomenę". Keturi šimtai dvyliktaisiais metais Samo liaudis išžudė du šimtu savo priešininkų, ištrėmė kitus keturis šimtus ir pasidalijo jų turtais ir jų namais.[5]

Sirakūzuose, vos tiktai liaudis atsipalaidavo iš tirono Dijonizo valdžios, ji tuojau, pirmame susirinkime, nusprendė išdalyti žemes.[6]

Tame graikų istorijos laikotarpyje visais pilietinio karo atsitikimais turtingieji buvo vienoje pusėje, neturtingieji antroje pusėje. Neturtingieji norėjo pagrobti turtingųjų turtus, turtingieji norėjo juos išlaikyti arba atsiimti. Visuose piliečių karuose, sako vienas graikų istorikas, „buvo stengiamasi perkelti gėrybės iš vienų rankų į kitas.[7] Kiekvienas demagogas darydavo taip, kaip darė Molpagoras iš Kijo, būtent: atiduodavo miniai tuos, kurie turėjo pinigų, vienus žudydavo, kitus ištremdavo ir jų turtus padalydavo neturtingiesiems. Vos tiktai Mesėnoje paėmė viršų liaudies partija, tuojau ji ištrėmė turtinguosius ir padalijo jų žemes.[8]

Senaisiais laikais aukštieji sluoksniai neturėjo pakankamai išminties ir gabumų *pakreipti neturtinguosius į darbą* ir padėti jiems garbingai išeiti iš vargo ir sugedimo. Kaikurie geresnės širdies žmonės buvo mėginę, bet neatsiekė tikslo. Iš to išeina, kad miestai visados buvo dviejų revoliucijų pavojuje, vienos, kuri apiplėš turtinguosius, ir antros, kuri grąžins jiems turtus. Šitokia padėtis buvo visą laiką, pradedant Peloponezo karu ir baigiant romėnų Graikijos nukariavimu.

Kiekviename mieste turtingieji ir neturtingieji, gyvendami vienas šalia antro, buvo priešai, nes vieni labai geidė turto, antri matė, kaip jų turtas pageidaujamas. Nebuvo jokių santykių, jokių pastangų, jokio veiksmo, kuris vienytų vienus ir antrus. Neturtingasis galėjo įsigyti turto, tiktai apiplėšdamas turtingąjį. Turtingasis galėjo apginti savo turtą tik didžiausiu sumanumu arba jėga. Jie žiūrėjo vienas į antrą su didžiausia neapykanta. Kiekviename mieste visados būdavo dvejopos

rūšies slaptų sąmokslų: neturtingieji darydavo sąmokslus iš godumo, turtingieji iš baimės. Aristotelis sako, kad turtingieji duodavo saviesiems tokią priesaiką: „prisiekiu visados būti liaudies priešu ir daryti jai tiek blogo, kiek tik galėsiu".[9] Nėra galima tiksliai pasakyti, kuri tų dviejų partijų pridarė daugiau žiaurybių ir nusikalstamųjų darbų. Neapykanta naikino širdyse visokį žmoniškumo jausmą. Milete buvo kilęs karas tarp turtingųjų ir neturtingųjų. Pastarieji iš pradžių paėmė viršų ir privertė tutinguosius pasitraukti iš miesto. Bet paskui, apgailestaudami, kad jų negalėję išpjauti, neturtingieji paėmė jųjų vaikus, suvarė juos į klojimus ir, įginę ten jaučius, ištriuškino juos tų gyvulių kojomis. Paskiau turtingieji grįžo į miestą ir tapo jo viešpačiais. Jie, savo keliu, paėmė neturtingųjų vaikus, ištepė juos derva ir visus gyvus sudegino.[10] Kas atsitiko tada su *demokratija?* Ji nebuvo ištisai atsakinga už sakytuosius išsišokimus ir nusikaltimus, tačiau ji pirmoji nuo jų nukentėjo. Taisyklių jokių nebebuvo; demokratija gi gali gyventi tiktai suvaržyta labai tiksliai sudarytomis ir visų pildomomis taisyklėmis. Nebebuvo tikros valdžios, bet buvo tiktai pasikėsintojai prieš jos galingumą. Magistratas savo galią naudojo nebe taikos ir įstatymo gerovei, bet vienos kurios partijos reikalams ir geidavimams. Vadovavimas nebeturėjo teisėto pagrindo ir šventumo pobūdžio; paklusnumas nebeturėjo nieko, iš laisvos valios daromo; būdamas prievartos išdava, jis laukė visados revanšo. Miestas, kaip sako Platonas, buvo tik susispietimas į vieną vietą žmonių, kurių viena dalis buvo viešpačiai, o antroji — vergai. Kada prie valdžios vairo buvo turtingieji, tada valdžia buvo vadinama aristokratiškąja, kada ten būdavo neturtingieji, ją vadindavo demokratiškąja. Tikrumoje gi demokratijos nebebuvo visai.

Pradedant nuo tos dienos, kurią asmeniniai reikalai ir medžiaginiai apskaičiavimai įgavo svarbumo, valdžia persimainė ir sugedo. Demokratija, turtingiesiems esant valdžios priešakyje, virto *nuožmia oligarchija;* valdant neturtingiesiems, demokratija tapo tironija. Matome, kad tarp penktojo ir antrojo šimtmečio prieš mūsų erą visuose Graikijos ir Italijos miestuose, išskyrus vieną Romą, respublikinė tvarka buvo pavojuje, nes viena pusė jos nekentė. Tačiau aiškiai matyti, kas tą tvarką norėjo sugriauti ir kas ją norėjo išlaikyti. Turtingieji, būdami labiau apsišvietę ir išdidesni, lieka ištikimi *respubli-*

kiniam režimui, tuo tarpu neturtingieji, kurie politines teises mažiau brangino, laisvai pasirinko savo vadu tironą. Kada neturtingasis sluoksnis, pasiautus pilietiniams karams, suprato, kad tie jo nugalėjimai neduoda jam jokios naudos, kad priešingoji partija visados atsiima valdžią ir kad pasikartojus ir konfiskacijoms, ir tų konfiskacijų atstatymams abi pusės vistiek pasiruošę vėl pradėti kovą, tada jis sumanė įvesti monarchinį režimą, bet tokį, kuris tiktų jo reikalams ir kuris, suvaržydamas labiau, kaip kada nors, priešingąją pusę, užtikrintų jam nugalėtojo vaisius ateityje. Tokiais apskaičiavimais jis pasirinko tironus.

Tuo laikotarpiu pradedant, partijos pakeitė vardus: nebebuvo nei aristokratijos, nei demokratijos; kovota už laisvę arba už tironiją. Prisidengę šiais dviem šūkiais, tebekovojo turtingieji su neturtingaisiais. Laisvė buvo rišama su valdžia, kurios viršūnėse stovėjo turtingieji ir gynė savo turtą; tironijos požymys buvo kaip tik priešingas.

Ši kryptis buvo bendras reiškinys, neturįs išimčių nei Graikijos, nei Italijos istorijoje; tironus palaikydavo liaudies partija; jų priešininkai buvo aristokratų partija. Aristotelis sako, kad „tirono uždaviniu buvo apsaugoti liaudis nuo turtingųjų; tironas, prieš juo tapdamas, visados yra buvęs demagogu. Tironijos uždavinys nugalėti aristokratiją“. Jis dar sako: „priemonė tirono vardui pasiekti — tai įgyti minios pasitikėjimas; jos *pasitikėjimas įgyjamas, pasiskelbiant turtingųjų priešu.* Taip pasielgė Pizistratas Atėnuose, Teagėnas Megaroje, Dijonizas Sirakūzuose.[11]

Tironas visados kariauja su turtingaisiais. Megaros Teagėnas užklumpa laukuose turtingųjų bandas ir jas išpjauna. Kumuose Aristomachas panaikina skolas ir atima žemes iš turtingųjų ir atiduoda neturtingiesiems. Lygiai taip pat elgiasi Nikoklis Sikijone, Aristomachas Arge. Visus tuos tironus rašytojai piešia kraugeriais. Negalimas daiktas, kad visi jie tokie būtų buvę iš prigimties; bet jie toki pasidarė iš gyvo reikalo, kai buvo verčiami duoti neturtingiesiems žemės arba pinigų. Jie galėjo laikytis prie valdžios, tik tenkindami minios pageidavimus ir pritardami jų aistroms. Graikijos miestų tironas tai tokia asmenybė, kurios šiandien niekas negali tinkamai apibūdinti.

Tai žmogus, gyvenęs drauge su pavaldiniais, neturėjęs nei tarpininkų, nei ministerių ir baudęs savo piliečius pats, betarpiškai. Jis nebuvo šitoje aukštoje ir nepriklausomoje padėtyje, kurioje yra didelės valstybės suverėnas. Tirone pasireikšdavo visos smulkios privatinio asmens aistros; konfiskacija buvo nepelningas dalykas jam pačiam; jis mokėjo rūstauti ir prisileisti asmeninio keršto troškimus; jis buvo bailus; jis žinojo, kad turi priešų arti savęs ir kad viešoji nuotaika pateisintų užmušėją, kada užmuštasis būtų tironas. Lengva numanyti, kokiu būdu toks žmogus galėjo valdyti. Išskyrus dvi ar tris laimingas išimtis, visi tironai, kurie buvo pakelti į tas pareigas Graikijos miestuose ketvirtajame ir trečiajame šimtmetyje, valdė tiktai pataikaudami visam tam, kas minioje buvo šlykščiausia, ir prievarta pašalindami visus, kurie buvo aukštesni gimimu, turtingumu ar nuopelnais. Jų galia buvo begalinė; graikai turėjo galimybę įsitikinti, kaip lengvai respublikiškas valdymas, *jei tiktai jis ne labai gerbia asmens* teises, virsta despotizmu. Senovėje valstybė buvo įgavusi tiek daug galios, kad žmonės, paėmus tironui į savo rankas tą visagalybę, nebeturėjo prieš jį jokių atsispyrimo priemonių; jis buvo teisėtu jų gyvybės ir jų gerovės viešpačiu.

Pastabos:

1 *Μισθὸς ἐκκλησιαστικός.* Aristofanas, Eccles, 280 ir tol. Aristotelis, Polit., II, 9, 3; Aristofanas, Raitininkai, 51, 253; Vapsvos, 682.

2 Ksenofontas, Resp. Ath. I, 13. *χορηγοῦσιν οἱ πλούσιοι, χορηγεῖται δὲ ὁ δῆμος τριηραρχοῦσι καὶ γυμνασιαρχοῦσιν οἱ πλούσιοι, ὁ δὲ δῆμος τριηραρχεῖται καὶ γυμνασιαρχεῖται. Ἀξιοῖ οὖν ἀργύριον λαμβάνειν ὁ δῆμος καὶ ᾄδων καὶ τρέχων καὶ ὀρχούμενος, ἵνα αὐτός τε ἔχῃ καὶ οἱ πλούσιοι πενέστεροι γίγνωνται.* Palyg. Aristofano „Raitininkus“, 293 ir t.

3 Plutarchas, Quaest. grec., 18.

4 Aristotelis, Politika, V, 4, 3.

5 Tukididas, VIII, 21.

6 Plutarchas, Dion., 37, 48.

7 Polibijus, XV, 21, 3: *ἵνα διαιρῶνται τὰς ἀλλήλων οὐσίας.*

8 Polibijus, III, 10. Didot. leid.

9 Aristotelis, Politika, V, 7, 19. Plutarchas, Lisandras, 19.

10 Heraklidas iš Ponto, pas Atėnėją, XII, 26. Įprasta kaltinti Atėnų demokratiją, kad ji davė Graikijai šių išsišokimų ir riaušių pavyzdį. Priešingai, Atėnai yra beveik vienintelis mums žinomas graikų miestas, kuris tarp savo

sienų nėra matęs panašaus, žiauraus turtingųjų karo su neturtingaisiais. Ta protinga ir išmintinga tauta suprato dar tuo laiku, kada revoliucijų eilė buvo tik ką prasidėjusi kitur, kad reikia siekti vieno visiems tikslo ir kad tiktai **darbas gali išgelbėti visuomenę. Darbas ją drąsino ir darė garbingą. Solonas buvo įsakęs, kad iš to žmogaus, kuris neturi darbo,** būtų atimtos politinės teisės. Periklis panorėjo, kad, statant jo sumanytuosius monumentus, jokis vergas nepridėtų savo darbo; visą tą darbą jis pavedė tiktai laisviems žmonėms. Žemės nuosavybė taip buvo susmulkinta, kad penktojo šimtmečio gale mažutėje Atikos teritorijoje buvo priskaitoma daugiau kaip dešimt tūkstančių žemės savininkų prieš penkis tūkstančius žemės neturinčiųjų. (Dijoniz. iš Halik. de Lysia, 32). Todėl Atėnai, ekonomiškai šiek tiek geriau gyvendami už kitus miestus, mažiau už kitus Graikijos miestus turėjo ir riaušių. Turtingųjų karas su neturtingaisiais buvo ir čia, kaip kitur, bet čia pasireiškė mažiau prievartos ir nesudarė tokios didelės netvarkos; buvo pasitenkinta mokesčių apdėjimais ir tarnybomis (kurie turtingųjų sluoksnių gerovę sugriovė), tvarka teismuose, prieš kurią jie drebėjo ir kuri juos nušlavė, tačiau vis tik nebuvo prieita ligi skolų panaikinimo ir žemės padalijimo.

[11] Aristotelis, Politika, V, 8, 2—3; V, 4, 5.

XIII skyrius

REVOLIUCIJA SPARTOJE.

Nereikia manyti, kad Sparta pragyveno tūkstantį metų, nepatyrusi revoliucijų. Priešingai, Tukididas sako, kad „ji nesantaikos buvo ardoma daugiau, kaip kitas kuris graikų miestas".[1] Tikra, kad tų vidaus nesutikimų istorija mums mažai žinoma, bet to nežinojimo priežastis yra ta, kad Spartos valdžia buvo nusistačiusi ir įpratusi viską laikyti didžiausioje paslaptyje.[2] Didelė dauguma jos kovotų kovų buvo išlaikyta paslaptyje ir pamiršta; tačiau pakankamai daug žinome ir dėl to galime sakyti, kad jei Spartos istorija apčiuopiamai ir skiriasi nuo kitų miestų istorijos, bet vis dėlto ir tas miestas pergyveno tokią pat revoliucijų eilę.

Dorėnai jau buvo sudarę tautos kūną tuo laiku, kada jie įsiveržė į Peloponėsą. Kurios priežastys vertė juos prigrįžti savo kraštą? Ar tai buvo svetimos tautos užplūdimas, ar vidaus revoliucija? Nežinome. Rodosi, aišku, kad tuo dorėnų tautos gyvenimo laiku senovinis gensas jau buvo išnykęs. Pas juos jau neberandama aukščiau sakyto senovinio šeimos susitvarkymo, nei patrijarkinės santvarkos pėdsakų, nei tikybinės diduomenės liekanų, nei *paveldimosios klijentybės*. Matome tik visus sau lygius karius ir vieną juos valdantį karalių. Galime manyti, kad pirmos socijalinės revoliucijos jau būta įvykusios gal Doridoje, o gal keliaujant iš jos į Spartą. Jei palyginsime devintojo amžiaus dorėnų visuomenę su tos pačios epochos jonijiečių visuomene, tai pastebėsime, kad pirmoji santvarkos kitimų eilėje buvo kur kas toliau pažengusi, kaip antroji. Jonijiečių rasė daug vėliau įžengė į perversmų kelią: tiesa, kad tą kelią ji sparčiau ir praėjo.

Nors dorėnai, atkeliavę į Spartą, jau nebeturėjo genso santvarkos, tačiau jie dar nebuvo spėję iš jos visai išsivaduoti; jie dar buvo pasilaikę kaikuriuos tos santvarkos pasireiškimus, kaip antai, negalėjo dalyti ir nusavinti tėvynainės. Tos institu-

cijos veikė tokia linkme, kad spartiečių visuomenėje netrukus vėl įsistiprino aristokratija.

Visi padavimai rodo, kad epochoje, kurioje buvo iškilęs Likurgas, spartiečių visuomenė buvo pasidalijusi į du sluoksniu ir kad jie kovojo vienas su antru.[3] Karališkumas ėjo įprasta kryptimi, stengdamasis remti žemesnįjį sluoksnį.

Likurgas nebuvo karaliumi, tačiau jis „stojo geresniųjų priešakyje", privertė karalių duoti viešą pasižadėjimą dėl jo galingumo sumažinimo, įsteigė oligarchinį senatą[4] ir, galiausiai, taip pasuko vairą, kad, pasak Aristotelio, tironija virto aristokratija.[5]

Kaikurių senovės pareiškimų apie Spartos institucijų išmintingumą, apie patvarią gerovę, apie lygybę ir apie bendrą gyvenimą neprivalome imti už tikrą pinigą. Gali būti, kad pasaulyje nebuvo kito tokio miesto, kaip Sparta, kurioje aristokratija ilgiausiai valdė ir kurioje lygybė mažiausiai buvo žinoma. Neteks kalbėti apie lygų visiems žemės padalijimą; jei ir prileisime, jog lygybė ir buvo kada nors įvesta, tai vis dėlto teisybė, kad lygybės nesilaikyta. Ir tikrai, Aristotelio laikais, „vieniems priklausė dideli žemės plotai, kiti nieko arba beveik nieko neturėjo; visoje Lakonijoje žemės savininkų buvo ne daugiau, kaip tūkstantis".[6]

Užmirškime *ilotus* ir *lakoniečius,* o patyrinėkime tiktai Spartos visuomenę; joje sutiksime priklausančių vienas nuo kito sluoksnių hierarchiją. Pirmiausia *neodamodai,* kurie, rodos, yra atpalaiduoti senovės vergai;[7] toliau, epeunaktai, kuriems buvo leista užpildyti spartiečių tarpe karo daromi tuštumai;[8] vienu laipsniu aukštesni buvo *motakai,* kurie, būdami panašūs į namų klijentus savo būkle, gyvendavo drauge su savo viešpačiu, būdavo jo palydovais, dalyvaudavo jo žygiuose, jo darbuose ir jo šventėse ir drauge su juo kariaudavo.[9]

Iš čia kilo vadinamasis pavainikių sluoksnis, νόθοι; jis buvo kilęs iš tikrųjų spartiečių, bet tikybos ir įstatymų buvo nuo jų atitolintas;[10] toliau buvo dar vienas sluoksnis, kurį žemesnieji sluoksniai vadino ὑπομείονες[11] ir kurį sudarė turtų nepaveldėję jaunesnieji šeimų nariai. Aukščiau už visus sakytuosius sluoksnius buvo aristokratų sluoksnis, kurį sudarė žmonės, vadinami lygiaisiais, ὅμοιοι. Tie žmonės tikrai buvo lygūs vieni kitiems savo tarpe, bet jie buvo daug aukštesni už

visus kitus. Buvęs šio sluoksnio narių skaičius mums nežinomas; mes težinome, kad jo būta labai aprėžto. Vienas jų priešas kartą juos suskaitė viešoje aikštėje ir rado jų ten tiktai šešetą dešimčių, — minioje, kurioje buvo apie keturi tūkstančiai žmonių.[12] Tiktai šie lygybės dalyviai teturėjo teisių valdyti miestui. „Kas nepriklausė prie to sluoksnio, sako Ksenofontas, tas nedalyvavo politiniame gyvenime".[13] „Demostenas sako, kad įeinąs į tą lygiųjų sluoksnį tuo pačiu pasidaro vienu iš valdymo viešpačių".[14] „Jis dar sako, kad juos vadindavo lygiaisiais dėl to, kad tarp oligarchijos narių turėjo būti visiška lygybė".

Vieni lygieji teturėdavo visas piliečio teises; jie vieni tesudarydavo tai, ką, Spartoje — vadino tauta, būtent — politinį kūną. Iš šio sluoksnio būdavo renkami dvidešimt aštuoni senatoriai. Tapti senatorium oficijalia Spartos kalba sakydavo „gauti atlyginimą už dorumą".[15] Mes nežinome, kokių nuopelnų, kokio gimimo, kokio turtingumo reikėjo, norint vadintis pakankamai d o r u. Aišku, kad vieno gimimo nepakakdavo, nes buvo apsimetama neva renkant;[16] galime tikėti, kad turtingumas turėjo daug reikšti mieste, kur buvo be galo mėgstami pinigai ir kur turtingieji galėjo nesivaržydami daryti viską.[17]

Šiaip ar taip, bet senatoriai buvo nepašalinami ir dėl to buvo didžiai galingi, nes Demostenas sako, kad žmogus, įėjęs į senatą, tą pačią dieną tampa despotu minioms.[18] Senatas, kuriame karaliai buvo paprastais nariais, valdė valstybę aristokratų sluoksnio nustatyta tvarka; magistratai, netiesioginiu keliu senato rinkti vieneriems metams, jo vardu buvo pasidarę visiškai galingi. Tuo būdu Sparta turėjo r e s p u b l i k i š k ą tvarką; ji, berods, turėjo ir visus viršinius demokratijos pažymius, kaip antai: k a r a l i ù s-k u n i g u s, magistratus vieneriems metams, sprendžiamąjį senatą, tautos susirinkimą. Tautos susirinkimas tikrumoje buvo vos dviejų ar trijų šimtų žmonių susirinkimas. Taip buvo valdoma Sparta, pradedant nuo Likurgo, o tikriau nuo eforų įvedimo. Aristokratija, susidedanti iš nedaugelio turtuolių, buvo uždėjusi geležinį jungą ilotams, lakoniečiams ir dideliam spartiečių skaičiui. Turėdama daug pasiryžimo, apsukri, su niekuo nesiskaitanti ir mažai tebojanti moralės dėsnių, ji sugebėjo išlaikyti valdžios vairą savo rankose ištisus penkis šimtus metų. Tačiau ji buvo sukėlusi prieš save labai daug

kruvinos neapykantos ir turėjusi malšinti daugelį sukilimų. Mes nemanome čia kalbėti apie ilotų suokalbius. Spartiečių suokalbių mes nežinome. Valdžia buvo tokia apsukri, kad pasistengė juos nuslopinti, nepalikdama jų nė atsiminimo. Vis dėlto buvo ir tokių suokalbių, kurių istorija negalėjo pamiršti. Yra žinoma, kad Tarento įkūrėjai - kolonistai buvo spartiečiai, buvę panorėję nuversti savo valdžią. Poeto Tirtėjo nemokėjimas išlaikyti paslapties davė galimybę graikams sužinoti, kad per Mesėnijos karus viena partija buvo padariusi suokalbį, trokšdama žemių padalijimo.[19] Kalbant apie tai, ką geriausiai Sparta mokėjo, tenka pasakyti, kad geriausiai ji mokėjo kiršinti tarp savęs žemesniuosius sluoksnius. Ilotai nesutikdavo su lakoniečiais, motasai nekęsdavo neodamodų. Jokia koalicija nebuvo galima ir, todėl aristokratija, būdama gerai kariškai išauklėta ir turėjusi sudarytus stengrius ryšius tarp savo narių, visados buvo pakankamai galinga visiems priešingųjų sluoksnių pasikėsinimams atremti.

Karaliai siekė to, ko jokis sluoksnis negalėtų įvykdyti. Tie sluoksniai, kurie norėjo pakilti iš žeminančios būklės, kurioje laikė juos aristokratija, ieškojo paramos žemesniojo padėjimo žmonėse. Mėdų karo metu Pausanijas buvo sumanęs vienu kartu pakelti ir karališkumą, ir žemesniuosius sluoksnius, nuverčiant oligarchiją. Spartiečiai jį nužudė, apkaltinę, kad susisiekdavęs su Persijos karaliumi; galimas daiktas, kad tikrasis jo nusikaltimas buvo tas, kad jis buvo sumanęs atpalaiduoti ilotus.[20] Istorijoje matome daug tokių atsitikimų, kad karaliai eforų buvo ištremti; jųjų pasmerkimų priežastis labai lengva atspėti. Aristotelis apie jas sako: „Spartos karaliai, norėdami atsispirti eforams ir senatui, pasidarė demagogais.[21]

Trys šimtai devynios dešimtys septintųjų metų sąmokslas mėgino nuversti sakytąją oligarchiškąją valdžią. Suokalbininkų vadas buvo kažkoks Kinadonas, nepriklausąs lygiateisių sluoksniui. Norėdamas kokį žmogų patraukti prie suokalbio, jis vesdavo jį į viešąją aikštę ir siūlydavo jam suskaičiuoti piliečius; įskaitant ir karalius, ir eforus ir senatorius, tepriskaitydavo apie septyniasdešimt piliečių. *Kinadonas* tuomet jam sakydavo: „šitie žmonės yra mūsų priešai; visi kiti, kurių šioje aikštėje yra apie keturi tūkstančiai, yra mūsų sąjungininkai". Jis dar pridurdavo: „kai kaime susitiksi spartietį, žiūrėk į jį, kaip į

priešą ir viešpatį; visi kiti žmonės tai tavo draugai". Ir ilotai, ir lakoniečiai, ir neodamodai, ὑπομείονες, visi šiuo atveju buvo vienaip nusiteikę ir visi Kinadono suokalbininkai, „nes visi", sako istorikas, „taip labai nekentė savo vešpačių, kad jų tarpe nebuvo nė vieno, kuris nebūtų patvirtinęs, jog jam labai būtų malonu jie visi net nekepti praryti". Bet Spartos valdžia puikiai viską žinojo: nieko nebuvo, ko ji nebūtų žinojusi. Eforai gyrėsi, kad aukotojų aukų viduriai jiems išdavę suokalbį. Suokalbininkams nebuvo duota laiko veikti; jie buvo išgaudyti ir slaptai išžudyti. Oligarchija dar vieną kartą buvo išgelbėta.[22]

Šios valdžios laimei nelygybė vis augo. Peloponėso karas ir žygiai į Aziją padarė, kad į Spartą suplaukė daug sidabro, tačiau jis čia buvo pasklidęs labai nelygiu būdu ir praturtino tiktai tuos, kurie ir ligišiol buvo *turtingi*. Tuo pačiu laiku mažoji nuosavybė išnyko; Aristotelio laikais siekęs tūkstantį savininkų skaičius šimtmečiu vėliau nukrito ligi šimto.[23] Visa žemė priklausė tik keliems asmenims, tuo tarpu nebuvo nei pramonės, nei prekybos, kurios būtų davusios darbo neturtingam žmogui, o didžiulius savo žemės plotus turtingieji dirbdavo vergų rankomis. Iš vienos pusės buvo keli asmenys, kuriems viskas priklausė, iš kitos pusės labai didelis žmonių skaičius ničnieko neturėjo. Plutarchas, aprašydamas Agio ir Kleomeno gyvenimą, piešia Spartos visuomenės vaizdą: matome nežabotą turto pamėgimą ir panieką visam kam, kas to turto neteikia; vieni skęsta ištaigingume, lepume ir troškime vis didinti savo turtą; kiti — tiktai nelaiminga tamsi gauja, neturinti nei politinių teisių, nei jokios reikšmės mieste, — pavydi, kupina neapykantos *gauja*. Aišku, kad, susidarius tokiai socijalinei būklei, teliko laukti perversmo.

Kai tiktai oligarchija peržengė visas galimas ribas, revoliucija, suprantama, įvyko, ir demokratija, taip ilgai varžyta ir trukdyta, sutraukė savo pančius. Lengva atspėti, kad taip ilgai varžytai demokratijai nebuvo lemta pasitenkinti vienomis politinėmis reformomis, bet reikėjo iš pat pradžių eiti prie socijalinių reformų.

Mažas spartiečių skaičius (pagal gimimą jų buvo, skaitant visus iš įvairios būklės žmones, ne daugiau kaip septyni šimtai) ir palaužtas būdas dėl pergyventos ilgos priespaudos taip padarė, kad reformų šūkis buvo mestas ne iš žemesniųjų sluoks-

nių. Tas šūkis išėjo iš karaliaus. Agis mėgino įvykdyti šią *neišvengiamą revoliuciją* teisėtais keliais; tai padidino jam kliūtis sumanymui įvykdyti. Jis pristatė senatui, būtent patiems turtingiesiems, du įstatymų sumanymu — vieną apie skolų panaikinimą ir kitą apie žemės padalijimą. Nereikia labai nustebti, kad senatas neatmetė jo pasiūlymų; gali būti, Agis buvo ėmęsis savų priemonių, kad tie įstatymai būtų priimti. Kai įstatymai priimti, tai lieka jie vykdyti, tačiau tokios rūšies reformos visados sunkiau įvykdomos, nes atkaklieji joms nepasiduoda. Agis, kiek sutrukdytas eforų priešinimosi, buvo priverstas pasitraukti iš teisėto kelio: jis atstatė priešingus magistratus ir paskyrė savo valia naujus; paskui jis apginklavo savo šalininkus ir įvedė vieneriems metams teroro režimą. Tuo būdu jis galėjo įgyvendinti įstatymą apie skolas ir liepė sudeginti visus skolinamuosius raštus viešojoje aikštėje. Tačiau jam stigo laiko žemei išdalyti. Nežinoma, ar Agis šiame dalyke susvyravo, ar buvo savo darbo išsigandęs, ar oligarchija buvo paskleidusi prieš jį apsukrių kaltinimų; vis dėlto atsitiko, kad liaudis nuo jo atsitraukė ir leido jį nuversti. Eforai jį nužudė, ir aristokratija atgavo savo galingumą.

Kleomenas pradėjo vykdyti Agio sumanymus, bet juos vykdė labai gudriai ir nesirinkdamas priemonių.

Tą darbą jis pradėjo eforų žudymu ir be atodairos panaikino tą magistratūrą, ir karaliaus ir liaudies partijos taip pat nekenčiamą, ir išžudė turtinguosius. Tokią valstybinę revoliuciją padaręs, jis pagilino perversmą, paskelbdamas žemių padalijimą ir duodamas piliečių teises keturiems tūkstančiams lakoniečių.

Reikia pažymėti, kad nei Agis, nei Kleomenas neprisipažino darą revoliuciją ir kad ir vienas, ir antras, remdamasis seno įstatymų leidėjo Likurgo vardu, tvirtino grąžinąs Spartai senovinius papročius. Tikrumoje Kleomeno santvarka Likurgo įstatymams buvo labai svetima.

Karalius tikrai buvo nevaržomas viešpats; pastoti jam kelio jokia galia negalėjo; jis valdė tironų pavyzdžiu, tuo laiku buvusių daugumoje graikų miestų; o Spartos laiudis, patenkinta gavusi žemės, terodė labai mažai susidomėjimo politinėmis laisvėmis.

Ta būklė tvėrė neilgai. Kleomenas panorėjo išplėsti demokratinę santvarką visame Peloponėse, kur Aratas tuo pačiu

laiku stengėsi įvesti laisves ir išmintingos aristokratijos režimą. Liaudies partija visuose miestuose sukilo Kleomeno vardu, turėdama vilties panaikinti skolas ir padlyti žemę, kaip tai buvo Spartoje. Šis netikėtas žemųjų sluoksnių sukilimas privertė Aratą keisti visus savo sumanymus: jis nutarė galįs pasitikėti Makedonija, kurios karalius Antigonas Dosonas buvo tuo pačiu laiku pasiruošęs nugalėti visus tironus ir liaudies partiją, ir todėl pasikvietė jį į Peloponėsą. Antigonas ir achajai nugalėjo Kleomeną Selasijoje. Spartietiškoji demokratija buvo dar kartą nugalėta. Makedoniečiai atstatydino senąją valdžią (222 metais prieš Kristaus gimimą).

Vis dėlto oligarchija nebegalėjo ilgiau laikytis. Ją kankino nesiliaują sumišimai; per vienerius metus trys eforai, palankūs liaudies partijai, nužudė du savo draugu; kitais metais penki eforai priklausė oligarchiškajai partijai; tada liaudis griebėsi ginklų ir visiems padarė galą.

Oligarchija karalių nemėgo, liaudis jų norėjo; buvo paskirtas karalius, bet jį liaudis pasirinko ne iš karališkos šeimos, ko dar niekados nebuvo buvę Spartoje. Šis karalius, Likurgo vardu, du kartu buvo nuverstas nuo sosto: vieną kartą jį buvo nuvertusi liaudis, nes jis buvo atsisakęs padalyti žemę; antrąjį kartą tat buvo padariusi aristokratija, įtarusi jį, kad norįs ją padalyti. Nežinome, kaip jam toliau klojosi, bet žinome, kad paskui Spartoje buvo tironas Machanidas. Tai aiškiai rodo, kad liaudies partija buvo gavusi viršų.

Filopemėnas, kuris, vadovaudamas achajų sąjungai, kariavo visur prieš demokratiškuosius tironus, nugalėjo ir nužudė Machanidą. Spartos demokratija tuojau išsirinko kitą tironą Nabį. Šis suteikė piliečio teises visiems laisviems žmonėms, sulygindamas tuo būdu lakoniečius su spartiečiais; jis galvojo ir apie ilotų išvadavimą. Imdamas pavyzdžiu graikų miestų tironus, jis tapo neturtingųjų vadu prieš turtinguosius; jis ištrėmė arba išžudė visus, kuriuos buvo iškėlęs aukščiau už kitus jų turtingumas.[24]

Naujajai Spartos demokratijai neblogai sekėsi. Nabis įvedė Lakonijoje tvarką, kurios tenai labai seniai nebebuvo. Jis prijungė prie Spartos Mesėniją, dalį Arkadijos ir Elidą. Jis užėmė Argą. Jis įsteigė laivyną, nors tai labai nederėjo su senoviniais Spartos aristokratijų padavimais; turėdamas laivyną, jis buvo viešpačiu visose salose, kurios juosia Peloponėsą, ir

išplėtė savo įtaką ligi pat Krėto. Jis padarė, kad demokratija visur sukilo. Tapęs Argo viešpačiu, jis pirmiausia pasirūpino konfiskuoti turtingųjų turtus, panaikinti skolas ir padalinti žemes. Iš Polibijaus raštų galim patirti, kaip labai nekentė šio demokrato tirono achajų santarvė. Ji įtikino Flamininą paskelbti jam Romos vardu karą. Dešimt tūkstančių lakoniečių, neįskaitant čia samdytųjų, suskato ginti Nabio. Patyręs nepasisekimo, jis norėjo susitaikyti, bet žmonės tam pasipriešino, nes tirono ir demokratijos reikalai buvo tie patys. Flamininas, jį nugalėjęs, atėmė iš jo dalį galingumo, bet paliko jį karaliauti Lakonijoje; gali būti, kad jo nusistatymą veikė ar negalėjimas atstatyti senąją valdžią, ar gal Romos prityrimas rodė, kad naudinga palikti kaikurie tironai achajų sąjungos įtakai atsverti.

Vėliau Nabis buvo kažkokio etoliečio nužudytas, tačiau jo mirtis nepadėjo atstatyti oligarchijos; jojo įvesti į socijalinę gyvenimą pakeitimai buvo palaikyti ir po jo galvos, o Roma atsisakė grąžinti Spartai senovinę jos būklę.

Pastabos:

[1] Tukididas, I, 18.

[2] Ten pat, V, 68.

[3] Plutarchas, Likurgas, 8.

[4] Plutarchas, Likurgas, 5:

[5] Aristotelis, Politika, V, 10, 3.

[6] Aristotelis, Politika, II, 6, 18 ir 11. Žiūr. Plutarcho, Agis, 5.

[7] Mironas iš Prijėnos, Atėnėjas, VI.

[8] Teopompas, Atėnėjas, VI.

[9] Atėnėjas, VI, 102. Plutarchas, Kleomenas, 8. Elijonas, XII, 43.

[10] Aristotelis, Politika, VIII, 6 (V, 6). Ksenofontas, Hellen., V, 3, 9.

[11] Ksenofontas, Hellen. III, 3, 6.

[12] Ksenofontas, Hellen. III, 3, 5.

[13] Ksenofontas, Hellen,, Lak. resp., 10.

[14] Demostenas, *in Leptinem*, 107.

[15] Ἆθλον arba νικητήριον τῆς ἀρετῆς. Aristotelis, II, 6, 15. Demostenas, *in Leptinem*, 107. Plutarchas, Likurgas, 26.

[16] Aristotelis, Politika, II, 6, 18, šį rinkimų būdą vadina vaikišku, παιδαριώδης; jis yra apibūdintas Plutarcho, Likurgas, 26.

[17] Aristotelis, II, 6, 5; V, 6, 7.

[18] Demostenas, in Leptinem, 107. Ksenofontas, Laked. resp., 10.

[19] Aristotelis, Politika, V, 6, 2.

[20] Aristotelis, Politika, V, 1, 5. Tukididas, I, 13, 2.

[21] Aristotelis, Politika, II, 6, 14.

[22] Ksenofontas, Hellen., III, 3.

[23] Plutarchas, Agis, 5.

[24] Polibijus, XIII, 6; XVI, 12; Titas Livijus, XXXII, 38, 40; XXXIV, 26, 27.

PENKTOJI KNYGA

I skyrius

MUNICIPALINIS REŽIMAS NYKSTA.

Nauji tikybiniai įsitikinimai; filosofija keičia politikos kryptį.

Iš aukščiau sakyto matėme, kokiu būdu municipalinis režimas buvo susidaręs senovėje. Seniausiųjų laikų tikyba buvo sudariusi: pirmiausia šeimą, paskui miestą; iš pradžių ji buvo įvedusi naminę teisę ir genso valdžią, paskui politinius įstatymus ir municipalinę valdžią. Valstybė buvo tampriau susijusi su tikyba, nes iš jos ji buvo gavusi pradžią ir su ja buvo suplakta. Todėl pirmapradžiame mieste visos politinės institucijos buvo ir tikybinėmis institucijomis, būtent: ir šventės, ir kulto apeigos, ir įstatymai, ir šventos maldos, ir karaliai, ir magistratai, ir kunigai. Dėl tų pačių priežasčių asmeninės laisvės nežinota, ir žmogus savo sąžinės negalėjo paslėpti nuo miesto visagalybės. Dėl tų pačių priežaščių valstybė liko įbrukta tiktai į vieno miesto ribas ir niekados negalėjo peržengti aptvaros, kurią tautiniai dievai iš pradžių buvo jai pastatę. Kiekvienas miestas ne tiktai varė nepriklausomą politiką, bet taip pat turėjo ir savo atskirą kultą, ir savo kodeksą. Ir tikyba, ir teisė, ir valdžia buvo municipalinė. Miestas buvo vienintelė veikiamoji jėga; nebuvo nieko nei aukščiau, nei žemiau už tą jėgą; nebuvo nei tautinio vienumo, nei asmeninės laisvės.

Belieka pasakyti, kaip tas režimas išnyko, būtent, kaip, pakitus žmonių sugyvenimo pradui, valdžia, tikyba ir teisė nušlavė per juos senovėje reikštąjį municipalinį pobūdį.

Buvo dvi pirmaeilės svarbos priežastys, sugriovusios politinį režimą Graikijoje ir Italijoje: viena — iš proto ir sielos išėjęs veiksnys, antra tiktai medžiaginio pobūdžio; pirmiau — tikybinių įsitikinimų pakitėjimas, paskui Romos nukariavimai. Šie du galingi veiksniai darė savo darbą vienu laiku. Jie vystėsi ir brendo greta kits kito per paskutinius penkis šimtus metų prieš krikščionijos erą.

Pirmapradė tikyba, kurios pažymiu buvo nekilnojamasis židinio akmuo ir pirmtakūnų kapai, kuri buvo sudariusi senovinę šeimą ir paskui sutvarkiusi miestą, ilgainiui persimainė ir paseno. Žmogaus sąmonė augo, tvirtėjo, ir susidarė tikybiniai įsitikinimai. Žmonių sąmonėje pradėjo kilti nebe medžiaginio pobūdžio mintys, žmogaus sielos pažinimas padidėjo, ir beveik tuo pačiu laiku protuose žybterėjo dieviškoji išmintis.

Kaip žmonės senaisiais amžiais vaizdavosi dievybes, mirusiuosius, kurie, kaip tikėta, gyveną uždaryti karstuose, dievus larus, kurie buvo buvę žmonėmis, šventuosius pirmtakūnus, kurie tebereikėjo maitinti? Taip tikėti, kaip anuomet tikėta, nebegalėjo. Taip tikėti kliudė žmonių sąmonėjimas. Tiesa, kad tie prietarai kad ir kaip jie būtų buvę rupūs, iš liaudies sąmonės vis dėlto lengvai neišgaravo; jie dar ilgai tenai šeimininkavo. Žmonės, kurie jau mokėjo galvoti, dar už penkių šimtų metų prieš mūsų erą nuo šių klaidų jau buvo atsipalaidavę. Jie jau kitaip vaizdavos mirtį; vieni tikėjo, kad per mirtį jie visai išnykstą, kiti — kad mirusieji pradedą *gyventi grynu dvasios gyvenimu kitame, vėlių, pasauly;* ir vieni ir antri, aišku, nebeprileisdavo minties, kad mirusysis gyvena, misdamas aukomis. Jau buvo pradėjusi įsisąmoninti mintis apie taip didžiai kilnią dieviškumo idėją ir todėl nebegalėta toliau tikėti, kad mirusieji tampa dievais. Priešingai, buvo pradėta vaizduotis, kad žmogus vėlė eina į Elisiejaus laukus pelnyti atlyginimo arba užtarnautąja bausme atpirkti savo klaidų. Pasiektoji pažanga padarė tiek įtakos, kad buvo tebedievinami tiktai tie žmonės, kuriuos nuopelnai arba laimė buvo iškėlę į žmonijos aukštumas.

Didesnio sielos galingumo pasireiškimas savaime pamažu pakeitė pačią dievybės idėją. Sąvoka, kurią žmogus iš pradžių duodavo neregimajai jėgai, kurią jis jautė savyje, žmogus perkėlė į pastebimas gamtoje nepalyginti didesnes galybes, tarsi tikėdamasis pakilti ligi pažinimo vienui vienos būtybės,

kuri ne iš gamtos kilusi, bet virš gamtos yra. Tada dievus larus ir herojus paliovė garbinę visi tie, kurie mokėjo galvoti. Ir židinys nebeteko patraukiamo skaistumo, nes jis turėjo prasmę tiktai tol, kol buvo visai susijęs su mirusiųjų kultu. Nebuvo dar paliauta namuose laikyti naminis židinys, jis garbinti, jam aukojant daryti nulaistymai, tačiau tai tebuvo vienas įpročio kultas, jokiomis tikėjimo viltimis nebepuošiamas. Nejučiomis, ypač ten, kur neteko pagarbos naminis židinys, buvo paliauta garbinti ir miesto židinys, arba pritanėjas. Nebežinota, ką jis bereiškia; buvo pamiršta, kad visados blyksinti pritanėjo ugnis primindavo neregimą pirmtakųnų, įkūrėjų ir tautinių herojų gyvenimą. Nebuvo nustota tos ugnies kūrenti, ruošti viešųjų pietų jai pagerbti, giedoti senovės giesmių, bet visa tai bebuvo tuščios apeigos, kurių prasmės nebežinota, bet kuriomis vis nedrįsta nusikratyti.

Pasikeitė ir pačių gamtos dievybių, subendrinamųjų su židiniu, pobūdis. Pirmiau buvusios naminės dievybės, paskiau tapusios miesto dievybėmis, dar kartą persikeitė. Galiausiai žmonės pastebėjo, kad įvairios Jupiterio vardu vadinamos dievybės gali lygiai gerai būti viena, ta pačia dievybe. Tas pat dėjosi ir su kitais dievais. Žmogaus sąmonė dėl dievybių daugumo pasijuto patekusi į keblią padėtį; jai rodėsi, kad tikslu jų skaičius sumažinti. Suprato, kad dievai priklauso ne kiekvienas atskirai šeimai arba miestui, bet kad jie priklauso visai žmonių giminei ir globoja visą pasaulį. Poetai keliaudavo iš miesto į miestą, mokydami žmones nebe senovinių miesto himnų, o naujų giesmių, kuriose nebebuvo kablama nei apie dievus larus, nei apie daugybines dievybes, bet kuriose buvo nusakoma legendos apie didžius dangaus ir žemės dievus. Graikai pamiršo senovinius naminius arba tautinius savo himnus ir buvo sužavėti ta naująja poezija, ne tikybos, bet meno ir vaizduoklės sukùrta. Tuo pačiu laiku kaikurios didelės šventovės, kaip antai Delfų ir Delo, patraukė į save žmonių dėmesį, padėjo pamiršti vietinius kultus. Misterijos ir jose glūdį pamokymai pripratino žmones nekęsti tuščios ir beprasmės miesto tikybos.

Tokiu būdu pamažu ir nejučiomis įvyko perversmas žmonių nusistatyme. Patys kunigai nereikšdavo pasipriešinimo; jiems rodėsi, kad tikybai iš to pavojaus nėsą, nes atnašavimai tebeatliekami, kaip tinka, nustatytomis dienomis; idė-

jos galėjo keistis ir tikėjimas žūti, visai nepalietę apeigų. Ir atsitiko taip, kad tikybiniai įsitikinimai pasikeitė, nepasikeitus viršiniams jų pasireiškimams, ir kad naminė ir municipalinė tikyba neteko žmonių sieloms betkurios įtakos.

Toliau iškilo filosofija. Ji išgriovė visas senosios politikos taisykles. Negalima kalbėti ape žmonių nuotaiką, nepakalbėjus apie pagrindinius jų valdymosi pradus. Pitagoras, turėjes šiokią tokią nuovoką apie *Aukščiausiąją Būtybę,* niekino vietinius kultus; to vieno pakako jam seniesiems valdymosi būdams neigti ir stengtis sukurti naują visuomenę.

Anaksagoras pažinojo *Dievą-Išmintį,* Kuris valdąs visus žmones ir visas būtybes. Toldamas nuo senovinių tikybinių įsitikinimų, jis nutolo ir nuo senovinės politikos. Netikėdamas pritanėjų dievo, jis neatlikdavo ir visų savo pilietinių pareigų. Jis pajuokdavo susirinkusius ir nenorėdavo būti magistratu. Jo mokslas darė įtakos mieste: atėniečiai pasmerkė jį mirti.

Paskui pasireiškė sofistai ir parodė daugiau veiklumo, negu anie *dvasios galiūnai.* Tai buvo žmonės, turį pasiryžimą kovoti su senovinėmis klaidomis. Iškeltoje prieš visa, kas kreipė į praeitį, kovoje jie nesiskaitė su miesto institucijomis daugiau, kaip su tikybos prietarais. Jie peikė ir griežtai smerkė įstatymus, kurie dar tebevaldė valstybę ir šeimą. Jie keliaudavo iš miesto į miestą ir skelbdavo naujus pradus, mokydami *naujo teisingumo,* kuris buvo ne toks siauras ir kuris buvo skirtas taikinti tokiam siauram žmonių skaičiui, kuris buvo žmoniškesnis, suprantamesnis ir, be to, visai laisvas nuo praėjusių amžių formulių. Tai buvo drąsus užsimojimas, sukėlęs visą neapykantos ir keršto audrą. Jie buvo apkaltinti neturį nei t i k y b o s, nei d o r u m o, nei t ė v y n ė s m e i l ė s. Tiesa, kad visuose šiuose dalykuose jie dar neturėjo tvirto nusistatymo ir kad jie tarėsi pakankamai daug dirbą, kovodami taktai su prietarais. Jie, kaip sako Platonas, išjudino iš vietos tai, kas ligi tol buvo nepajudinama. Tikybinio ir politinio jausmo dėsnius jie sakė esant priklausomus nuo žmogaus sąžinės, bet ne nuo pirmtakūnų įpročių ir nekeičiamų padavimų, kaip buvo ligi tol. Jie mokė graikus, kad norint valdyti valstybė nebepakanka atsišaukti į senovinį patyrimą ir šventus įstatymus, bet kad reikia įtikinti žmonės ir daryti įtakos laisvai jų valiai. Pažindami senovinius įpročius, jie įkinkė meną

vesti ginčus, o dijalektiką ir retoriką kalbėti. Jų priešininkai rėmėsi padavimais, gi jie patys — iškalbingumu ir įtikinimo galia.

Žmogus, tuo būdu priverstas pagalvoti, daugiau nebenorėjo tikėti, nepastatęs sau klausimo, ką jis tiki, nei duoti savęs valdyti, neįsitikinęs savo institucijų tikslumu. Jis reiškė abejonės dėl senųjų socijalinių įstatymų teisingumo; jo galvoje kilo ir kiti pradai. Platonas į vieno sofisto lūpas įdėjo šiuos žodžius: „Aš laikau jus visus, čia susirinkusius, savo giminėmis. Nėsant įstatymų, gamta visus padaro piliečiais. Įstatymai, tie žmonių tironai, daugeliu atvejų verčia elgtis prieš prigimtį". Laikyti gamtą įstatymų ir papročių priešininku buvo tas pat, kas griauti iš pamatų senovinė politika. Atėniečiai, ištremdami *Protagorą* ir sudegindami jo raštus, nepasiekė tikslo; smūgis buvo suduotas; sofistų mokslo įtaka buvo begalinė. Institucijų autoritetas išnyko kartu su pasitikėjimu tautiniais dievais. Namuose ir viešojoje aikštėje įsigalėjo laisvo įtikinimo įprotis.

Nors *Sokratas* tvirtino, kad sofistai, iškeldami teisę abejoti ligi pagrindo įrodymams, negerai elgėsi, bet vis dėlto ir jis buvo išėjęs iš tos pačios sofistų mokyklos. Kaip ir sofistai, jis atmetė padavimų galią ir tikėjo, kad elgimosi kelius išraižo žmogaus sąžinė. Jo mokslas skyrėsi nuo sofistų tiktai tuo, kad uoliausiai tyrinėjo žmogaus sąžinę, tvirtai norėdamas rasti joje pasiryžimą būti teisingu ir daryti gera. Teisybę jis statė aukščiau, kaip įprotį, teisingumą aukščiau, kaip įstatymus. Moralę jis atpalaidavo nuo tikybos; prieš jį pareigą suprasdavo tiktai kaip senųjų dievų įsakymą; jis parodė, kad pareigos pradas yra žmogaus sieloje. Apskritai, jis skelbė, norėdamas ar nenorėdamas, karą miesto kultams. Nieko nepadėjo jo pasiryžimas būti visose šventėse ir dalyvauti aukojimuose; jo tikybiniai įsitikinimai ir jo kalbos paneigdavo jo elgimąsi. Jis kūrė naują tikybą, visai priešingą miesto tikybai. Jis visai teisingai buvo apskųstas „negarbinąs valstybės garbinamųjų dievų". Jis buvo nužudytas už tai, kad prieštaravo pirmtakūnų papročiams ir tikybiniams įsitikinimams, arba, kaip buvo sakoma, ištvirkino tų laikų kartą.

Sokrato nepopuliarumas ir jo bendrapiliečių įniršimas darosi suprantamu, kai atsimename tų laikų atėniečių visuomenės tikybinius įpročius, daugybę buvusių ten kunigų ir jų didelį ten galingumą. Tačiau sofistų pradėtas ir Sokrato tęstas didesniu mastu perversmas dėl vieno senio mirties nenurimo. Graikų

visuomenė be atvangos varė darbą prieš senovinius tikybinius įsitikinimus ir senovinių institucijų galią.

Ir paskui filosofai karštai ginčijosi dėl žmonių susibendravimo pradų ir taisyklių. *Platonas, Kritonas, Antistėnas, Spensipas, Aristotelis, Teofrastas* ir daugelis kitų rašė veikalus apie politiką. Visi ieškojo, tyrinėjo, visi galvojo apie didžias valstybės sutvarkymo problemas, apie valdymą, apie paklusnumą valdžiai, apie pareigas ir teises.

Savaime suprantama, kad jų galvojimai negalėjo būti visai laisvi nuo ryšių, kuriuos buvo sudaręs įpratimas. *Platonas* kaikuriuose dalykuose buvo senovinių idėjų vergu. Jo vaizduojamoji valstybė dar vis buvo senovinis miestas; ji neplati; ji neturėjo turėti daugiau, kaip 5.000 narių. Valdymas toje valstybėje turėjo būti tvarkomas senoviniais pradais; laisvės nėra; įstatymų leidėjas joje siekia ne tiek žmogaus tobulėjimo, kiek susibendravimo saugumo ir didingumo. Beveik nėra joje pačios šeimos, nes ji darytų konkurenciją valstybei. Valstybė yra visa ko savininkas; ji viena naudojasi visiška laisve; ji viena teturi valią; ji viena teturi tikybą ir tikybinius nusistatymus, ir kas galvoja ne taip, kaip ji, privalo žūti. Tačiau naujoms idėjoms vis dėlto pavyksta išeiti į platųjį kelią. Platonas skelbia, o prieš jį tai darė Sokratas ir sofistai, kad dorovingumo ir politikos dėsniai yra mumyse pačiuose, kad tradicija — niekis, kad reikia atsiklausti proto ir kad įstatymai teisingi tiktai tol, kol jie skaitosi su žmogaus prigimtimi.

Šias mintis dar tiksliau išdėstė *Aristotelis. „Įstatymas"*, sakė jis, *„tai protas"*. Jis mokė, kad reikia siekti ne to, kas tinka tėvų įpročiams, bet kas yra savaime gera.

Jis dar priduria, kad ilgainiui reikia keisti ir institucijos. Jis atmeta pirmtakūnų gerbimą. „Labai galimas daiktas", sako jis, „kad pirmieji mūsų tėvai, gimę žemės prieglobstyje arba pergyvenę kokias dideles nelaimes, buvo panašūs į tuos žmones, kurie šiandien laikomi tamsiausiais ir mažiausiai išlavintais". *Aristotelis,* kaip ir visi filosofai, nepripažino visiškai tikybinio prado žmonijos visuomenėje; jis nekalba apie pritanėjus; jis neigia, kad vietiniai kultai buvę valstybės pagrindu. „Valstybė", sako jis, „yra tiktai lygių būtybių susibendravimas, siekiąs duoti visiems laimingą ir lengvą gyvenimą". Tuo būdu filosofija atmetė senuosius visuomenės pradus ir ieškojo

pagrindo, ant kurio galėtų pastatyti socijalinių įstatymų namą ir kuriuo galėtų paremti pačios tautos idėją.

Cinikų mokykla eina dar toliau. Ji neigia ir pačią tėvynę. *Dijogenas* didžiuodavosi neturįs piliečio teisių, o *Kratis* sakydavo, kad pripažinti savo *tėvynė* sau yra tas pat, kas niekinti kitų nusistatymas. Cinikai savo mokslą papildė dar visai nauja tada tiesa, kad žmogus yra visatos pilietis ir kad tėvynė nėra apibrėžtas žemės plotas vieno miesto aptvaroje. Municipalinės tėvynės meilė jiems buvo prietaras, o miesto meilę jie buvo išbraukę iš jausmų skaičiaus.

Ar filosofams buvo nusibodusi politika, ar jie buvo pradėję bjaurėtis jąja, sunku pasakyti, bet tikra, kad jie vis tolo ir tolo nuo politinių dalykų. Sokratas dar ėjo piliečio pareigas; Platonas dar bandė valstybei dirbti, ją pertvarkydamas. Aristoteliui valstybė jau daug mažiau berūpėjo, ir jis, pasirinkęs stebėtojo vaidmenį, padarė ją savo moksliškųjų tyrinėjimų dalyku. Epikūriečiams viešieji reikalai visai nerūpėjo. „Nekiškite ten (prie politikos) rankų", sakydavo *Epikūras,* „ypač jei jokia aukštesnė galybė jūsų neverčia". Cinikai neturėjo noro net būti piliečiais.

Stojikams kaip tik priešingai — politika rūpėjo. *Zenonas,* Kleantas, Chrisipas yra parašę daug veikalų apie valstybių valdymą, tačiau jų pradai labai nutolę nuo senosios municipalinės politikos. Štai kokiais žodžiais vienas senolis apibūdina skelbtą jų raštuose mokslą. „Zenonas savo rašiniu apie valdymą yra pasiėmęs įrodyti, kad mes nėsame to ar kito dėmo arba miesto gyventojai, ypatingos teisės ar tam tikrų įstatymų atskirti vieni nuo kitų, bet kad mes visus žmones turime laikyti bendrapiliečiais, lyg jie visi priderėtų prie to paties dėmo arba miesto".

Iš to matome, koks ilgas kelias nueitas nuo Sokrato ligi *Zenono. Sokratas* dar laikė savo pareiga garbinti, kuo galėjo, valstybės dievus. *Platonas* dar neįsivaizdavo kitokios valdžios, kaip miesto. Zenonas peržengia tas siauras žmonijos bendravimosi sienas. Jis bjaurisi senovės tikybos nustatytais padalijimais. Kadangi jis jau nusimanė ir apie visatos Dievą, tai jam nebuvo svetima ir idėja apie valstybę, prie kurios turėjo priderėti visa žmonių giminė.

Bet štai dar naujesnis pradas. *Stojicizmas,* plėsdamas žmonijos bendravimosi pradus, išaukštino asmenybę. Atmesdamas

miesto tikybą, jis atmetė ir piliečio pavergimą. Jis nebenorėjo, kad žmogus būtų aukojamas valstybei. Jis susivokė pats ir įsakmiai pabrėžė, kad žmogus turi būti laisvas; jis atpalaidavo bent sąžinę. Jis sakė žmogui, kad jis turi užsidaryti savyje ir rasti savyje ir pareigas, ir dorovingumą, ir nuopelnus. Jis jam nedraudė rūpintis viešaisiais reikalais; jis kvietė jais susidomėti, turėdamas galvoje, kad *pirmuoju žmogaus rūpesčiu* turi būti asmeninės savo būklės pagerinimas ir kad jo sąžinė vis tiek, kokia bebūtų valdžia, turi likti nepriklausoma. Tai yra didi taisyklė, kurią senovės miestas visados pamiršdavo, bet kuri kada nors turėjo tapti viena švenčiausiųjų politikos taisyklių.

Tada imta suprasti, kad yra dar ir kitų pareigų, be pareigų, kurias žmogus kaltas valstybei, kad, be pilietiškųjų, yra dar ir kitų dorybių. Siela priklauso kitiems dalykams, o ne tėvynei. Senovės miestas buvo toks galingas ir taip tironiškai elgėsi, kad žmogus buvo padaręs jį visų savo darbų ir visų dorybių tikslu; jis buvo grožio ir gėrio matas, ir herojiškumas (didvyriškumas) pasireikšdavo tiktai jojo naudai.

Bet štai *Zenonas* skelbia, kad jis yra *didingas ne kaip pilietis, bet kaip žmogus,* kad, be pareigų įstatymams, jis turi pareigų ir *sau pačiam,* ir kad visų kilniausias darbas — tai ne Valstybei gyventi ir už ją mirti, bet *patikti Dievybei* ir būti doru. Tuo būdu buvo skelbiamas kiek egojistiškas *(savimyliškas)* dorumas, kuris leido pražudyti tautinę nepriklausomybę ir laisvę, bet per jį iškilo individas.

Viešosios dorybės mažėjo, bet jų vietoje atsipalaidavo asmeninės dorybės ir pasireiškė pasauliui. Jos pirmiausia turėjo kovoti ir su visuotinu sugedimu, ir su despotizmu. Tačiau tos dorybės žmonijoje pamažu įsistiprino, ilgainiui jos tapo galingos, ir *su jomis turėjo skaitytis kiekviena valdžia;* todėl kilo reikalas keisti politikos taisyklės tąja prasme, kad ir joms būtų duota laisva dirva skleistis.

Tuo būdu palengvėle pakitėjo tikybiniai įsitikinimai. Municipalinė tikyba, buvusi ligi tol miesto pagrindu, išnyko; su ja turėjo žūti ir municipalinis režimas, toks, kaip jį suprasdavo senoliai. Nejučiomis buvo nusikratyta žiauriomis valdymo taisyklėmis ir nesudėtingais jo būdais. Aukštesnės idėjos paskatino žmogų sudaryti didesnes visuomenes.

Vienybės troškimas traukė savęspi; ir tas visuotinasis troškimas išbuvo gyvas žmonių nuotaikoje paskutiniu du šimtu metų prieš krikščionijos erą. Tiesa, tie sąmonės perversmai labai pamažu tebrendo. Susipažindami toliau su romėnų nukariavimais, matysime, kad įvykiai ėjo ta pačia kryptimi, kaip idėjos, kad jie, kaip ir idėjos, vedė į senojo municipalinio režimo griuvimą ir kad jie paruošė naujus valdymo būdus.

Pastaba:

[1] Aristotelis, Politika, II, 5, 12; IV, 5; IV, 7, 2; VII, 4 (VI, 4).

[2] Pseudo Plutarchas, Aleksandro laimė, 1.

[3] *Visuotinosios valstybės* idėją yra išreiškęs *Seneka,* ad Marciam, 4; De tranquillitate, 14; Plutarchas, de exilio; Morkus Aurelijus: „mano, kaipo Antonino, tėvynė yra Roma; kaipo žmogaus — pasaulis“.

II skyrius.

ROMĖNŲ NUKARIAVIMAI

Rodos, turėtume labai nustebti, kad tarp tūkstančio Graikijos ir Italijos miestų radosi vienas, įstengęs pavergti visus kitus. Šis didis įvykis vis tiktai su pasisekimu aiškinamas bendromis priežastimis, kurios nustatė ir žmonių veikimo kryptį. Romos išmintis, kaip ir kiekviena išmintis, pasireiškė tuo, kad ji pasinaudojo pasitaikiusiomis palankiomis aplinkybėmis.

Romos nukariavimų darbe galima skirti du laikotarpiu. Pirmasis sutampa su laiku, kuriuo senoji municipalinė dvasia dar tebebuvo galinga; tai reiškia, kad Romai reikėjo nugalėti daug kliūčių. Antrasis rodo laiką, kuriuo municipalinė dvasia buvo žymiai nusilpusi; nukariavimai tuo laiku buvo lengvi ir ėjo sparčiai.

1. Kelios mintys apie Romos pradžią ir jos gyventojus.

Pravartu patirti apie Romos pradžią ir jos gyventojų sudėtį. Tai tiksliai nušvies ypatingą jos politikos pobūdį ir jai iš pat pradžių tekusią nepaprastą vietą kitų miestų tarpe.

Romėnų giminė buvo ištisų tautų mišinys. Pamatų pagrindą sudarė iš Albos kilę lotynai; bet patys tie lotynai, einant padavimais, kurių paneigti neįgaliojo mūsų jokie kritikai, susidėjo iš dviejų susijungusių, bet nesusiliejusių giminių. Viena jų buvo aborigėnų giminė, tikriausiai lotynai; kita buvo svetimšalė, sako, atkeliavusi iš Trojos kartu su Enėju, tuo kunigu - kūrėju; pastaroji, iš visko matyti, buvo ne tokia gausinga, kaip anoji, bet ji buvo reikšminga savo kultu ir atsigabentomis institucijomis.

Tas dviejų giminių mišinys, albiečiai, įkūrė Romą toje vietoje, kur buvo kitas graikų jau įkurtas miestas, būtent Palantijus. Bet Palantijaus gyventojai pasiliko naujame mieste, ir todėl išliko tenai ir graikų kulto apeigos. Taip pat sakoma, kad toje vietoje, kurioje vėliau buvo pastatytas Ka-

pitolijus, buvo Saturnijos miestas, kuris, sako, taip pat esąs buvęs įkurtas graikų.

Tokiu būdu Romoje visos giminės susibendravo ir susimaišė: ten buvo lotynų, trojiečių ir graikų; buvo ten taip pat sabiniečių ir etruskų. Pažvelkime į įvairius kalnelius: Palatinas — tai lotynų miestas, o pirmiau buvęs Evandro miestas; Kapitolinas, buvęs Herkulio draugų gyvenamąja vieta, tapo Tacijaus sabiniečių gyvenamąja vieta. Kvirinalas gavo sau vardą ar iš sabiniečių kviritų, ar iš sabiniečių dievo Quiritus. Cėlijus buvo, rodos, iš pradžių etruskų gyvenamas. Roma neturėjo vieno miesto pobūdžio; ji buvo panaši į daugelio miestų konfederaciją, kurių kiekvienas savo praeityje buvo turėjęs ryšių su kita konfederaciją. Jis buvo vieta, kurioje susitikdavo ir lotynai, ir etruskai, ir sabiniečiai, ir graikai.

Pirmasis Romos karalius, sako, buvęs lotynas; antrasis, einant padavimais, buvęs sabinietis; penktasis, sako, buvęs graikas; šeštasis buvęs etruskas.

Romos kalba buvo įvairių kalbų mišinys; lotynų tarmė vyravusi, tačiau joje buvo daug ir sabiniečių kalbos kamienų; graikų kalbos kamienų čia buvo daug daugiau, negu kitoje kurioje vidurinės Italijos tarmėje. Dėl paties Romos vardo — nežinota, iš kurios kalbos jis imta. Vieni tvirtina, kad Roma esąs trojiečių, kiti kad graikų kalbos žodis. Yra pagrindo laikyti jis lotynų kalbos žodžiu, bet kaikurie senoliai manė jį kilus iš etruskų kalbos.

Romėnų šeimų vardai liudija, kad jų kilime yra didelis įvairumas. Augusto laikais dar buvo kokia penkiadešimt šeimų, kurios, kildamos nuo vieno pirmtakūno į kitą, prieidavo prie *Enėjaus* draugų. Buvo ir tokių, kurie sakėsi esą kilę iš Evandro arkadiečių; šių šeimų nariai nuo neatmenamų laikų turėjo ant savo batų skirtingą ženklą, būtent mažą jauną sidabrinį mėnulį. Potitija ir Pinarija šeimos savo kilimą išvedžiojo iš tų, kurie buvo vadinami Herkulio draugais, ir tą savo kilimą rėmė paveldimuoju šio dievo kultu. Šeimynos „Tullius, Quinctius ir Servilius" buvo atkeliavusios iš Albos miesto, romėnams jį nukariavus. Daug šeimų kartu su savo vardu sakydavo ir pavardę, primenančią svetimą jų kilimą. Tokios šeimos buvo: „Sulpicius Camerinus, Cominius Auruncus, Sicinius Sabinus, Claudius Regillensis, Aquilius Tuscus". *„Nautia"* šeima buvo kilusi iš Trojos; *Aurelius* šeima buvo sabiniškoji; *Caecilius* šeima

buvo kilusi iš Prenesto; *Octavius* šeima savo kilmę vedė iš Velitrų.

Įvairiausias gyventojų mišinys padarė, kad Roma iš pradžių turėjo ryšių, dėl jos gyventojų kilmės, su visomis tuo laiku žinomomis tautomis. Ji galėjo būti vadinama sabiniečių miestu, santykiaujančiu su sabiniečiais, lotynų — su lotynais, etruskų — su etruskais ir graikų — su graikais.

Tautinis Romos kultas irgi buvo daugelio be galo įvairių kultų rinkiniu, kurių kiekvienas ją artino prie sakytųjų tautų. Ji turėjo graikiškųjų kultų, būtent: Evandro ir Herkulio; ji gyrėsi turinti trojiškąjį „palladijumą". Iš pradžių ji buvo pasisavinusi sabiniečių dievo Konso kultą. Kitas sabiniečių dievas Quirinus taip tvirtai buvo įsigyvenęs Romoje, kad ji to dievo neskyrė nuo Romulo, savo įkūrėjo. Ji laikė savais taip pat ir etruskų dievus, ir jų šventes, jų žynių institutą, ir galiausiai kunigiškus jo pažymius.

Tuo laiku, kai neturėjo teisės dalyvauti tikybinėse tautos šventėse niekas, savo gimimu nepriklausąs tai tautai, romėnas naudojosi neturinčia pavyzdžio lengvata, galėdamas dalyvauti ir lotynų švenčių iškilmėse, ir sabiniečių, ir etruskų šventėse ir olimpiniuose žaidimuose. Nereikia abejoti, kad tikyba buvo galingas ryšys. Du miestu, turinčiu bendrą kultą, vadino gimiņiškais miestais; jie turėjo laikyti vienas kitą sąjungininku ir vienas antram padėti; anoj tolimoje senovėje kitokio, kaip tikybos nustatytas, ryšio nė nežinota. Roma su didžiu atsidėjimu saugojo visa, kas galėjo būti įrodymu to brangaus su kitomis tautomis gimingumo.

Lotynams Roma keldavo padavimus apie Romulą; sabiniečiams vaizduodavo legendą apie Tarpėją ir Tacijų; graikams ji pakišdavo senuosius himnus, skirtus Evandro motinos garbei, himnus, kurių ji nebesuprasdavo, bet kurių vis dėlto nemesdavo giedoję. Ji taip pat didžiausiai brangino atsiminimus apie Enėją, nes jei ji galėjo sakytis per Evandrą esanti pelonėsiečių giminaitė, tai per Enėją ji buvo giminінga daugiau, kaip trims dešimtims miestų, išblaškytų po Italiją, Siciliją, Graikiją, Trakiją ir Mažąją Aziją; visi tie miestai Enėją laikė savo įkūrėju arba save jo įkurtųjų miestų kolonijomis ir visi turėjo bendrą su Roma kultą.

Karuose, kuriuos Roma kariavo Sicilijoje prieš Kartaginą ir Graikijoje prieš Pilypą, galime matyti, kokią didelę naudą ji turėjo iš to seno gimininguino.

Tuo būdu *romėnų tauta buvo daugelio giminių mišinys,* jos kultas — daugelio kultų rinkinys, tautinis jos židinys — daugelio židinių subendrinimas. Roma buvo vienintelis miestas, kurio municipalinė tikyba neskyrė nuo visų kitų miestų. Ji susisiekė su visa Italija ir visa Graikija. Beveik nebuvo tokios tautos, kurios ji nebūtų prileidusi prie savo židinio.

2. Pirmieji Romos išsiplėtimai (753 — 350 metų prieš Kristų). Tais šimtmečiais, kuriais buvo galinga municipalinė tikyba, Roma tvarkė savo politiką, į ją atsižiūrėdama.

Sako, kad pirmuoju naujo miesto darbu buvę pavogti kelios sabiniečių moterys: ši legenda pasirodys visai abejotina, jei įsidėmėsime, kokia didžiai šventa senoliai laikė s á n t u o k ą. Aukščiau matėme, kad municipalinė tikyba draudė tuoktis įvairių miestų asmenims, jei tie miestai neturėjo ryšio per bendrą kilimą arba neturėjo bendro kulto.

Pirmieji romėnai turėjo teisę tuoktis su asmenimis iš Albos giminės, nes jie iš ten buvo kilę, bet jie tokios teisės neturėjo santykiuose su sabiniečiais.

Romulus visų pirma panorėjo turėti ne keletą moterų, bet teisę susituokti, t. y. teisę sudaryti nuolatinius ir pastovius santykius su sabiniečių gimine. Tam tikslui buvo reikalo sudaryti tarp jo ir jų tikybinis ryšys; todėl jis pasisavino sabiniečių *dievą Konsą* ir šventė jo garbei skirtąsias šventes. Padavimas sako, kad per šitas šventes jis grobdavęs moteris; taip pasielgus, sutuoktuvės nebūtų galėjusios įvykti su apeigomis, nes pirmutinis ir reikalingiausias sutuoktuvių veiksmas buvo *traditio in manum,* t. y. dukters atidavimas, o tą veiksmą atlieka tėvas.

Romulas būtų prasilenkęs su savo uždaviniu. Bet sabiniečių ir jų šeimų atvykimas į tikybines apeigas ir jų dalyvavimas atnašaujant sudarydavo tokį ryšį tarp dviejų tautų, kad *connubium* nebegalėtų būti atmestas. Materijalinis pagrobimas nebuvo reikalingas, nes romėnų vadas mokėjo išgauti teisę tuoktis. Istorikas Dijonizas, tyrinėjęs senovinius raštus ir himnus, taip pat tvirtina, kad sabiniečiai tuokdavęsi su iškilmingiausiomis apeigomis; tą pačią mintį patvirtina ir Plutarchas, ir Ciceronas.

Reikia pažymėti, kad pirmos Romos pastangos buvo nugriauti siena, kurią municipalinė tikyba buvo pastačiusi tarp jos ir kaimyninių tautų.

Ligi mūsų neišliko legendų apie šį dalyką santykiuose su Etrurija; tačiau, rodosi, tikėtina, kad Roma su šiuo kraštu turėjo tokių pat santykių, kaip ir su Lacijumu ir Sabinija. Tokiu būdu per kultą ji sugebėjo suvienyti visus, kurie apie ją gyveno. Ji siekė to, kad turėtų c o n n u b i u m su visais miestais; tai rodo, kad ji gerai buvo supratusi šio ryšio svarbą; todėl nenorėjo, kad tas teises turėtų kiti, jai priklausą, miestai.

Paskui Roma turėjo ištisą eilę savų karų. Pirmasis karas buvo su *Tatius'o* sabiniečiais; jis baigėsi tikybiniu ir politiniu tų dviejų tautelių susijungimu. Paskui ji paskelbė karą Albai; istorikai sako, kad Roma įsidrąsino užpulti šį miestą, pati būdama kolonija. Tas pasielgimas randa pateisinimo tame, kad Roma buvo Albos kolonija ir kad dėl to jai reikėjo sunaikinti Alba ir tuo būdu užsitikrinti saugumas sau pačiai. Iš tikrųjų kiekviena metropolija turėjo tikybinę viršenybę ant savo nausėdijų. Kadangi *tikyba* anuo metu buvo labai galinga, tai buvo aišku, kad kol bus Alba, tol Roma galės būti tiktai priklausomu miestu ir jo ateitis visiems laikams bus sutrukdyta.

Sunaikinusi Albą, Roma nenurimo patenkinta, kad ji jau nebe kolonija; ji panorėjo išsiaukštinti, pasisavindama metropolijos pareigas, būtent panorėjo paveldėti teises ir tikybinę viršenybę, kurias Alba turėjo trijose dešimtyse kolonijų Lacijume. Roma kovojo ilgą kovą, norėdama išsikovoti vadovavimą, aukojant per lotynų šventes. Tai buvo priemonė įgyti vienai viršenybei ir viešpatavimo pasireiškimui; jo reikšmę jau tais laikais Roma buvo gerai supratusi.

Ji pas save pasistatė Dijanos šventovę, privertė lotynus eiti į ją aukotų; ji pakvietė taip pat ir sabiniečius. Tuo ji įpratino dvi tauti dalytis su jąja šventėmis, maldomis bei paaukotųjų gyvulių mėsa. Ji juos suvienijo tikybiškai, jiems vadovaudama.

Roma buvo vienintelių miestu, mokančiu didinti savo gyventojų skaičių paties karo laikais. Ji vedė politiką, graikams ir italams visai nežinomą; ji prisijungdavo visa, ką tik nugalėdavo. Ji suvarė į save paimtųjų miestų gyventojus, ir nugalėtieji pamažu tapo romėnais. Tuo pačiu laiku nukariautuose kraštuose ji kūrė kolonijas ir tuo būdu visur veisė romėnus; šie naujakuriai, sudarydami politiškai visai atskirus miestus, palaikydavo

su metropolija tikybinį bendrumą. To pakako, kad tie naujakuriai derintų savo politiką prie josios politikos, jos klausytų ir jai padėtų visuose jos karuose.

Romos politikoje reikšminga buvo tai, kad ji kreipdavo į savo kultą visus kaimyninių miestų kultus. Jos rūpesčiu buvo nukariauti ir miestai, ir tų miestų dievai. Ji pasisavino Veijų miesto Junoną, Prenesto — Jupiterį, Falisko —Minervą, Lanuvijaus — Junoną, samnitų — Venerą ir daug kitų dievų, kurių mes nė vardų nežinome. „Roma buvo įpratusi, sako vienas senolis, gabenti į save visas nukariautųjų miestų tikybas; kartais ji paskleisdavo jas tarp savųjų gensų, kartais užleisdavo joms vietą tautinėje savo tikyboje.

Montesquieu giria romėnus, kaip labai gabius politikus, už tai, kad jie neprimesdavę savo dievų nukariautosioms tautoms. Tai buvo visai priešinga tų tautų ir aplamai visų senolių nuotaikai. *Roma pasisavindavo nugalėtųjų dievus,* bet neduodavo jiems savųjų dievų. Savo dievus-globėjus ji pasilikdavo sau, ir be to, stengėsi jų skaičių padidinti. Ji stengėsi turėti kultų ir dievų-globėjų daugiau, negu jų turėjo kitas kuris miestas.

Kadangi dauguma tų kultų ir tų dievų buvo imta iš nugalėtųjų, tai Roma per tuos dievus bendraudavo su visomis tautomis. Kilimo ryšiai, connubium'o teisės turėjimas, teisė vadovauti lotynų šventėms, nukariautųjų tautų dievų turėjimas, teisė atnašauti Olimpe ir Delfuose, — vis tai buvo galingi veiksniai, per kuriuos Roma paruošė savo viešpatavimą.

Kaip ir visi kiti miestai, Roma turėjo savo municipalinę tikybą, kuri buvo patrijotizmo šaltinis; tačiau vis dėlto buvo vienintelis miestas, kuris privertė tą tikybą didinti jos galingumą. Roma turėjo gabumų ar laimės per tikybą visus traukti savęspi ir kartu būti visų viešpačiu, tuo tarpu kitus miestus tikyba skyrė nuo kaimynų.

3. Kaip Roma tapo didžia galybe (350 — 140 m. prieš Kristų).

Kai Roma pradėjo įgauti galingumo priemonėmis, kurias jai teikė tikyba ir žmonių nuotaika, tada pasireiškė ir ištisa eilė socijalinių ir politinių permainų tiek visuose miestuose, tiek ir Romoje. Tos permainos kartu pakeitė ir žmonių valdymą ir jų galvojimo būdą. Aukščiau tą revoliuciją apibūdinome; čia svarbu pastebėti, kad jos eiga sutapo su dideliu romėnų galingumo pasireiškimu. Tiedu vienu laiku vykę veiksniai negalėjo ne-

daryti vienas antram kaikurios įtakos. Romai nebūtų sekęsi taip lengvai plėsti nukariavimų, jeigu senoji municipalinė dvasia tada nebūtų visur išnykusi; galima taip pat tikėti, kad municipalinis rėžimas nebūtų taip greitai išgyvendintas, jeigu romėnų nukariavimai nebūtų jam sudavę paskutinio smūgio. Kintant institucijoms, papročiams, tikybiniams įsitikinimams ir teisėms, kito ir pati patrijotizmo esmė; tas dalykas daugiausia padėjo Romos žygių pasisekimui. Jau kalbėjome, koks buvo tasai jausmas pirmame miestų gyvenimo amžiuje. Patrijotizmas sudarė dalį tikybos; tėvynę mylėjo dėl to, kad mylėjo dievus globėjus, kad joje buvo pritanėjas, dieviškoji ugnis, kad joje buvo švenčiamų švenčių, giedamų himnų ir kad be jos nebuvo nei dievų, nei kulto. Šis patrijotizmas priklausė nuo tikėjimo ir dorumo. Bet tuomet valdžia iš kunigiškosios kastos buvo atimta, tuomet išnyko ir šios rūšies patrijotizmas kartu su visais senais tikybiniais įsitikinimais. Miesto meilė kartu nežuvo, bet pradėjo reikštis kitaip.

Tėvynė nebebuvo mylima dėl jos tikybos ir jos dievų; ji mylėta dėl jos įstatymų, jos institucijų, jos teisių ir teikiamo savo nariams saugumo. Gedulo prakalboje, kurią Tukididas per Periklio lūpas paduoda, randame minčių, kurios stūmė mylėti Atėnus, nes tas miestas „norįs, kad visi būtų lygūs prieš įstatymus“, nes jis duodąs žmonėms laisvę ir atidarąs vartus į pagarbą; nes jis palaikąs viešąją tvarką, užtikrinąs magistratų galią, globojąs silpnus, teikiąs visiems pramogų ir švenčių, auklėjančių sielą“. Kalbėtojas baigia sakydamas: „štai kodėl mūsų kariai herojiškai mirė, o nepasilliko džiaugtis tėvyne; štai kodėl visi tebegyvena pasiruošę už ją kentėti ir aukotis“. Žmogus dar turi pareigų miestui, bet tos pareigos nebeina iš to paties prado, kaip buvo anuomet. Jis atiduoda dar savo kraują ir gyvybę, bet jau *nebe tautinei savo dievybei ir savo tėvų židiniui ginti*; jis tai daro, gindamas institucijas, kuriomis jis naudojasi ir per kurias miestas jam teikia įvairias gėrybes.

Tačiau tas *naujasis patrijotizmas* nebesireiškė taip, kaip senaisiais amžiais. Kadangi žmogaus širdies nebetraukė savęspi pritanėjas, dievai-globėjai, pašvęstoji žemė, o tiktai institucijos ir įstatymai, ir kadangi pastarieji nebuvo pastovūs, kaip nepastovi tuomet buvo pati visų miestų būklė, tai ir patrijotizmas tapo kintamu ir neištvermingu jausmu, priklausančiu nuo aplinkybių; jį veikė tie patys siūbavimai, kurie pasireiškė pa-

čioje valdžioje. Tėvynę temylėdavo tiktai tiek, kiek mylėdavo tada esančią politinę tvarką; asmuo, kuris politinėje tvarkoje rasdavo blogų įstatymų, nebeturėjo nieko, kas būtų jį rišęs su tąja tvarka.

Tokiu būdu nusilpo municipalinis patrijotizmas; jo nebuvo žmonių sielose. Kiekvienam žmogui savo nusistatymas buvo brangesnis už tėvynę, ir savo užgaidų patenkinimas tapo brangesnis už miesto didingumą ir garbę. Kiekvienas pradeda statyti aukščiau už savo gimtąjį miestą, kuriame nerasdavo mėgiamų institucijų, kitą kurį miestą, jei jame matė veikiant mėgiamas institucijas.

Tada žmonės buvo noriai pradėję keliauti į svetimas žemes; mažiau bebijojo ištrėmimo. Ką bereiškė būti atskirtam nuo pritanėjo arba netekusiam liustralinio vandens? Niekas nebesisielojo del dievų-globėjų, ir visi įprato lengvai skirtis su tėvyne.

Nuo čia nebetoli pakelti prieš tėvynę ir ginklas. Susidėdavo su miesto priešu, norėdami gauti viršų savo partijai savajame mieste. Iš dviejų argiečių vienas pageidavo aristokratiškosios valdžios ir todėl labiau mylėjo Spartą, negu Argą, kitas bevelijo turėti demokratišką tvarką ir labiau mylėjo Atėnus. Nei vienas, nei kitas nebrangino labai savo miesto nepriklausomybės ir nesidrovėjo pasisakyti esąs kito miesto pavaldiniu, nes tasai miestas palaikąs jo srovę Arge. Iš Tukidido ir Ksenofonto raštų aiškiai patiriame, kad tokia dvasios nuotaika sukėlė ir kurstė Peloponėso karą. Platėjoje turtingieji buvo Tėbų ir Lakedemonijos partijos šalininkais, demokratai palaikė Atėnų partiją, Korkiroje liaudies srovė buvo Atėnų šalininkė, aristokratija — Spartos šalininkais. Atėnai turėjo savo šalininkų visuose Peloponėzo miestuose, o Sparta turėjo jų visuose jonijiečių miestuose. Tukididas ir Ksenofontas lyg susitarę sako, kad nebuvę tokio miesto, kurio liaudies partija nebūtų buvusi palanki atėniečiams ir aristokratija spartiečiams. Tas karas reiškė bendras graikų pastangas įvesti visur vienodą santvarką, vienam kuriam miestui vadovaujant; vieni pageidavo aristokratijos, Spartai globojant, antri demokratijos, Atėnams padedant. Pilypo laikais buvo taip: aristokratiškoji partija visuose miestuose atidavė savo balsus už Makedonijos viešpatavimą. Filopemėno laikais vaidmenys buvo priešingi, bet jausmai buvo likę tie patys: liaudies partija pasidavė Makedonijos valdžiai, o visi, stovėjusieji už aristoratiją, prisidėjo prie achajų sąjungos.

Tokiu būdu miestas nebebuvo žmonių pageidavimų tiklu ir jausmų kryptimi. Maža bebuvo tokių graikų, kurie nebūtų pasiruošę atiduoti municipalinės nepriklausomybės ir turėti santvarką, kuriai jie pritaria.

Doresniems ir jautresniems municipalinė santvarka, matant vis nesibaigiančią nesantaiką, buvo įgrisusi. Jiems negalėjo patikti tokia visuomeninė tvarka, prie kurios visas laikas reikėjo kovoti, kur neturtingas be atvangos turėjo kariauti su turtingu, kur jie matydavo, kaip nesiliaujamai kaitaliojasi ir liaudies žiaurumas, ir aristokratijos kerštavimas. Jie geidė tokia tvarka nusikratyti — ta tvarka, kuri, nenuveikusi didelių darbų, neduodavo nieko kito, kaip tiktai vargą ir neapykantą.

Buvo jaučiamas reikalas mesti municipalinė sistema ir rasti kitas valdymosi būdas. Daug žmonių, berods, galvojo sudaryti suvereninę valstybę, kuri, būdama aukštesnė, kaip miestų valdžios, rūpintųsi palaikyti tvarką ir priverstų tas mažas neramias visuomenės taikiai gyventi. Tam tikslui vienas geras pilietis Fokijonas savo bendrapiliečiams patarė pripažinti Pilypo valdžią ir už tai žadėjo jiems santaiką ir saugumą. Italijoje reikalai ėjo ne kitaip, kaip Graikijoje. Lacijumo, Sabinijos ir Etrurijos miestus vargino tie patys perversmai ir tos pačios kovos; miesto meilė išnyko. Kaip Graikuose, taip ir čia, gyventojai, nesivaržydami dėjosi prie svetimų miestų, tuo norėdami priversti įgyvendinti savajame jų nusistatymą arba kad jame jų reikalai būtų laikomi pirmoje vietoje.

Tokie žmonių nuotaikos pasireiškimai Romai buvo tikra laimė. Ji visur rėmė aristokratiją, ir visur aristokratija buvo jos sąjungininkė. Imkime keletą pavyzdžių. *Gens Claudiæ,* nelemtai įsigalėjus nesantaikai, prigrįžo Sabiniją ir persikėlė į Romą, nes romėnų institucijos jai patiko labiau, kaip savojo krašto. Tuo pačiu laikotarpiu daug lotynų šeimų persikėlė į Romą, nes nemėgo demokratiškosios Lacijumo tvarkos, o Roma vėl buvo atstačiusi patricijų viešpatavimą. Ardėjoje aristokratijai susikivirčijus su plebsu, pastarasis pasikvietė į pagalbą volskus; tada aristokratija atidarė vartus romėnams. Etrurijoje buvo įsigalėjusi nesantaika; Veijos nuvertė savo aristokratiškąją valdžią; romėnai jas užpuolė; kiti etruskų miestai, kuriuose tebeviešpatavo kunigiškoji aristokratija, atsisakė padėti veijiečiams. Legenda, papildydama šį pasakojimą, sako, kad šiame kare romėnai, pagrobę vieną veijiečių žynį, liepę jam pasiteirauti

orakulo, kuris ir užtikrinęs jiems nugalėjimą. Ar šitos legendos nepakanka atsiprotėti, kad etruskų kunigai atidavė miestą romėnams?

Reikia pažymėti, kad vėliau, būtent, kada Kapuja pakėlė maištą prieš Romą, raitininkai, t. y. aristokratų luomas, nedalyvavo sukilime. 313 metais aristokratų partija atidavė romėnams Ausonos, Soros, Minturno ir Vescijos miestus. Kada etruskai, kuriuose buvo įsistiprinusi liaudininkų valdžia, kūrė koaliciją prieš Romą ir kvietė prie jos prisidėti kitas tautas, tik vienas Aretijumo miestas atsisakė įeiti į tą koaliciją; taip atsitiko todėl, kad tame mieste viršų turėjo dar aristokratija.

Hanibalui žygiuojant per Italiją, visi miestai buvo sukilę; bet čia ėjosi ne nepriklausomybe: kiekviename mieste aristokratija palaikė Romą, o plebėjai kartaginiečius.

Romos valdymo būdas duoda galimybę suprasti, kodėl aristokratija nesvyruodama visados buvo Romos šalininkė. Ir ten, kaip ir visuose kituose miestuose, visa revoliucijų virtinė drumstė ramybę, nors, tiesa, daug lėčiau. 509 metais, kai visi lotynų miestai jau turėjo tironus, Romoje *patricijų priešveika* turėjo pasisekimą. Demokratija galiausiai ir čia sukilo, bet vis dėlto iš lengvo, atsargiai, nesileisdama į kraštutinumus. Todėl Romoje daug ilgiau išbuvo aristokratiškoji valdžia, negu kitame kuriame mieste; ji ilgai tenai galėjo būti aristokratų partijos viltimi.

Teisybė, galų gale demokratija įsigalėjo ir Romoje, tačiau ir tada valdžios elgesys, arba kas galima būtų pavadinti viršine valdymo dalimi, liko aristokratiškas. Susirinkimuose pagal centūrijas balsai būdavo duodami, atsižiūrint į turtingumą. Ne kitaip būdavo ir susirinkimuose pagal tribas; einant įstatymais buvo neleistinas jokis pasidalijimas pagal turtingumą, tačiau neturtingasis sluoksnis, įbruktas į keturias miesto tribas, teturėjo tiktai keturis balsus prieš trisdešimt vieną žemės savininkų balsą. Berods, ką nors ramesnio, už tuos susirinkimus sunku ir įsivaizduoti; ten kalbėdavo tiktai pirmininkaująs arba tas, kam jis leisdavo tarti žodį; oratoriai visai nekalbėdavo; ginčų tenai būdavo mažai; viskas dažniausiai būdavo suvedama į balsavimą taip, ar ne, ir balsų skaičiavimą; pastarasis darbas būdavo labai sudėtingas, ir reikalaudavo daug laiko ir daug ramumo. Dar pažymėtina, kad senatas nebuvo kas metai šaukiamas, kaip tai buvo daroma demokratiškuose Graikijos miestuose. Pagal

įstatymus senatą sudarydavo cenzoriai, padarius naują surašymą; sąrašai labai būdavo panašūs viens į kitą ir išbraukti nariai sudarydavo išimtį; tokiu būdu nariai senate būdavo ligi gyvos galvos, nes jis būdavo šaukiamas vis beveik tos pačios sudėties. Galime dar pažymėti, kad dažnai sūnus senate paveldėdavo tėvo vietą. Tikrai, tai buvo oligarchiškas padaras.

Papročiai buvo dar aristokratiškesni, negu institucijos. Senatoriai turėjo teatre nustatytas vietas. Tiktai turtingieji tetarnaudavo raitininkuose. Aukštesnės vietos kariuomenėje dažniausiai būdavo paliekamos jauniems galingųjų šeimų vyrams. Scipijonas, dar neturėdamas nei šešiolikos metų, jau buvo eskadrono vadu.

Turtingieji sluoksniai viešpatavo Romoje ilgiau, kaip kitame kuriame mieste dėl dviejų priežasčių. Viena, kad buvo daromi dideli nukariavimai ir kad pelnas iš jų eidavo to sluoksnio naudai, kuris ir be to jau buvo turtingas. Visos atimtos iš nugalėtųjų žemės tekdavo jiems; jie paimdavo į savo rankas nukariautųjų kraštų prekybą; prie viso to jie dar pridėdavo didelį pelną iš mokesčių ir iš provincijų valdymo. Taigi šios šeimos, iš kartos į kartą vis turtėdamos, tapo be galo turtingos; kiekviena jų liaudžiai rodėsi galybe. Antra, kad romėnas, nors ir neturtingiausias, širdyje gerbė turtingumą. Todėl, nors tikroji klijentija jau senai buvo išnykusi, tačiau ji tarsi buvo atgimusi po priedanga reiškiamos dideliam turtui pagarbos. Ir buvo įsigyvenęs paprotys, kad proletarai kas rytas eidavo sveikinti turtingųjų ir prašyti jų tai dienai maisto.

Iš to vis dėlto neišeina, kad Romoje kovų tarp turtingųjų ir neturtingųjų nebūtų buvę, kaip jų buvo visuose kituose miestuose. Bet tos kovos prasidėjo tiktai Grakcho laikais, t. y. kada nukariavimai buvo beveik baigti. Šiaip ar taip, bet tos kovos Romoje neturėjo prievartos pobūdžio, kaip tai buvo visur kitur. Tamsioji Romos liaudis netroško taip labai turtų; ji labai paviršutiniškai davė paramą Grakchui; ji negalėjo tikėti, kad tie reformatoriai dirba jos gerovei; lemiamąją valandą ji juos apleisdavo. Taip dažnai kaišiojami turtingiesiems, kaip kokia baidyklė, žemės įstatymai nustojo bedominę liaudį arba ją jaudino tiktai paviršutiniškai. Galima buvo aiškiai matyti, kad liaudis nelabai karštai tetroško turėti žemės; jei jai ir siūlė viešąsias žemes, t. y. valstybines žemes, tai ir tada ji negalvojo apie atėmimą iš turtigųjų jų nuosavybės. Ji mėgo gyventi tur-

tingųjų *globojama* ir būti jų pašonėje — gal iš dalies dėl įsisenėjusio turtingųjų gerbimo, o gal ir iš įpratimo nedirbti.

Turtingųjų sluoksnis parodė daug išminties, priimdamas į savo tarpą žymiausias pavergtųjų ar sutartį sudariusiųjų šeimas. Visi, kas Italijoje buvo turtingi, pamažu persikėlė gyventi į Romą ir čia sudarė Romos turtuolių sluoksnį. Šio padaro įtaka vis didėjo ir didėjo, ir galiausiai jis tapo valstybės viešpačiu. Jam vienam teteko eiti pareigos magistratūrose, nes jos pirktis brangiai atsieidavo; jis vienas tesudarydavo senatą, nes senatoriaus pareigoms būdavo reikalaujamas aukštas cenzas. Tokiu būdu išėjo keistas dalykas, būtent: lyg pasityčiojimui iš demokratiškųjų įsatymų susidarė diduomenė, o visagalinti liaudis krimtosi, kad tas naujas sluoksnis iškilo aukščiau už ją ir kad ji nedarė pakankamų kliūčių jam iškilti.

Buvo taip, kad trečiajame ir antrajame šimtmetyje prieš mūsų erą Roma buvo aristokratiškiausiai valdomas miestas iš visų kitų Italijos ir Graikijos miestų.

Galiausiai reikia pažymėti, kad jei senatas vidaus reikaluose ir buvo verčiamas skaitytis su liaudimi, tai užsienio politikos reikaluose jis buvo visišku šeimininku. Jis priiminėdavo pasiuntinius, sudarydavo sutartis, dalydavo provincijas ir skirstydavo legijonus; jis tvirtindavo generolų žygius ir nustatinėdavo sąlygas nugalėtiesiems; žodžiu sakant, jis darydavo visa ir visur, kas priklausė liaudies susirinkimams.

Svetimšaliai savo santykiuose su Roma niekados nesusidurdavo su tauta; jie girdėdavo kalbant tiktai apie senatą: dėl to juose buvo susidaręs nusistatymas, kad liaudis neturi jokios galios. Štai vieno graiko Flamininui pareikšta nuomonė: „Jūsų kraštą valdo turtas, o visa kita jo klauso".

Iš čia reikia padaryti išvada, kad visų miestų aristokratija žiūrėjo tik į Romą, ją ja vylėsi, ją ja laikė savo globėja ir su ja rišo savo likimą. Tai atrodė tokiu paprastu dalyku, kad Romos niekas nebelaikė svetimu miestu: sabiniečiai, lotynai ir etruskai žiūrėjo į Romą, kaip į sabiniečių, lotynų ir etruskų miestą, o graikai tikėjosi rasti joje graikų.

Vos tiktai Roma pasirodė Graikijoje (199 metais prieš Kristų), aristokratija tuojau jai pasidavė. Beveik niekas tuomet nestatė sau klausimo, ar rinktis nepriklausomybė, ar vergavimas; daugumas manė, kad statomas toks klausimas: ar su aristokratija, ar su liaudies partija. Visuose miestuose aristokratija buvo

už Pilypą, už Antijochą, už Persėją, o liaudis už Romą. Polibijaus ir Tito Livijaus raštuose skaitome, kad 198 metais Argo miestas atidarė vartus makedoniečiams todėl, kad jame valdė liaudis; kad kitais metais turtingųjų partija atidavė Opunto miestą romėnams; kad Akarnanijos aristokratija buvo sudariusi draugingumo sutartį su Roma, bet kad, metams praėjus, ta sutartis buvo nutraukta, nes tuo laiku demokratija paėmė viršų; kad Tėbai buvo sudarę sutartį su Pilypu, nes liaudies partija buvo stipriausia, bet vos tiktai įsigalėjo aristokratija, ji tuojau susiartino su Roma; kad ir Atėnuose, ir Demetrijadoje, ir Fokėjoje minia buvo priešinga Romai; kad demokratų tironas Nebis aristokratijai buvo paskelbęs karą; kad achajų santarvė, kiek joje šeimininkavo aristokratija, buvo palanki Romai; kad tokie žmonės, kaip Filopemenas ir Polibijus, norėjo išlaikyti nepriklausomybę, tačiau labiau mylėjo Romos valdymą, kaip demokratijos; kad ir pačioje achajų sąjungoje buvo laikas, kada ir liaudies partija buvo sukilusi; kad nuo to laiko sąjunga tapo Romos priešu; kad Dijas ir Kritolajas kartu buvo ir liaudies partijos vadais, ir santarvės prieš romėnus generolais ir kad jie kariavo prie Skarpėjos ir Leukopetros, netiek gindami Graikijos nepriklausomybę, kiek norėdami užtikrinti demokratijos laimėjimus.

Iš to, kas pasakyta, pakankamai aišku, kodėl Roma be didelių iš jos pusės pastangų tapo galinga. Municipalinė dvasia pamažu išnyko. Nepriklausomybės meilė pasidarė retai beaptinkamu jausmu; žmonių širdys buvo nukreiptos ištisai į partijų reikalus ir užgaidas. Patiems nejuntant, miesto, kaipo atskiro suverėno, reikalai buvo pamiršti. Vienas paskui kitą griuvo atitvėrimai, kurie kitados skyrė vieną miestą nuo kito ir buvo sudarę tiek daug mažų atskirų pasaulių ,į kuriuos buvo suvaryti kiekvieno atskiro žmogaus ir pageidavimai, ir mintys. Visoje Italijoje ir visoje Graikijoje buvo tiktai dvi žmonių grupės: viena — aristokratų luomas, antra — liaudies partija. Viena kvietė Romą viešpatauti, antra tą viešpatavimą neigė ir jam priešinosi. Aristokratija laimėjo, ir Roma tapo galinga.

4. Roma visur naikina municipalinę santvarką.

Ištisa revoliucijų eilė susilpnino ir išvargino senovinio miesto institucijas. Romėnų įsiviešpatavimas pirmiausia baigė jas naikinti ir nušlavė tai, kas dar buvo tų institucijų ligi tol išlikę.

Šitai galime matyti, tirdami, kokiomis aplinkybėmis žuvo tautos, Romos nugalėtos.

Pirmiausia reikia pašalinti iš mūsų nusistatymo visa, kas tiktai ryši su įprasta dabartinių laikų politikos vaga, ir nematyti, kad tautos anuomet viena paskui kitą įeidavo į Romos valstybę taip, kaip mūsų dienomis valstybė nugalėtoja įjungia nukariautąsias provincijas ir, priimdama jas į savo tarpą, praplečia savo sienas. Romėnų valstybė, *civitas romana,* didėjo ne nukariavimų keliu: ją sudarė tiktai tos šeimos, kurios dalyvaudavo tikybinėse *cenzo* apeigose. Romėnų žemė, *ager romanus,* nedidėjo; ji liko tomis pačiomis nekeičiamomis sienomis, kurias karaliai jai buvo paženklinę ir kurias kiekvienais metais „*Ambarvalijų* apeigos pašvęsdavo. Kiekvienas nukariavimas didindavo tiktai du dalyku: Romos viešpatavimo sritį, *imperium romanum,* ir teritoriją, priklausančią romėnų valstybei, *ager publicus.*

Visą respublikos gyvenimo laiką niekam neateidavo į galvą mintis, kad romėnai ir kitos tautos galėtų sudaryti vieną tautą, *natio.* Roma labai lengvai galėjo priimti į savo tarpą kelis nugalėtųjų tautų asmenis, įkurdinti juos savo namuose ir ilgainiui perdirbti juos į romėnus, bet ji negalėjo visos svetimos tautos įbrukti į savąją ir visos anos tautos teritorijos įterpti į savąją. Šitai priderėjo ne nuo ypatingos Romos politikos, bet nuo labai seniai įsigalėjusio prado, kurį Roma laužė lengviau, kaip bet kuris kitas miestas, bet nuo kurio vis dėlto visai atsipalaiduoti negalėjo.

Pavergtoji tauta neįeidavo į romėnų miestą, in civitate, o tiktai patekdavo į romėnų viešpatavimą, in imperio. Su Roma ji nesusijungdavo, kaip kad dabar susijungia provincijos su savo sostine. Roma žinojo dvejopą tautų ryšį: pavaldinius ir sąjungininkus *(dedititii, socii).*

Iš to, rodos, reikėtų padaryti išvada, kad municipalinės institucijos turėjo išlikti nugalėtosiose tautose ir kad to laiko pasaulis turėjo būti sudarytas iš didelio atskirų miestų skaičiaus, kurių vienas turėjo būti miestu-šeimininku.

Nieko panašaus nebuvo. Romėnų nukariavimai padarė taip, kad kiekvienas miestas viduje nuodugniai persitvarkė.

Iš vienos pusės buvo *dedititii,* pavaldiniai, t. y. tie, kurie, atkalbėję *deditio* formulę, buvo atidavę romėnų tautai „patys save, savo sienas, savo žemes, savo vandenis, savo namus, savo

šventoves, savo dievus". Jie tuo būdu buvo atsisakę ne tiktai nuo savo municipalinės valdžios, bet ir nuo viso, ką jie turėjo iš senelių, t. y. nuo savo tikybos ir nuo savo privatinės teisės. Nuo to laiko tie žmonės nebebuvo vienu politiniu kūnu; jie nebeturėjo nieko, kas sudaro tvarkingą visuomenę. Jų gyvenamasis miestas galėjo likti neišgriautas, bet jų miesto, kaip valstybės, nebebuvo. Jei jie ir tebegyveno drauge, vistik nebeturėjo nei institucijų, nei įstatymų, nei magistratų. Vienašališka Romos atsiųstojo prefekto valdžia palaikydavo jų tarpe medžiaginę tvarką.

Iš antros pusės buvo sąjungininkai, *foederati,* arba *socii.* Su jais buvo elgtasi ne taip blogai. Jiems įeinant į romėnų viešpatavimo sritį, būdavo nustatoma, kad jie pasilaiko municipalinę santvarką ir lieka tvarkomi miesto pavyzdžiu. Jų kiekvienam miestui būdavo paliekama savo konstitucija, magistratūros, senatas, pritanėjas, įstatymai ir teisėjai. Miestas likdavo vadinamas nepriklausomu ir, rodėsi, neturįs su Roma kitų santykių, kaip tiktai sąjungininko su sąjungininku. Tačiau rašomose nukariavimo laiku sutartyse būdavo įdedami tokie žodžiai: *„maiestatem populi romani comiter conservato".* Šie žodžiai nustatydavo sąjunginio miesto priklausomybę nuo miesto-šeimininko, bet kadangi tas posakis vienas nuo kito priklausomybės santykių aiškiai nenustatė, tai ir išeidavo, kad tos priklausomybės matą visados nustatydavo stipresnysis.

Miestai, laisvaisiais vadinamieji, gaudavo Romos įsakymus, klausydavo prokonsulų ir mokėdavo mokesčius; jų magistratai duodavo apyskaitą provincijos valdytojui, kuris priiminėdavo ir skundus prieš savus teisėjus. Tačiau municipalinės santvarkos esmė senovėje buvo tokia, kad jai reikalinga buvo visiška nepriklausomybė; priešingai ir pačios santvarkos nebebuvo.

Palaikyti miesto institucija ir kartu lenktis kuriai nors svetimai galybei — reiškė sau pačiam prieštarauti; tie prieštaravimai gal nebūtų vėrę akies dabar, bet jie turėjo užgauti visus anos epochos žmones. Municipalinė laisvė ir Romos viešpatavimas buvo nesuderinami dalykai; pirmoji tegalėjo būti tik viršinis pamėgdžiojimus, tiktai tariamoji laisvė, tiktai gera titė žmonėms sudominti. Kiekvienas toks miestas beveik kas metai siųsdavo į Romą pasiuntinius, ir jo reikalai, ir gyviausieji, ir patys smulkieji, būdavo aptariami senate. Jie tebeturėjo jų pačių laisvai rinktus municipalinius magistratus, archontus ir strate-

gus, tačiau archontas nebeturėjo kitų pareigų, kaip įrašyti savo vardą viešosiose knygose, — tuo būdu būdavo ženklinami metai, — o strategas, kitados valstybės kariuomenės vadas, teturėjo pareigą rūpintis susiekimu ir rinkų priežiūra.

Tokiu būdu municipalinės institucijos žuvo ir tautose, sąjungininkais vadinamose, ir pavergtose; vienas tiktai buvo skirtumas, kad pirmosiose išsilaikė laukuojas buvusios laisvės pasireiškimas. Tiesą sakant, tokio miesto, kaip jis buvo suprantamas senovėje, jau visai nebebuvo, išskyrus vieną Romą.

Beje, Roma, visur naikindama miesto santvarką, neduodavo nieko jos vietoj. Tautoms, iš kurių ji atėmė jų institucijas, savų pakaitomis nedavė. Ji nė nesirūpino sudaryti naujų, toms tautoms reikalingų institucijų. Ji niekados neruošė konstitucijos savo valdomosioms tautoms ir nesistengė sudaryti tvirtų taisyklių joms valdyti. Pats valdymas neturėjo pastovumo pažymių. Kadangi pavergtosios tautos nesudarė valstybės ar Romos miesto dalies, tai Roma ir neturėjo jokios teisėtos joms įtakos. Jos pavaldiniai jai buvo svetimi; ji neturėjo taip pat ir to kartais vykdomo, bet kartu ir bekraščio galingumo, kurį senovinė municipalinė teisė leisdavo piliečiui taikyti svetimšaliui ar priešui. To prado dėsniai ilgai rodė elgimosi kelią romėnų administracijai.

Štai kaip tai darydavosi. Roma siųsdavo vieną savo pilietį į tą ar kitą kraštą; tam asmeniui ji sudarydavo iš to krašto provinciją, t. y. tas žmogus gaudavo tame krašte ir prievolių, ir rūpesčių, ir asmeninių pasipelnymų. Tokia buvo senovės kalboje žodžio *„provincia"* sąvoka. Kartu ji suteikdavo tam piliečiui *imperium;* tai reiškė, kad ji turimąjį to krašto suverenumą aprėžtam laikui pavesdavo tam piliečiui. Dėl to tas pilietis savo asmenyje sukaupdavo visas respublikos teises ir ta prasme jis būdavo visų šeimininku. Jis nustatydavo mokesčius; jam priklausydavo kariškoji valdžia; jis darydavo teismą. Jo santykių su jo pavaldiniais nebuvo sutvarkiusi jokia institucija. Kada jis sėdėdavo savo tribunole, jis teisdavo savo valia; jokie įstatymai negalėjo varžyti — nei provincijos įstatymai, nes jis buvo romėnas, nei romėnų įstatymai, nes jis teisdavo provincijiečius. Norėdamas turėti įstatymų, nustatančių jo santykius su jo valdomaisiais, turėjo pats juos išleisti, nes tiktai jis pats tegalėjo save susivaržyti. Todėl jam suteiktą galią — *imperium* — jis suprasdavo, kaip teisę įstatymus leisti. Iš to išeina, kad val-

dytojai, gavę valdyti provinciją, turėjo teisę, o ilgainiui ir įprato, skelbti įstatymų kodeksą, vadinamą *edictum*, kurio jie morališkai pasižadėdavo laikytis. Bet, kadangi valdytojai būdavo keičiami kas metai, tai ir kodeksas kas metai būdavo kitas; tas viskas buvo daroma tuo vienu protavimu, kad įstatymo šaltiniu buvo tiktai vieno žmogaus valia, kuriam buvo duota kuriam laikui *imperium*.

Šis pradas taip kietai buvo saugomas, kad jei vienas valdytojas, padaręs sprendimą, išvykdavo, nespėjęs to sprendimo įvykdyti, tai atvykęs jo įpėdinis visai teisėtai tąjį sprendimą nuneigdavo, ir teismo eiga tekdavo pradėti iš naujo.

Toks visagalis būdavo provincijos valdytojas (gubernatorius). Jis būdavo gyvu įstatymu.

Norėdami atsišaukti į romėnų teismą prieš tą gubernatorių, provincijiečiai turėdavo rasti Romos pilietį, kuris sutiktų būti jų patronu, nes jie patys neturėjo teisės naudotis Romos miesto įstatymais ir kreiptis į jo tribunolą. Jie buvo svetimšaliai; juridine ir oficijaline kalba jie būdavo vadinami *peregrini;* visa, ką įstatymai sakė apie *hostis*, būdavo taikoma ir jiems.

Romėnų teisininkų raštai ryškiai vaizduoja teisiškąją imperium'o gyventojų būklę. Matome, kad į pavergtąsias tautas žiūrėta, kaip į netekusias savų įstatymų ir dar neturinčias romėnų įstatymų. Jų naudai teisė nerodė palankumo jokiu pavidalu. Romėnų teisininko akimis žiūrint, provincijietis neturėjo nei vyro, nei tėvo; tai reiškė, kad įstatymai jam nedavė nei vyro galingumo, nei tėvo valdžios.

Nuosavybė provincijiečiui — svetima sąvoka; buvo du negalimumai; vienas negalimumas kilo iš jo asmens būklės, nes jis nebuvo Romos piliečiu; antras negalimumas kilo iš jo krašto būklės, nes ji nebuvo romėnų žemė, o įstatymai duodavo nuosavybės teises tiktai žemei tarp *ager romanus* sienų.

Ir teisininkai sako, kad provincijos žemė negali būti privačia nuosavybe ir kad žmonės žeme tenai gali tiktai naudotis.

Visa, kas sakoma apie provincijų žemės būklę antrajame šimtmetyje, visai tinka nušviesti Italijos žemės būklei prieš tąjį laiką, kada Italija gavo Romos miesto teises, apie kurias tuojau ir kalbėsime.

Laikoma tikra, kad, įeidamos į Romos *imperiją, tautos* netekdavo savo municipalinės tikybos, savo valdžios, savo privatinės teisės. Labai tvirtai taip pat galime manyti, kad gyvenime

Roma atitaisydavo tai, ką griaunamo buvo davęs pavergimas. Matome taip pat, kad romėnų įstatymams nepripažinus pavaldiniams tėvų valdžios, jų valdžiai dar buvo palikta pasireikšti per papročius. Jei sakytosios būklės žmogui ir nebuvo leista vadintis žemės savininku, tai jam toji žemė buvo palikta naudotis; jis ją dirbdavo, ją parduodavo, ją palikdavo savo įpėdiniams. Jei jis negalėdavo sakyti, kad ta žemė nuosava, tai galėdavo sakyti, kad ji yra kaip nuosavi, *pro suo*. Ji nebuvo laikoma jo nuosavybe, *dominium*, bet ji buvo įskaitoma į jo lobyną, *in bonis*.

Roma taja proga buvo sugalvojusi pavaldinio naudai begalę įvairių išsireiškimų ir dirbtinių kalbos posakių. Ir tikrai, jei romėnų municipaliniai padavimai ir kliudė sudaryti įstatymus nukariautosioms tautoms, tai jų genijus negalėjo pakęsti, kad visuomenė žengtų į iškrikimą. Formališku atžvilgiu jie pavaldinius buvo palikę už įstatymų sienos, bet iš tikrųjų jie su jais gyveno lyg viena tauta. Be viso to, o taip pat neįsidedant į galvą nugalėjusiojo tolerantingumo, visoms įveiktųjų tautų institucijoms buvo leista nejučiomis žūti ir visiems jų įstatymams palengvėle nykti.

Imperium romanum duoda šį vaizdą: lieka, kaip buvęs, tiktai vienas miestas; jis vienas teišlaiko institucijas ir teisę, ypač tai tinka taikyti respublikinei ir senatorinei tvarkai; visi kiti miestai, t. y. aštuoniasdešimt milijonų žmonių, neturi jokių įstatymų arba, tiksliau sakant, neturi šeimininkaujančio miesto pripažintų įstatymų. Ano laiko pasaulis, tiksliai sakant, nebuvo panašus į kokį chaosą, tačiau visuomenė, nesant įstatymų ir pradų, buvo palaikoma tiktai jėga, prievarta ir sutartimis.

Tokią įtaką turėjo romėnų nukariavimai tautoms, kurios viena paskui kitą tapo jų grobiu. Visa, kuo miestai didžiuodavosi, žuvo: pirmiausia tikyba, paskui valdžia, galiausiai privatinė teisė; visos municipalinės institucijos, jau nuo seniai išklibintos, galų gale neteko pagrindo ir buvo panaikintos. Tačiau išnykusiųjų institucijų vietos tuojau neužėmė jokia tvarkinga visuomenė ir jokia valdymo sistema. Tarp laiko, kada žmonės matė betirpstant municipalinę santvarką, ir laiko, kada jie pastebėjo besireiškiantį kitą visuomenės sutvarkymą, buvo ilgesnis ar trumpesnis stovėjimas vietoje.

Miesto paveldėtoju iš karto nebuvo suvereninė tauta, nes *imperium romanum* jokiu atveju nebuvo panaši į tautą. Tai buvo mišra minia, kurios tiktai centrinė vieta naudojosi tikra

tvarka ir kuri visur kitur teturėjo dirbtinį ir laikiną tvarkos pobūdį ir kurioje šis pastarasis buvo įgyjamas tik paklusnumo kaina. Įveiktosios tautos įstengė susiburti į vieną organizuotą kūną tiktai bekovodamos, savo keliu, už teises ir institucijas, kurias Roma norėjo pasilikti sau vienai; o tikslo siekdamos, jos turėjo įeiti į romėnų miestą, pasiruošti ten sau vietos, tenai įsiskverbus pertvarkyti patį miestą, ir tiktai tada joms pavyko sudaryti iš savęs ir Romos vienas kūnas. Tai buvo ilgas ir sunkus darbas.

5. Nukariautosios tautos viena po kitos įeina į romėnų miestą.

Tik ką matėme, kokia apverktina buvo Romos pavaldinio būklė ir kaip labai pavydėtinas buvo Romos piliečio likimas. Ne dėl vienos tuštybės kentėta; buvo ir labai gyvų ir artimų reikalų. Kas nebuvo piliečiu, tas negalėjo būti vadinamas nei vyru, nei tėvu; jis negalėjo nei nuosavybės turėti, nei jos paveldėti. Tokia didelė buvo Romos piliečio vardo vertė, kad be jo žmogus buvo beteisis, o per jį įeidavo į tvarkingos visuomenės būrį. Todėl buvo taip, kad šis vardas tapo gyviausių žmonių troškimų turiniu. Lotynas, italas, graikas, paskui ispanas ir galas pageidavo būti romėnų piliečiu, nes tai buvo vienintelis būdas turėti teisių ir ką nors reikšti. Visi, vienas paskui kitą, beveik ta pačia tvarka, kuria jie įėjo į Romos *imperiją*, stengės įeiti į romėnų miestą; po ilgo darbo tai jiems ir pavyko.

Tas nestaigus tautų įvedimas į romėnų valstybę yra paskutinis ilgos senolių socijalinio persitvarkymo istorijos veiksmas. Norint geriau įsižiūrėti į šį didelį įvykį visose jo viena paskui kitą einančiose fažėse, reikia sužinoti, kaip tas įvykis prasidėjo ketvirtajame šimtmetyje prieš mūsų erą.

Lacijumas buvo nukariautas; iš kokių keturių dešimčių jame gyvenusių mažų tautelių *Roma didesnę pusę jų išnaikino, iš* kaikurių atėmė žemes, o kitas paliko būti sąjungininkėmis. 340-ais metais tos tautelės apsižiūrėjo, kad susijungimas ištisai dirba jų išnaikinimo linkme, kad joms reikia visur klausyti ir kad joms skirta lieti savo kraujas kas metai ir duoti pinigai vienos tiktai Romos naudai. Jos sudarė koaliciją; tada jų vadas *Annius* pristatė Romas senatui savo reikalavimus: „Teduoda mums lygybę; teturi jie tuos pačius įstatymus; tesudaro su jomis tiktai vieną valstybę, *una civitas;* teturi jie vieną pavadinimą ir tevadinie visus vienodai — romėnais". Tokiu būdu *Annius*

nuo 340 metų išgarsino pageidavimą, kuriam pritarė viena paskui kitą visos imperijos tautos, bet kuriam buvo lemta visai įsigyventi, tiktai praslinkus pusšešto šimto metų. Annijaus laikais tokia mintis buvo dar labai nauja, visai negirdėta; romėnai ją apšaukė beprotiška ir baustina; iš tikrųjų ji tiktai nesiderino su senąja tikyba ir senąja miestų teise.

Konsulas Manlijus atsakė, kad jei atsitiktų, kad tokis pasiūlymas būtų priimtas, jis, konsulas, savo ranka nužudytų pirmąjį lotyną, atėjusį posėdžiauti senate; paskui, atsigręžęs į aukurą, jis kvietė dievą būti liudytoju, sakydamas: „tu girdėjai, Jupiteri, žodžius, išėjusius iš šio nedoro žmogaus lūpų! Ar galėsi tu, dieve, pakęsti, jeigu ateityje atsisėstų tau pašvęstoje šventovėje svetimšalis, kaip senatorius, kaip konsulas?“ Taip kalbėdamas, Manlijus išreiškė seną pasibjaurėjimo jausmą, kuris skyrė pilietį nuo svetimšalio. Jis buvo įrankiu seno tikybinio įstatymo, kuris skelbė, kad svetimšalis turi būti žmonių nekenčiamas, nes jis niekina miesto dievus. Jam rodėsi, kad lotynas negali būti senatoriumi, nes senato susirinkimo vieta yra šventovė ir romėnų dievai negali pakęsti savo šventovėje svetimšalio buvimo“.

Kilo karas; lotynai buvo įveikti ir padarė *deditio,* t. y. atidavė romėnams savo miestus, savo kultus, savo įstatymus, savo žemes. Jų būklė buvo krauju paplūdusi. Konsulas senate sakė, kad Romai, jei ji nenori pasijusti tarp tyrų, reikia tvarkyti lotynų likimas švelnėlesniu būdu, su pasigailėjimu.

Titas Livijus aiškiai nepasako, kas buvo padaryta; jisai sako, kad lotynai gavę Romos miesto teises, į jas neįtraukiant nei balsavimo teisės politinėje srityje, nei susituokimo teisės civylinėje srityje. Be to, pažymėtina, kad naujieji piliečiai buvo laikomi neturinčiais teisės būti įtrauktais į c e n z ą. Iš čia matome, kad senatas, duodamas jiems romėnų piliečio vardą, juos apgavo; šis vardas slėpė tikrą p a v e r g i m ą, nes tuo vardu vadinami žmonės turėjo piliečio pareigų, bet neturėjo piliečio teisių. Daug lotynų miestų buvo pakėlę maištą, reikalaudami, kad atsiimtų šią tuščiagarsę miesto teisę.

Praėjo vienas šimtmetis, ir Roma jau buvo pakeitusi savo politiką, nors apie tai Titas Livijus nesako. Liūdna buvo padėtis, į kurią buvo patekę lotynai, gavę piliečio teises, negaudami su jąja nei balsavimo, nei connubium'o teisių. Roma iš jų atėmė *piliečio vardą,* arba, tiksliau sakant, ji įsakė pašalinti sakytąjį

apgavimą ir nutarė grąžinti įvairiems miestams jų municipalinę valdžią, jų įstatymus ir jų magistratus.

Tokiu būdu *Roma didžiai vikriu savo elgesiu* atidarė tiktai vienas, tiesa, labai siauras, duris, pro kurias leido pavergtiesiems įeiti į romėnų miestą. Ji sutiko, kad kiekvienas lotynas, kuris gimtajame mieste gaus eiti magistrato pareigas, taps piliečiu, kai baigs tą tarnybą. Šį kartą Romos miesto piliečio teisė buvo duota visa ir nesąlyginė. Prie šios teisės priderėjo ir balsavimo teisė, ir magistratūros, ir įrašymas į cenzą, ir vedybos, ir privatinė teisė. Roma ryžosi pasidalinti su svetimšaliu savo tikyba, savo valdžia ir savo įstatymais. Visi dėlto reikia pastebėti, kad Romos malonės buvo individualinės ir lietė ne ištisus miestus, o tiktai kaikuriuos asmenis kiekviename mieste. Roma priėmė į savo tarpą tiktai tą, kas Lacijume buvo geriausias, turtingiausis ir kas ten turėjo daugiausia įtakos.

Sakytoji piliečio teisė šį kartą tapo brangi, nes ji buvo visiška ir, pagaliau, tai buvo vis tik lengvata. Šiąja teise naudodamasis, asmuo galėjo dalyvauti galingiausio visoje Italijoje miesto komicijose, galėjo būti konsulu ir vesti legijonus. Jis turėjo taip pat kuo tenkinti savo kukliausius geidavimus; toji teisė jįjį įgălino per vedybas susigiminiuoti su romėno šeima, jis galėjo apsigyventi Romoje ir būti čia nekilnojamojo turto savininku; jis galėjo imtis prekybos Romoje, kuri pasaulio prekyboje jau buvo paėmusi pirmąją vietą. Tas naujasis pilietis galėjo būti *publikanų* bendrininkas, t. y. galėjo būti dalyviu didelių pajamų, kurias duodavo mokesčių atpirkimas arba *ager publicus* pirkimas ir pardavinėjimas. Kur jis gyveno, jis buvo apsuptas lengvatomis; jis išvengdavo municipalinių magistratų įsakymų vykdymo ir atsispirdavo pačių romėnų magistratų užgaidoms. Gaudamas Romos piliečio vardą, asmuo tuo pačiu įgydavo pagarbą, turtą ir saugumą.

Lotynai pradėjo karštai rūpintis tą vardą įgyti, ir jam gauti graibstėsi įvairiausių priemonių. Kartą Roma panorėjo pasirodyti kiek žiauri; ji susekė, kad 12.000 lotynų buvo gavę tą vardą apgaulingu būdu. Paprastai Roma nekreipdavo į tai dėmesio, manydama, kad tuo būdu daugėja jos gyventojų skaičius, kad naujieji piliečiai atstato karo padarytus gyventojų praretinimus. Tačiau lotynų miestai dėl to nukentėjo; turtingiausieji jų gyventojai tapo Romos piliečiais; Lacijumas nuo to suvargo. Kadangi turtingiausieji, būdami Romos piliečiai,

neprivalė mokesčių mokėti, tai Lacijumo gyventojams mokesčių našta darėsi vis sunkesnė ir sunkesnė; sudaryti kareivių kontingentas, kurį privalė Romai duoti, taip pat ėjo vis sunkyn. Juo didesnis buvo piliečio teises gavusiųjų skaičius, juo sunkesnė buvo būklė tų, kurie tų teisių neturėjo. Atėjo laikas, kada lotynų miestai prašė, kad ši teisė nustotų būti lengvata.

Italijos miestai, romėnų nukariauti prieš du šimtu metų, buvo tose pačiose sąlygose, kaip ir lotynų miestai; jie matė, kaip turtingieji gyventojai juos apleidžia ir tampa Romos piliečiais; todėl jie pareikalavo tokių pat teisių ir sau. Pavergtųjų ir sąjungininkų būklė pasidarė tiek nepakenčiama, kad romėnų demokratija iškėlė didelį agrarinių reformų klausimą. Tačiau tų visų įstatymų pagrindu buvo padėtas pradas, kad nei Romos *pavaldinys, nei jos sąjungininkas negalėjo būti žemės savininku,* jei tuo reikalu miestas nėra davęs formalinio akto, ir kad didžiausioji Italijos žemių dalis priklauso respublikai. Viena romėnų dalis reikalavo, kad šias žemes, beveik vienų italų gyvenamas, valstybė atimtų ir išdalintų Romos beturčiams. Italams grėsė sunaikinimo pavojus; jie gyvai jautė reikalą turėti civylines teises. Tas teises jie galėjo įsigyti, tiktai tapdami Romos piliečiais.

Kilęs karas buvo vadinamas socijaliniu karu. Pirmieji stvėrėsi ginklo Romos sąjungininkai, nebenorėdami būti sąjungininkais, bet norėdami pasidaryti romėnais. Nugalėjusi juos Roma, tačiau, buvo priversta patenkinti nugalėtųjų reikalavimus. Italai gavo piliečių teises.

Sulyginti su romėnais, jie dabar jau galėjo duoti balsą forume. Jie buvo valdomi romėnų įstatymais; jų teisės į žemę buvo pripažintos, ir Italijos žemę jie galėjo valdyti nuosavybės teisėmis, kaip buvo valdoma Romos žemė.

Tada iškilo *ius italicum,* kalbąs ne apie asmenį, nes jis jau buvo romėnas, bet apie italo žemę, kuri jau galima buvo įsavinti taip pat, kaip *ager romanus.*

Nuo to laiko visa Italija sudarė vieną valstybę. Liko dar įtraukti į romėnų vienybę provincijos.

Reikia skirti vakarų provincijas nuo Graikijos. Vakaruose buvo Galija ir Ispanija, kurios, prieš nukariaujamos, nė nežinojo tikro municipalinio režimo santvarkos. Roma pasiėmė įgyvendinti šiose šalyse municipalinę santvarką, jei ne dėl to, kad nesitikėjo galėsianti be to jas valdyti, tai dėl to, kad norėjo pa-

mažu jas sulieti su Italijos gyventojais; todėl gal ir reikėjo šioms šalims leisti eiti tuo keliu, kuriuo iš tikrųjų jos ir ėjo. Čia turime pateisinimą, kad imperatoriai, kurie Romoje buvo panaikinę betkurį politinį gyvenimą, provincijose rūpestigai palaikė municipalinę laisvę.

Tokiu keliu susidarė miestai Galijoje; kiekvienas miestas turėjo ten savo senatą, savo aristokratų sluoksnį, savo renkamąsias magistratūras. Kiekvienas miestas turėjo savo vietinį kultą, savo genijų, daugybinę dievybę — tuo pačiu pavyzdžiu, kaip buvo senovinėje Graikijoje ir senovinėje Italijoje.

Tokiu būdu, ten įsitvirtino municipalinis režimas; tačiau jis nekliudė žmonėms stengtis tapti Romos piliečiais; priešingai, jis juos ruošė to siekti. Gudriai supintas tų miestų suskirstymas rodyte rodė kelią, kuriuo eidami jie turėjo nejučiomis susiartinti su Roma ir galiausiai, su ja susilieti.

Miestai buvo suskirstyti: 1) į sąjungininkus, kurie turėjo savo valdžią ir savo įstatymus, bet neturėjo jokio teisės ryšio su romėnų piliečiais; 2) į kolonijas, kurios naudojasi civyline romėnų teise, bet neturėjo politinių teisių; 3) į miestus su itališkąja teise, t. y. į miestus, kuriems Roma buvo suteikusi pilnos nuosavybės teises į jų žemes, tarsi tos žemės būtų buvę Italijoje; 4) į miestus su lotynų teise, t. y. miestus, kurių gyventojai išsilikusiu ligi tol nuo seniai Lacijume buvusiu papročiu galėjo tapti romėnų piliečiais, jei tiktai buvo ėję pareigas municipalinėje magistratūroje. Šie skirtumai buvo tiek stambūs, kad dviejų įvairių kategorijų asmenys neturėjo galimybės nei tuoktis, nei teisėtai susižinoti.

Imperatoriai rūpinosi, kad miestai galėtų žingsnis po žingsnio iš pavergtojo arba sąjungininko būklės pakilti ligi itališkųjų teisių įgijimo, o paskui, besinaudojant tomis teisėmis, gauti ir lotynų teisės. Miestui pasiekus tą kaskutinį tikslą, žymesniosios jo šeimos viena po kitos tapdavo romėnais.

Pamažu ir Graikija įėjo į romėnų valstybę. Iš pradžių laukuojai kiekvieno miesto santvarkos pasireiškimai ir apskritai visas miesto gyvenimas atitiko municipalnį režimą. Nukariavimo laikais Graikija reiškė noro pasilaikyti autonomiją; ji jai buvo palikta ir gal dar ilgesnį laiką, kaip ji pati norėjo. Nedaug gentkarčių reikėjo Graikijai, kol ji užsimanė būti romėniška; tuštybė, išdidumas ir saunorystė (egojizmas) dirbo tąja kryptimi.

Graikuose nebuvo tokio Romos nekentimo, kokį tauta paprastai jaučia svetimtaučiams; jie stebėdavosi ir reikšdavo jai pagarbą. *Graikai patys skyrė Romai kultą ir statydavo šventoves, kaip kokiam dievui. Miestai pamiršdavo daugybines dievybes ir jų vietoje garbindavo deivę Romą ir Dievą Cezarį.* Iškilmingiausios šventės būdavo skiriamos Romai pagerbti. Svarbiausiu pirmųjų magistratų uždaviniu buvo atšvęsti su didelėmis iškilmėmis Augusto žaidimai. Graikijos žmonės tokiu būdu įprato žiūrėti toliau, kaip savo miestai; Roma jiems rodėsi tobūlas miestas, tikroji tėvynė, visų tautų pritanėjas. Gimtinio miesto reikalai jiems rodėsi permenki ir jų dėmesio nebesužadindavo; graikų žmonėms reiškiama pagarba jų išdidumo nebepatenkindavo. Jie nebegerbė nė vieno, kuris nebuvo Romos pilietis. Tiesa, imperatorių laikais Romos piliečio vardas pats vienas nebeduodavo politinių teisių, tačiau jis vis dėlto dar tebeteikdavo didelių lengvatų. Romos piliečio vardą turįs žmogus tuo pačiu įgydavo visišką teisę į nuosavybę, teisę susituokti, tėvo galingumą ir turėdavo visokeriopą privatinę Romos teisę. Kiekvieno kito miesto įstatymai pasidarė nebepastovūs ir be pagrindo; tie įstatymai buvo keičiami; romėnas juos niekino, o graikas pats juos ir mažai begerbė. Norint turėti pastovūs, visų pripažinti ir tikrai nesugriaunami įstatymai, reikėjo turėti romėnų įstatymai.

Nematome, kad visa Graikija ar bent kuris graikų miestas būtų prašęs to privilegijuoto miesto teisės; bet žmonės stengėsi tas teises įsigyti. Roma tų teisių nešykštėjo. Vieni asmenys jas gavo iš imperatoriaus malonės, kiti jas pirkosi; jas duodavo tam, kuris visuomenei išaugindavo trejetą vaikų, ar kuris tarnavo tam tikrose kariuomenės dalyse; kaikada joms gauti pakakdavo pastatydinti tam tikro talpumo prekybos laivas arba atvežti javų į Romą. Lengvas ir greitas būdas romėnų teisėms įsigyti buvo šis: — parsiduoti vergu kuriam nors Romos piliečiui, nes teisėtas išsivadavimas iš vergystės suteikdavo sakytąsias teises.

Turįs romėnų piliečio vardą žmogus nebedalyvaudavo nei visuomeniniame, nei politiniame savo gimtojo miesto gyvenime. Jis galėdavo pasilikti savo mieste gyventi, bet ten jis jau būdavo laikomas svetimu, gimtojo miesto įstatymai jam jau nebebuvo privalomi, jis galėjo jo magistratų nebeklausyti ir piniginių mokesčių neišmokėti.

Visa tai buvo išvada iš senojo prado, draudusio tam pačiam asmeniui priklausyti kartu prie dviejų miestų. Suprantamas dalykas, kad atsitiko taip, jog praėjus keletai gentkarčių, kiekviename mieste atsirado gana didelis žmonių skaičius, ir tai iš turtingiausiųjų, kurie nepripažindavo nei miesto valdžios, nei jojo teisės. Municipalinė tvarka tuo keliu palengvėle nyko ir merdėjo. Galiausiai atėjo toks laikas, kada miestas nebeteko jokio svorio, kada, remiantis vietos įstatymais, beveik niekam nebebuvo galima statyti reikalavimų ir kada municipaliniai teisėjai beveik nebeturėjo ko teisti.

Galų gale, po aštuonių ar dešimties kartų, kada Romos miesto teisė įgavo įtakos ir kada visi įtakingesnieji tas teises jau buvo gavę, buvo išleistas imperatoriaus įsakymas, suteikiąs Romos piliečio teises visiems laisviesiems žmonėms.

Keista viena, kad negalime tiksliai pasakyti nei to įsakymo dienos, nei jo leidėjo vardo. Garbė už to įsakymo išleidimą duodama, ir ne visai be pagrindo, Karakalai, t. y. valdovui, kurio niekados labai nedomino kilnesni dalykai; bet jis tai padaręs, tariamai turėdamas galvoje paprastą fiskalinę priemonę.

Istorijoje nerandame svarbesnio už šitą įsakymo; jis panaikino skirtingumus, buvusius nuo pat romėnų nukariavimo laikų tarp tautos valdovo ir pavergtųjų tautų; jis liepė panaikinti skirtingumus, kurie buvo daug senesni už tuos, kuriuos tikyba ir teisė buvo sudariusi tarp miestų. Tačiau to laiko istorikai to įsakymo nėra pažymėję, ir mes apie jį sužinome tiktai iš teisininkų paduotų dviejų neaiškių posakių ir iš trumpo Dijono Kasijaus nusakymo. Jei šis įsakymas nebuvo sukrėtęs to laiko gyventojų nuotaikos ir jei rašiusieji to laiko istoriją to įvykio nebuvo pastebėję, tai tat įvyko dėl to, kad kitėjimai, kurių laukuoju pasireiškimu buvo sakytasis įsakymas, buvo įgyvendinti jau nuo labai senų laikų. Nelygybė tarp piliečių ir valdinių ėjo silpnyn kiekvienoje naujoje kartoje ir jau buvo beveik išnykusi. Įsakymas galėjo likti nepastebėtas, kaip išleistas fiskalinių priemonių priedanga; jis paskelbė ir įteisino tik tai, ką gyvenimas jau buvo įvykdęs.

Nuo to laiko piliečio vardas buvo pradėta rečiau naudoti, ir jei jo ir buvo pasigaunama, tai dažniau tiktai norint pabrėžti laisvojo žmogaus būklę, palyginus su vergo būkle. Tiktai nuo to laiko visi kraštai nuo Ispanijos ligi Eufrato, kurie buvo įterpti į romėnų imperiją, tesudarė tikrumoje vieną tautą ir vieną vals-

tybę. Skirtingumai tarp miestų visai išnyko. Skirtingumai tarp tautų dar kur-ne-kur pasireikšdavo. Visi tos plačiosios imperijos gyventojai buvo jau tiktai romėnai. Galai metė savo galų vardą ir pasisavino romėnų vardą; taip pat padarė ispanai ir Trakijos arba Sirijos gyventojai. Likęs buvo tiktai vienas vadas, viena tėvynė, viena valdžia ir viena teisė.

Matėme, kaip augo romėnų valstybė per visą kartų eilę. Iš pradžių ji susidėjo iš patricijų ir klijentų, paskui į ją įsiterpė plebėjų sluoksnis, toliau lotynai, italai; galiausiai įėjo provincijų gyventojai. Tik nukariavimo nepakako tai permainai įvykdyti. Reikalingas buvo lėtas idėjų kitimas, reikalingi buvo išmintingi nuolatiniai imperatoriaus nusileidimai ir, be to, dar individualinių reikalų aprūpinimas. Tada visi miestai, kaip savarankiai vienetai, išnyko, ir romėnų valstybė taip tiksliai persitvarkė, kad tapo kokio *tuzino tautų susibendravimu,* vieno šeimininko vadovaujamu. Tuo būdu žuvo municipalinė santvarka.

Ne mūsų uždavinys sakyti, kokia valdymo sistema atsistojo į tos valdžios vietą, ir tirti, ar toji permaina gyventojams buvo naudinga, ar žalinga.

Mums tenka sustoti toje laiko vietoje, kurioje nustatytos labai tolimoje praeityje senoviškos socijalinės lytys negrąžinamai išnyko.

Pastabos:

[1] Apie Romos kilimą iš Trojos buvo nuomonių dar prieš pradedant Romai santykiauti su Rytais. Senas žynys savo pranašavime apie antrąjį pūnų karą buvo pavadinęs romėną *troiugena.* Titas Livijus, XXV, 12.

[2] Titas Livijus, I, 5 ir 7. Vergilijus, VIII. Ovidijus, Fast., I., 579. Plutarchas, Quaest. rom. 76; Strabonas, V, 3, 3. Dijonizas, I, 31, 79, 89.

[3] Dijonizas, I, 45: I, 85. Varonas, de lingua latina, V, 42. Vergilijus, VIII, 358. Plinijus, Hist. nat. III, 68.

[4] Senoliai visados manė, kad iš trijų pirmapradžių tribų vienos pavadinimas buvo lotyniškas, antros — sabiniškas, trečios — etruskiškos.

[5] Dijonizas, I, 85: *ἐκ τοῦ τρωικοῦ τὸ εὐγενέστατον νομιζόμενον, ἐξ οὗ γενεαί τινες ἔτι περιῆσαν εἰς ἐμέ, πεντήκοντα μάλιστα οἶκοι.* Palyg. Juvenalas, I, 99: Servijaus, ad Aen., V, 117, 125.

[6] Plutarchas, Quaest. rom. 76.

[7] Titas Livijus, I, 7; IX, 29.

[8] Romėnai iš labai seniai buvo pratę rišti savo kilimą su Troja: žiūr. Titas Livijus, XXXVII, 37; XXIX, 12. Tarp kitų jie iš seniai laikė save giminingais su Segesta (Ciceronas, in Verrem, IV, 33; V, 47), su samo-

trakijos salos gyventojais (Servijus, ad Aen., III, 12), su peloponėsiečiais (Pausanijas, VIII, 43), ir su graikais (Strabonas, V, 3, 5).

[9] Dijonizas, II, 30; Plutarchas. Romulus, 14, 15, 19; Ciceronas, de Rep., II, 7. Atsidėję tirdami šių trijų istorikų pasakojimus ir posakius, rasime visus senovės sutuoktuvių pâžymius; taip pat legenda apie sabinietes, virtusi ilgainiui legenda apie pagrobimą, ar nebuvo iš pradžių legenda apie teises connubium'o su sabiniečiais. Rodos, kad ir Ciceronas jas taip buvo supratęs: Sabinorum connubia coniunxisse. De orat., I, 9.

[10] Titas Livijus, IX, 43; XXIII, 4.

[11] Sacris communicatis, Ciceronas, de Rep. 11, 7.

[12] Titas Livijus, I, 45. Dijonizas, IV, 48, 49.

[13] Titas Livijus, V, 21, 22; VI, 29. Ovidijus, Fast., III, 837, 843. Plutarchas, graikų ir romėnų ist. palyginimas, 75.

[14] Arnobijaus paminėtas Cincijus, Adv. gentes, III, 38.

[15] Tukididas, III, 69—72; IV, 46—48; III, 82.

[16] Tukididas, III, 47: Ksenofontas, Hellen., VI.

[17] Dijonizas, VI, 2.

[18] Titas Livijus, IV, 9, 10.

[19] Titas Livijus, VIII, 11.

[20] Titas Livijus, IX, 24, 25.

[21] Titas Livijus, IX, 32; X, 3.

[22] Titas Livijus, XXIII, 14, 39; XXIV, 2: Unus velut morbus invaserat omnes Italiae civitates, ut plebs ab optimatibus dissentiret, senatus Romanis faveret, plebs ad Poenos rem traheret.

[23] Plinijus, XIV, 1, 5: Senator censu legi, iudex fieri censu, magistratum ducemque nihil magis exornare quam censum. Ką čia sako Plinijus, tai negali būti taikoma tiktai paskutiniam respublikos laikotarpiui. Romoje visados buvo cenzas: vienas cenzas buvo senatoriui, cenzas — raitininkui ir legijonininkui. Nuo to laiko, kada buvo įvestas teisėjų kadras, teisėjas turėjo būti turtingas, ir teisė teisti visados buvo aukštesniųjų sluoksnių lengvata.

[24] Titas Livijus, XXXIV, 31.

[25] Titas Livijus, I, 38; VII, 31; IX, 20; XXVI, 16; XXVIII, 34; Ciceronas, De lege agr., I, 6; II, 32.

[26] Ciceronas, pro Balbo, 16.

[27] Titas Livijus, XLV, 18. Ciceronas, ad Att., VII, 1; VI, 2. Apijonas, Naminiai karai, I, 102. Tacitas, XV, 45.

[28] Filostratas, Sofistų gyvenimas, I, 23. Boeckh. Corp. inscr., passim.

[29] Vėliau Roma visur atgaivino municipalinį režimą; tačiau reikia įsidėmėti, kad tas municipalinis imperijos režimas tiktai laukuojai tebuvo panašus į praėjusiųjų laikų municipalinį režimą; jame jau nebebuvo nei se-

novės pradų, nei tos dvasios. Galų arba graikų miestas Antonino amžiuje ne toks pat, koks buvo senovėje.

[30] Gajus, VI, 103—106.

[31] Apie patronų ir klijentybės institucijas, kurios buvo pavergtuose ir provincijos kraštuose, žiūr. Cicerono, de Officiis, II, 11; in Coecilium, 4; in Verrem, II, 18; Dijonizas, II, 11; Titas Livijus, XXV, 29; Valerijus Maksimas, IV, 3, 6; Apijonas, Nam. karai, II, 4.

[32] O paskiau *ager italicus.*

[33] Gajus, II, 7: in provinciali solo dominium populi romani est. Palyg. Cicerono, pro Flacco, 32.

[34] Gajus, I, 54; II, 5, 6, 7.

[35] Titas Livijus, VIII, 3, 4, 5.

[36] Titas Livijus, VIII, 5; legenda priduria, kad tokio nedoro ir tokio priešingo daugybinių tikybų senovės pradams pasiūlymo autorius dievų buvęs nubaustas staigia mirtimi, išeinant iš kūrijos susirinkimo.

[37] Apijonas, Nam. karai, II, 26. Palyg. Gajus, I, 95.

[38] Titas Livijus, XXXIX.

[39] Iš tų laikų yra kilęs teisėj posakis, *res mancipi. Ulpijonas XIX, 1. Ius italicum,* kaip matyti, jau yra buvęs Cicerono laikas, bet jąjį pirmą kartą mini tik Plinijus, Hist. nat., III, 3, 25; III, 21, 139; išplėtus jo sąvoką, jis jau buvo taikomas daugelio miestų teritorijai, provincijose. Žiūr. Digesta, kn. I, 15 str.

[40] Graikai jau buvo statę šventoves Romos deivei nuo 195 metų, t. y. dar prieš jų nukariavimą. Tacitas, Annales, IV, 56. Titas Livijus, XLVIII, 6.

[41] Svetonijus. Neronas, 24. Petronijus, 57. Ulpijonas, III. Gajus, I, 16, 17.

[42] Jis tapdavo svetimšaliu ir santykiuose su savo šeima, jei ji nebuvo gavusi, kaip jis pats, miesto teisių. Jis iš jos ir nebepaveldėdavo turto. Plinijus, Panegyrika, 37.

[43] Ciceronas, pro Balbo, 28; pro Archia, 5; pro Caecina, 36. Kornelijus Nepos, Atticus, 3. Graikija šio prado jau nuo seniai nebesilaikė; bet Roma jam buvo ištikima.

[44] „Antonius Pius ius romanae civitatis omnibus subiectis donavit". Justinijonas, 78, 5. „In orbe romano qui sunt, ex constitutione imperatoris Antonini, romani effecti sunt". Ulpijonas, Digesta kn. I, 5, 17. Iš vieno spartiečio žinome, kad Karakala yra paminėjęs Antoniną viešuosiuose aktuose. Dijonas Kasijus sako (LXVII, 9), kad Karakala suteikęs visiems imperijos gyventojams romėnų miesto teises, norėdamas išplėsti dvidešimtosios dalies mokestį už atpalaidavimus ir paveldėjimus, kurio *peregrini* nemokėdavo. Skirtumas tarp *peregrini,* lotynų ir piliečių visai dar nebuvo išnykęs; matome ir Ulpijono raštuose, ir pačiame kodekse: iš tikrųjų, aišku, kad *atpalaiduotieji vergai netapdavo tuojau romėnų piliečiais, bet pereidavo visus senoviškus laipsnius, kurie skyrė vergus* nuo piliečių. Iš kaikurių nurodymų taip pat galima įsitikinti, kad skirtumas tarp itališkųjų žemių ir provincijos žemių neišnyko dar gana ilgai (kod.

VII, 25; VII, 31; X, 39); Digesta, kn. L, 1). Tokiu būdu Tyro miestas Finikijoje ir po Karakalos naudojosi itališkosios teisės lengvatomis (Digesta, kn. V, 15); šio skirtingumo palaikymas pateisinamas tuo, kad imperatorius nenorėjo netekti mokesčių, mokamų iždui už provincijos žemes.

KRIKŠČIONYBĖ KEIČIA VALDYMO SĄLYGAS.

Krikščionybei nugalėjus, žuvo senovinė visuomenė. Kartu su naująja tikyba prasideda ir socijalinis persitvarkymas, kurio užuomazga jau buvo matoma dar šeštajame ar septintajame šimtmetyje prieš krikščionybę. Norėdami suzinoti, kiek tada pakitėjo pradai ir pagrindinės politikos taisyklės, turime atsiminti, kad senovinę visuomenę buvo sudariusi senovinė tikyba. Svarbiausia tos tikybos dogma buvo ta, kad kiekvienas dievas globoja tiktai vieną šeimą arba vieną miestą ir kad tasai dievas tepriklauso tiktai jam vienam.

Tai buvo naminių dievų ir daugybinių dievybių laikotarpis. Ta tikyba davė pradžią teisei: žmonių santykiai, nuosavybė, paveldėjimas, bylų procedūra buvo tvarkomi ne įgimtais lygybės pradais, bet atsižiūrint į tikybos dogmas ir į savo kulto reikalus. Ta pati tikyba buvo pastačiusi žmonėms valdžią; tėvo valdžią šeimoje ir karaliaus arba magistrato — mieste. Viskas ėmė pradžią iš tikybos, t. y. iš nusistatymo, kad žmogus yra dievybės padaras. Tikyba, valdžia ir teisė *buvo glaudžiai susijusios ir reiškė vieną dalyką* trimis įvairiais pavidalais.

Stengėmės nušviesti socijalinę senolių tvarką, kurioje tikyba buvo visu šeimininku ir privačiame ir viešajame gyvenime, kurioje *valstybė buvo tiktai privatinė bendruomenė,* karalius — vyriausiasis kunigas, magistratas — kunigas, įstatymas — šventoji formulė, kurioje tėvynės meilė ėjo iš dievotumo, kurioje ištrėmimas buvo lygus ekskomunikai, kurioje individualinės laisvės niekas nežinojo, kurioje žmogus buvo valstybės *v e r g a s ir savo siela, ir savo kūnu, ir savo turtu;* kurioje privalu buvo nekęsti svetimšalio; kurioje teisės ir pareigos pažinimas, teisingumo ir prisirišimo jausmas nebuvo privalomas už miesto sienos; kurioje žmonių sugyvenimas buvo aprėžtas tam tikru ratu aplink pritanėją ir kurioje nebuvo matyti galimybės kurti didesnės visuomenės. Tai tokie buvo

pagrindiniai graikų ir italų miestų pažymiai pirmuoju jų istorijos laikotarpiu.

Kaip jau matėme, visuomenė pamažu kito. Kitimai vyko ir valdžioje, ir teisėje, ir tikybiniuose įsitikinimuose. Jau per paskutinius penkis šimtmečius prieš krikščionybę ryšiai tarp tikybos iš vienos pusės ir teisės su politika iš kitos pusės nebebuvo tokie glaudūs.

Pavergtųjų sluoksnių pastangos, kunigiškojo luomo nuvertimas, filosofų darbai, minties pažanga išklebino senuosius žmonių sugyvenimo pradus. Buvo nuolat stengiamasi išsivaduoti iš valdžios senovinės tikybos, kuria žmogus nebegalėjo tikėti; ir teisė, ir politika ir, galiausiai, moralė pamažu atsipalaidavo iš jos pančių.

Tas nesugyvenimas kilo iš senovinės tikybos nykimo; teisė ir politika tapo šiek tiek nepriklausomos, del to, kad žmonės neteko tikybinių savo įsitikinimų; tikyba nebevaldė visuomenių dėl to, kad tikyba neteko jėgos. Bet štai atėjo laikas, kada tikybinis jausmas vėl atgijo ir sutvirtėjo, ir tikybiniai įsitikinimai krikščionybės pavidalu atgavo valdžią į sielas. Ar neteks čia įsitikinti, kad ir senovinis susiliejimas valdžios ir kunigiškumo, tikėjimo ir įstatymų pradėjo vėl reikštis.

Atėjus krikščionybės gadynei, ne tiktai atgijo tikybinis jausmas, bet tas jausmas pradėjo reikštis kilnesniais ir ne tokiais grynai medžiaginiais darbais. Tais laikais buvo dievinami žmogaus sielos pasireiškimai arba didžiulės fizinės gamtos pajėgos; dabar gi pradėta vaizduoti *Dievas,* iš vienos pusės savo esme tikrai svetimas žmogaus prigimčiai, o iš kitos svetimas ir regimajam pasauliui. Dievybė, iš tikrųjų, buvo pastatyta anapus regimosios gamtos sienų ir viršum jos. Kaip kitados žmogus imdavo sau dievaitį ir kaip jų būdavo tiek daug, kiek daug būdavo šeimų ir miestų, taip dabar Dievas pradėta reikšti kaip viena begalinė, visuresanti būtybė, viena pati gaivinanti pasaulius ir pati viena teprivalanti gauti iš žmogaus garbinimą, kaipo jame jaučiamos pareigos išdavą. Kaip anuomet Graikijos ir Italijos tautų tikyba buvo tiktai viršinių pasireiškimų visuma ir tam tikras apeigų skaičius; tautos anuo laiku kartodavo formules, nesuvokdamos jokios jose esminės minties, o dažnai, dėl kalbos pasenėjimo, sakydavo tiktai nesuprantamų žodžių rinkinį; ji rėmėsi tiktai padavimais, perduodamais iš kartos į kartą ir šventąjį pobūdį gavusiais

tiktai per savo senumą; taip dabar tikyba tapo dogmų visuma ir didelių dalyku, kuriais siūlyta tikėti. Ji reiškėsi jau ne laukuojomis žymėmis, bet įsigyveno žmogaus sąmonėje. Ji nebebuvo medžiaginė, ji tapo d v a s i o s p a s i r e i š k i m u.

Krikščionybė pakeitė adoracijos esmę ir laukuojąjį jos pasireiškimą: žmogus nebetiekė Dievui valgio ir gėrimo; maldos galingumas nebepriklausė nuo jos žodžių žavingumo; malda tapo tikėjimo aktu ir nužemintu prašymu. Sielos santykis su Dievybe pakitėjo: dievų baimė užleido vietą D i e v o m e i l e i.

Krikščionybė davė dar ir kitų naujoviškumų. Ji nebebuvo naminė, kurios vienos šeimos tikyba arba tautinė, kurio vieno miesto ar kurios vienos rasės tikyba. Ji nepriklausė nei vienam kuriam luomui, nei vienai kuriai žmonių bendruomenei. *Iš pat pradžių ji kvietė savęspi visą žmoniją. J ė z u s K r i s t u s* sakė savo mokiniams: *„Eikite ir mokykite visas tautas".*

Šis pradas buvo toks nepaprastas ir toks netikėtas, kad pirmieji mokiniai nežinojo, kaip elgtis, ir svyravo; apaštalų raštuose galime matyti, kad kaikurie Kristaus mokiniai iš pradžių buvo besusilaiką skelbti naująjį mokslą ne tiktai tautai, kurioje tas mokslas gavo pradžią, bet ir kitoms tautoms. Tie mokiniai, kaip ir visi ano laiko žydai, manė, kad žydų Dievas nenorįs būti svetimšalių garbinamas. Kaip anų laikų graikai ir romėnai, jie tikėjo, kad kiekviena rasė turi savo dievą, kad skelbti tojo dievo vardas ir kultas reikštų eikvoti savasis turtas ir netekti ypatingo savo globėjo ir kad toksai skelbimas kaip tik prieštarautų jų prievolėms ir jų reikalams. Tačiau P e t r a s tiems mokiniams atsakė: *„Dievas nedaro skirtumo tarp svetimšalių ir mūsų".* Šventasis Paulius mėgo kartoti šiuos didžius žodžius kiekviena proga ir įvairiais žodžiais: „Dievas *a t i d a r o t i k ė j i m o d u r i s s v e t i m š a l i a m s".* „Ar Dievas yra tiktai zydų Dievas? ne, iš tiesų, Jis yra taip pat ir svetimšalių D i e v a s. *Svetimšaliai yra pakviesti turėti tą patį turtą,* kaip ir žydai."

Visame tame buvo kažkas labai naujo, nes visur pirmaisiais žmonijos amžiais *Dievybė* buvo laikoma priklausančia tiktai vienai rasei. Žydai tkėjo žydų Dievą, atėniečiai Atėnų Paladę, romėnai Kapitolijaus Jupiterį. Teisė turėti kultą buvo laikoma lengvata. Svetimtaučiui buvo draudžiama įžengti į šventovę; nežydai negalėdavo įeiti į žydų šventovę. Lakedemonietis negalėjo garbinti atėniečių Paladės. Tiesą sakant,

jau per ištisus penkis šimtus metų prieš krikščionybę visi, kas mokėjo galvoti, buvo nusistatę prieš tas siauraprotiškas taisykles. *Filosofija*, pradedant filosofu Anaksagoru, daug kartų nurodinėjo, kad *visatos* D i e v a s *priima visų žmonių garbinimus,* jų neskirstydamas į rūšis. *Eleusino* tikyba priimdavo tikinčiuosius iš visų miestų. *Kibelės, Serapio* ir kaikurie kiti kultai priimdavo visų tautų garbinimus. Žydai buvo pradėję priimdinėti į savąją tikybą svetimtaučius, graikai ir romėnai juos buvo priėmę į savo miestus. Kada mintis ir institucijos buvo padarusios sakytąją pažangą, tada atėjo *krikščionybė*. Ji *visus žmones pakvietė garbinti tik* v i e n o *Dievo, Dievo, visur esančio, Dievo, visiems lygiai priklausančio, Dievo, neturinčio išrinktosios tautos, Dievo, neskiriančio nei rasių, nei šeimų, nei valstybių*. Šiam Dievui nebebuvo svetimšalio. Svetimšalis nebeišniekindavo šventovės, vienu savo buvimu nesuteršdavo aukojimų. Šventovė tapo atvira kiekvienam, kuris tikėjo Dievą. Išnyko paveldimasis kunigiškumas, nes tikyba nebebuvo paveldimuoju turtu. Kultui nebebuvo reikalingas paslaptingmas; nebebuvo reikalo slėpti apeigų, maldų, dogmų; priešingai, nuošiol buvo skelbiama toliausiai gyvenantiems žmonėms, ji ėjo ieškoti ja nesusirūpinusių. Troškimas skelbti tikybą p akeitė įstatymą, draudžiantį tikybos skelbimą.

Visa tai įgavo didelę reikšmę ir įtaką ir žmonių santykių tvarkymui ir valstybės valdymui.

Tautų tikyba neberagino viena kitos nekęsti; ji nebeįpareigodavo piliečio žeminti svetimšalį; priešingai, ji dar patardavo piliečiui įsisąmoninti, kad santykiuose su svetimšaliu jo pareiga reikalauja laikytis teisingumo dėsnių ir, dar daugiau, palankumo. Tautų ir rasių vienų nuo kitų atsitvėrimai sumažėjo; *pomoerum* išnyko; *„Jėzus Kristus“*, sakė apaštalas, *„nugriovė atsišalinimo ir nepalankumo sieną“*. „Daug yra narių“, sakė toliau Jis, „bet *visi sudaro tiktai vieną kūną“. Nėra nei svetimšalio, nei žydo,* nei apipjaustyto, nei neapipjaustyto, *nei barbaro, nei skyto. Visi žmonės pakviesti į vienybę.“* Visiems žmonėms buvo skelbiama, kad jie yra vieno Tėvo vaikai. Kartu su mintimis apie *vieną Dievą* pasireiškė ir mintys apie *vieną žmonių giminės kilmę. Nuošiol tikyba iškėlė būtiną reikalą drausti žmogui nekęsti kitų žmonių.*

Kalbėdami apie valstybės valdymą, drąsiai galime sakyti, kad *krikščionybė ją pertvarkė iš pačių pagrindų,* būtent: ji

valstybės valdymu nesirūpino. Senaisiais amžiais tikyba nesiskyrė nuo valstybės: kiekviena tauta garbino savąjį dievą, ir kiekvienas dievas valdė savąją tautą; tas pats kodeksas tvarkė ir žmonių santykius ir nustatydavo jų pareigas miesto dievams. Tikyba tuo keliu įsakydavo valstybei ir skirdavo jai vadus ar burtų traukimu ar auspicijų keliu. Valstybė savo ruožtu *įsibraudavo į sąžinės sritį* ir bausdavo betkurį apeigų ar miesto kulto laužymą.

Jėzus Kristus mokė, kad jo valdžia ne iš šio pasaulio. Jis atskyrė tikybą nuo valdžios. Tikyba, kaip nežemiškas dalykas, kuo mažiausia besikiša į žemiškuosius reikalus. Jėzus Kristus sakė: *„Atiduokite Cezariui, kas yra Cezario, ir Dievui, kas yra Dievo"*. Pirmą kartą taip aiškiai buvo atskirtas Dievas nuo valstybės. *Cezaris tada buvo vyriausiu kunigu, vadu ir vyriausiu romėnų tikybos atstovu; jis sergėjo ir aiškino* tikybinius įsitikinimus. Jo rankose ir jo valdžioje buvo ir kultas, ir dogmos. *Pats jo asmuo buvo laikomas šventu ir dievišku.* Tai kaip tik ir buvo imperatorių politikos pažymiu. Norėdami atgauti senojo karališkumo privalumus, jie rūpindavosi nepamiršti savo dieviško pobūdžio, kuris senovėje buvo glaudžiai susijęs su karaliais-vyriausiais kunigais ir kunigais-įkūrėjais. Bet štai *Jėzus Kristus suardo tą alijansą,* kurį pagonija ir imperija norėjo sutvirtinti: Jis skelbia, kad *tikyba ne tas pat, kas valstybė, ir kad Cezario klausyti ne tas pat, kas Dievo klausyti.*

Krikščionybė baigia naikinti vietinius kultus; ji užgesina pritanėjus, visiškai panaikina daugybines dievybes. Ji eina dar toliau: ji nesisavina valdžios, kurią tą laiką kultai turėjo civylinėje visuomenėje. Ji skelbia, kad *valstybė ir tikyba neturi nieko bendro;* ji atskiria tai, ką senovė buvo suplakusi į viena. Galime dar pažymėti, kad ištisus tris šimtmečius, valstybė tai naujai tikybai neturėjo jokios įtakos; ji mokėžjo apseiti be valstybės globos ir net kovoti prieš ją. Tie trys šimtmečiai iškasė tarp valstybės ir tikybos sričių bedugnę. Tos garbingos gadynės atminimas negalėjo išdilti; galiausiai tas atskyrimas buvo visų pripažintas neginčijama tiesa, kurios negalėjo išrauti nei dvasininkų dalies pastangos.

Šio prado išdavos buvo labai gausios. Iš vienos pusės politika buvo galutinai atpalaiduota nuo taisyklių, kurias taip smulkiai buvo jai nustačiusi tikyba. Buvo galima valdyti žmo-

nės, nesilaikant šventų įpročių, nesiteiraujant auspicijų ir orakulų, nederinant visų veiksmų prie tikybinių įsitikinimų ir kulto reikalavimų. Politikos žygiai buvo laisvi; jos nebevaržė jokia kita galybė, nebent tiktai moralinio įstatymo jėga. Iš kitos pusės, jei valstybė tam tikruose dalykuose ir buvo laisvesnė, tai vis dėlto jos veikimas buvo taip pat labiau apibrėžtas. Pusė žmogaus iš jos valdžios išsprūdo. *Krikščionybė mokė, kad žmogus priklauso visuomenei tiktai viena savo dalimi, kad jis turi jai prievolių savo kūnu ir savo medžiagiškais reikalais,* kad būdamas tirono valdiniu, jis privalo prieš jį nusilenkti, kad būdamas respublikos piliečiu, jis privalo atiduoti savo gyvybę už jąją, bet kad *savo siela jis yra laisvas ir turi prievolių tiktai Dievui.*

Jau *stojicizmas* buvo pabrėžęs to atskyrimo reikalą; jis buvo atidavęs žmogų sau pačiam ir buvo sukūręs vidaus laisvę. Iš tos drąsios sektos pajėgumo pastangų krikščionybė sudarė bendrą visiems ir paskesnių kartų nesugriaunamą taisyklę; iš to, kas buvo tik kaikurių žmonių paguoda, jis sukūrė *bendrą žmonijos lobį.*

Jei atsiminsime, kas buvo sakyta aukščiau apie valstybės vyriausybę senovėje, jei pagalvosime, kuria plotme miestas, eidamas savo šventu pobūdžiu ir tikyba, glaudžiai susijusia su miestu, buvo išvystęs neaprėžtą valdžią, tai pamatysime, kad tas naujas pradas buvo šaltiniu, iš kurio galėjo ištrykšti asmens laisvė. *Kai tik dvasia buvo atpalaiduota, pats sunkusis darbas buvo atliktas, ir laisvė socijalinėje santvarkoje buvo galima.*

Pakitėjus politikai, pakitėjo kartu ir nusistatymai, ir įpro čiai. Piliečio pareigų įtakoje susidariusi nuotaika atslūgo. Pareigos sąvoka kitaip buvo vaizduojama; ji nebestatė reikalo atiduoti valstybei savo laiką, savo jėgas ir savo gyvybę. Politikair karas žmogui nebebuvo viskuo; *tėvynės meilėje nebesutilpo visos dorybės, nes siela neturėjo tėvynės.* Žmogus jautėsi turįs ir kitokių prievolių, negu kad tik prievolė gyventi ir mirti už miestą. Krikščionybė atskyrė privatinius nuopelnus nuo viešųjų nuopelnų. Vienus pažemindama, kitus ji išaukštino. Dievą, šeimą, žmogaus asmenį ji pastatė aukščiau už tėvynę, artimąjį — aukščiau už bendrapilietį (tėvynietį).

Persimainė iš pagrindų ir teisė. Visose senovės tautose tikyba buvo pavergusi teisę, nes teisė visus savo nuostatus

gaudavo iš tikybos. Persų, indų, žydų, italų ir graikų įstatymai buvo šventosiose knygose arba tikybiniuose padavimuose. Krikščionybė buvo pirmoji tikyba, nereikalaujanti, kad teisė nuo jos priklausytų. Ji susirūpino žmonių pareigomis, bet ne žmonių reikalų derinimu. Nematome, kad ji būtų tvarkiusi nuosavybės teisę ar paveldėjimo tvarką, pasižadėjimus ar bylos eigą. *Ji atsistojo nuošaliai nuo įstatymų* ir nuo viso to, kas buvo tik žmoniška. Todėl teisė tapo nepriklausoma; ji galėjo imti savo nuostatus ir iš gamtos, ir iš žmogaus sąžinės, ir iš galingos mumyse pačiuose glūdinčios teisybės idėjos. Ji galėjo plėtotis visai laisvai, persitvarkyti, gėrėti be jokių kliūčių, sekti moralės pažangą, prisitaikyti prie kiekvienos kartos reikalų ir socijalinių reikalavimą.

Romėnų teisės istorija greitai pastebėjo išganingą naujosios idėjos įtaką. Romėnų teisė per keletą šimtmečių prieš krikščionybės įsigalėjimą jau buvo dėjusi pastangų nusikratyti tikybos įtaka ir prisiartinti prie lygybės ir prigimties, bet ji žengė į priekį, *tiktai vingiuodama ir gudraudama, o tai ją vargino ir silpnino moralinę jos galią. Teisės atstatymo darbas,* kurį skelbė istorikai-stojikai, kurio siekė romėnų teisininkai savo kilniomis pastangomis, kurį norėjo įgyvendinti prėtoro gudravimai ir apsukrumas, *galėjo būti atliktas, tiktai įgijus nepriklausomumą, kurį teisei suteikė krikščionybė.* Galime pastebėti, kad vos tiktai krikščionybė įsitvirtino visuomenėje, tuojau romėnų kodekse pasireiškė nauji nuostatai, į jį pakliuvę nebe atsitiktiniais apgaulės keliais, bet atvirai ir nedvejojant. Išgyvendinus naminius penatus ir užgesinus židinius, senovinis šeimos sutvarkymas išnyko viesiems laikams, o kartu išnyko ir su jais susijusios taisyklės. Tėvas neteko begalinio savo galingumo, kurį jam buvo suteikęs jo kunigiškumas; jam liko *tik galia, kurią pati gamta jam pavedė vaikų reikalais. Moteris, kurią senasis kultas buvo pastatęs žemiau už vyrą, pasidarė morališku atžvilgiu su juo lygi.* Nuosavybės teisė iš esmės persimainė; šventosios laukų ežios išnyko, nuosavybė nustojo priklausyti nuo tikybos ir pradėjo priklausyti nuo darbo; *nuosavybės įgijimas buvo palengvintas, ir senovinės teisės formalybės buvo be galo suprastintos.*

Dėl tos vienos aplinkybės, kad šeima neteko naminės tikybos, buvo pakeistas jos sudarymas ir jos teisės; dėl tos ap-

linkybės, kad valstybė neteko viešosios tikybos, pasikeitė žmonių valdymo taisyklės.

Mūsų tyrinėjimai turi sustoti šioje vietoje, skiriančioje senovės politiką nuo dabartinės politikos. Mes davėme tikybinių įsitikinimų istoriją.

Susidaro tikybiniai įsitikinimai, susidaro žmonių visuomenė. Jie kinta: visuomenė pergyvena eilę revoliucijų. Jie nyksta: visuomenė keičia pavidalą. Tokie buvo senovės laikų įstatymai.

TURINYS

IV Knyga

V Knyga

Municipalinis režimas nyksta.

Pastebėtųjų I dalies riktų atataisos*)

Išspausdinta:	Psl.	Eilė	Turi būti šitaip:
tiks-sliau	7	6 e. v.	tik-sliau
ir įsitvirtinusios institucijos	7	9 apačioje	ir institucijos įsitvirtinusios
išlaikė	8	13 apač.	ji išlaikė
ją	„	10 „	juos
amžius	10	15 „	amžiaus
vėlės	11	1 e. a.	vėles
nebekitikime	„	14 „	nebetikime
netikėta Tartaru arba Eliziejaus laukais.	12	9 „	netikėta Tartaro arba Elisiejaus laukų.
ir	„	11 „	, ir
susigerk	13	13 „	susigers
Lukijano	„	9 „	Lukijono
ji	17	7 apač.	jis
suteršas	22	13 „	suterštas
branginame.[8]	23	15 virš.	branginame“[8].
arfėjų	27	7 apač.	orfėjiškoji
Ją	44	3 e. a.	Žmoną
ἐπ'	51	9 e. a.	ἐπ'
ženklal	70	14 e. a.	ženklai
tese enant	82	6 e. v.	teise einant
kalbėadvo	86	17 e. a.	kalbėdavo
Bachas	94	18 e. a.	Bakchas
gānitor	94	9 e. a.	gānitar
ἄναξ	94	2 e. a.	ἄναξ
gentesų	110	5 e. v.	gensų
arkonto	112	5 e. v.	archonto
pronomen	115	14 e. v.	praenomen
kūrijia	127	4 e. v.	kūrija
visupusiška	127	9 „	visapusiška
KITĖJIMAI	132	2 virš.	KITĖJIMAI
kultus	134	4 e. v.	kultas
Kokropidų	142	15 e. a.	Kekropidų
dejopa	148	4 e. v.	dvejopa
ir	148	13 e. v.	is
Kapuos	161	2 e. a.	Kapujos

* Čia neduodami atitaisymai riktų, įsibrovusių į petitu spausdintas pastabas: akylas skaitytojas lengvai gali tuos riktus pastebėti. [Pastabos buvo išspausdintos, tik vertėjui primygtinai reikalaujant ir prieš Redakcijos nusistatymą: lengvai galima buvo numatyti, kad dėl technikinių kliūčių (persmulkus graikiškas petitas ir kt.) riktai čia neišvengiami].

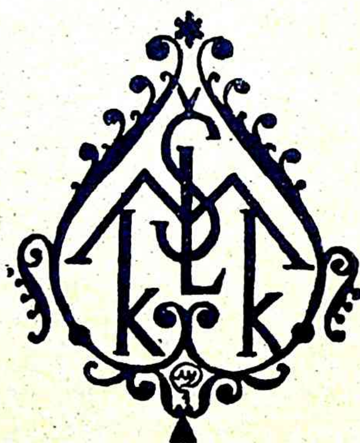
Išspausdinta:	Psl.	Eilė	Turi būti:
kuroje	162	15 e. a.	kurioje
kelnių	165	12 e. v.	kilnių
auspitia	214	15 e. v. (ir kitur)	auspicia
auspitia	220	8 e. v. (ir kitur)	auspicia
Virgilijus	237	11 e. v. (ir kitur)	Vergilijus
Palasą	238	6 e. v.	Paladą
Artenidą	238	6 e. v.	Artemidą
nemeniškieji	242	11 e. v.	nemejiškieji
apjusiančios	247	15 e. v.	apjuosiančios
aukotojų	248	17 e. a.	aukotųjų
pėlės	248	3 e. a.	pelės
Atėnėjy	254	9 e. v.	Atėnėjui
Dijonizuose	254	10 e. v.	Dijonizui
monarkija	260	9 e. a.	monarchija.

Pastebėtųjų II dalies riktų atataisos

Išspausdinta:	Psl.	Eilė	Turi būti šitaip:
titų	6	7 ap.	tėtų
kalbėjote	12	10 ap.	kalbėtoje
Odisėjas	16	19 v.	Odisėja
Sirenos	19 (ir kitur)	13 ap.	Kirenos
Kodraus	23	vid.	Kodro
ja kuo mažiausiai, visą gyvenimą praleidžia šventovėse. Patri	26	9 ap.	mas. Jis miršta, kaip mirė Romulas. Patricijų
įguna	27	10 v.	įgauna
magistru	31	10 ap.	magistratu
gyveniman	32	15 v.	gyvenimą
salijėnų	"	10 ap.	salijų
Odisėjas	33	4 v.	Odisėja
βασιγεῖς	"	11 v.	*βασιλεῖς*
βασιλευς	"	12 v.	*βασιλεύς*
karalius	"	13 ap.	karalium.
Kadmėjuose	"	2 ap.	Kadmėjiečiuose
Egino	34	9 v.	Eginos
Istruose	" (ir kitur)	vid.	Istre
Tėro	"	"	Tėroje
buvo, aišku	36	13 ap.	buvo aišku
palatais	43	14 ap.	pelatais
dakrijėnai pedijėnai	48	vid.	dakrijai pedijai
numesti našta	49	3 ap.	naštos numetimas
Cipselas	57 (ir kitur)	6 v.	Kipselas
γ'αθοί	62	1 v.	*ἀγαθοί*
įtikrai	65	7 v.	tiktai
Elize	67	12 ap.	Elidoje
patrijas	"	7 ap.	fratrijas
Tulijano	71	1 v.	Tulijaus
neturinčius	84	12 v.	neturinčiais
parodė 1	85	vid.	parodė
dekretu	86	13 ap.	dekretus
Eupatridas	88	6 ap.	Euripidas
tribus	91	2 v.	tribas
flaminų	"	4 ap.	flaminų
salijėnų	"	"	salijų

Išspausdinta:	Psl.	Eilė	Turi būti šitaip:
afectio	95	9 ap.	affectio
89	98	1 ap.	98
Θεσμούς δ' ομοίως...			Θεσμοὺς δ' ὁμοίως...
κααῷ	101	17 ap.	κακῷ
būti	102	1 v.	būtų
apsižiūrėti	106	13 v.	atsižiūrėti
aukštąsios	108	11 ap.	aukštąsias
Turijoje	109	13 v.	Turijuose
Tarnente	111	5 ap.	Tarente
ligijonai	112	9 v.	legijonai
kiekvienas	„	6 ap.	kiekviena
ἱερόποιοι	115	15 v.	ἱεροποιοί
Atėnėjos	„	19 v.	Atėnės
Pirėjos	„	1 ap.	Pirėjo
Tukidido	116	16 ap.	Tukidido ir
jo	119	8 ap.	jos
vagas	123	6 ap.	vargas
triremus	125	5 v.	triremas
motasai	134	13 v.	motakai
padlyti	137	3 v.	padalyti
νικητηήριον	138	5 ap.	νικητήριον
kablama	143	14 ap.	kalbama
Spensipas	146	4 v.	Speusipas
Quiritus	151	9 v.	Quirinus
pelonėsiečių	152	6 ap.	peloponėsiečių
Nebis	162	11 v.	Nabis
pamėgdžiojimus	164	5 ap.	pamėgdžiojimas
susiekimu	165	4 v.	susisiekimu
Romas	168	4 v.	Romos
kaskutinį	172	9 ap.	paskutinį
samo-	175	1 ap.	Samo-
padarusios	182	10 v.	padariusios
pomoerum	„	11 ap.	pomoerium
reikalavimą	185	13 v.	reikalavimų
istorikai	„	20 ap.	filosofai

VDU biblioteka

Spaudė akcinė „Ryto“ bendrovė Klaipėdoje